



→ Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010–2011)

Het is heel belangrijk om een goed beeld te krijgen van de omvang, de structuur, het potentieel en de werking van erfgoed(vrijwilligers)verenigingen in Vlaanderen: al wie met zorg, inventarisatie, presentatie, onderzoek en borging van roerend en immaterieel cultureel erfgoed bezig is. Daarom lanceerde FARO in september 2009 het project PRISMA om tegen eind 2011 een uitgebreide analyse van het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen te genereren. Het PRISMA-onderzoek omvat een aantal kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeken. Een van de onderzoeksluiken behelst het in kaart brengen van de lokale erfgoedverenigingen (zie www.erfgoedkaart.be). Daarbij was het belangrijk in 2010 een stand van zaken te maken. Hiervoor stelden FARO-medewerkers, in navolging van eerder onderzoek uitgevoerd door het Vlaams Centrum voor Volkscultuur, een aantal vragen aan lokale erfgoedverenigingen in Vlaanderen. Het boek *Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010–2011)* presenteert de onderzoeksresultaten van het kwantitatieve onderzoeksluik.

Inhoud:

- Alexander Vander Stichele, Lokale erfgoedverenigingen in Vlaanderen: een surveyonderzoek in 2010
- Gregory Vercauteren, Goesting, passie en verantwoordelijkheid: stemmen uit het veld (interviews)
- Gregory Vercauteren, Gewoon. Weg. Geweldig. Enkele beschouwingen bij het surveyonderzoek erfgoedverenigingen in Vlaanderen in 2010
- Marc Jacobs, Kaders, nabijheid, participatie en eruditie. Georganiseerd vrijwilligerswerk, vrijwilligersorganisaties en cultureel-erfgoed(beleid)
- Wegwijzers (literatuur, weblinks, adressen)

Prijs: 15 €

Prijs excl. verzendingskosten.
Bestellen kan via deze link: [www.faronet.be/publicaties/nabij-
verenigd-en-meeerekend-
cultureel-erfgoedverenigingen-
in-vlaanderen-2010-2011](http://www.faronet.be/publicaties/nabij-verenigd-en-meeerekend-cultureel-erfgoedverenigingen-in-vlaanderen-2010-2011).
U betaalt na levering en na
ontvangst van de factuur.



INHOUD DECEMBER 2011

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed 4 (2011) 4

ISSN 2030-3777

REDACTIE

dr. Rob Belemans, Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

AFBEELDING COVER 1

Voorstelling van de besnijdenis van Christus. Retabel (ca. 1510) in de Evangelische Hauptpfarrkirche Sankt Marien te Salzwedel (D). © Bildarchiv Foto Marburg. Foto: Gaasch, Uwe 2010.

AFBEELDING COVER 4

Afbeelding bij het Lucas-evangelie (2:1-2) in het perikopenboek van het benediktinessenklooster Sankt Erentrud auf dem Nonnberg te Salzburg (ca. 1140). Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. lat. 15903, folio 15v. © Foto Marburg 1899/1910

EINDREDACTIE

Birgit Ceudens & Annemie Vanthienen

HOOFDREDACTIE

Birgit Ceudens
E: redactie@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Marc Jacobs
p.a. Priemstraat 51,
BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

LAY-OUT & DRUK

Drukkerij Leën, Hasselt

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw



4 1 JANUARI

→ EEN (INTERCULTURELE) FEESTDAG VAN VLEES EN BLOED

13 ARCHIPEL, EEN NETWERKVISIE VOOR DIGITALE DUURZAAMHEID

→ VERSLAG VAN HET EINDEVENEMENT

17 ARCHIEVEN 2020

→ NAAR EEN MEERVOUDIG PAD EN EEN INNOVATIEAGENDA VOOR DE VLAAMSE ARCHIEFSECTOR

→ EEN PAAR GEDACHTEN OVER DE TOEKOMST VAN DE ARCHIEFSECTOR

→ DE MODERNISERING VAN DE BELGISCHE ARCHIEFSECTOR

→ REACTIES

37 DECAP & CO GECAPEERD IN DEPOT

→ E-EXPERIMENT VAN ERFGOED(ZORG)ONTSluitING ROND DE TOPSTUKKENCOLLECTIE GHYSELS

44 EEN NIEUW HANDBOEK DIGITALISEREN

48 WEB.RECENSIES

50 LAATSTE BLIK



1 januari

→ Een (interculturele) feestdag van vlees en bloed

O BONE JESU,
QUI SINE CULPA ES,
QUÓMODO CIRCUMCÍDERIS?²

Nieuwjaarsdag: wellicht bent u later opgestaan dan op andere dagen. Misschien zijn de sporen van een feestelijke oudejaarsavond met lekker eten en (veel) drank nog zichtbaar in huis of voelbaar in uw lichaam. Was u een van de vijftig miljoen kijkers die vanuit zeventig landen de live-uitzending van het 73^e nieuwjaarsconcert van de Wiener Philharmoniker hebben bekeken? Heeft u op deze eerste vrije dag van het jaar een vaste televisieafpraak met de schansspringers die in het Zuidbeierse Garmisch-Partenkirchen op ski's de dieperik in zoeven? Ook het journaal heeft op 1 januari een altijd weer voorspelbaar hoofditem met even voorspelbare beeldverslagen: middernachtelijke massavieringen op publieke plaatsen over heel de wereld met als vaste ingrediënten vuurwerk, drank en een collectieve vreugde om niets. Weinig andere kalenderdagen lijken zozeer voorgeprogrammeerd te zijn met redelijk universele stereotypen als 1 januari. En toch wordt ook nieuwjaarsdag gekenmerkt door opmerkelijke veranderingen. De dynamiek en aanpassing bij het doorgeven van erfgoed doorheen de tijd is ook in onze manieren om een nieuw kalenderjaar te beginnen volop aanwezig. Zowel het moment waarop we het vieren als de betekenis van Nieuwjaar op de kerkelijke kalender hebben immers in de loop der eeuwen fundamentele verschuivingen ondergaan.

VAN OUD NAAR NIEUW: MAAR WANNEER?

De maancyclus en het tijdsverloop tussen twee midwinternachten (het moment in het zonnewaer waarop het aantal uren zonlicht begint toe te nemen) zijn vanouds bepalend geweest bij alle manieren van tijdsrekening die de mens heeft uitgeprobeerd. Omdat de tijdsperiode tussen twee nieuwe manen (29 dagen, 12 uren, 44 minuten en 2,8 seconden) de kortste en ook eenvoudigst waarneembare astronomische cyclus is, werd dit de eerste maatstaf voor de duur van een maand.³ In de tijdsperiode die de aarde nodig heeft om een volledige omloop rond de zon te maken (het zogenaamde tropische jaar duurt 365,2422 dagen) verstrijken twaalf maancycli, maar niet exact: een jaar volgens de maankalender (12 x 29,5 dagen) is iets meer dan elf dagen korter dan een zonnewaer. Om het verloop van de seizoenen en het tellen in maancycli in één vaste kalender te combineren, verordenden wereldlijke en religieuze heersers in verschillende culturen diverse systemen van jaarindeling.⁴ In sommige culturen, zoals de joodse en de islamitische, wordt ook vandaag nog met een maankalender gewerkt. Dat is de reden waarom bijvoorbeeld het Suikerfeest en de eraan voorafgaande maand ramadan elk jaar een beetje verschuiven op onze kalender en slechts om de 33 jaar op hetzelfde moment vallen in onze jaarcyclus.

Het Latijnse woord *calendarium* duidde oorspronkelijk op een schuldenregister, waarin per maand de rentebetalingen en hun vervaldag genoteerd stonden.⁵ Dat de Romeinen aanvankelijk een andere indeling voor hun kalenderjaar hanteerden, bewijzen de Latijnse telwoorden in de maandnamen van af september tot december. Daaruit valt af te leiden dat volgens de pre-Julianse kalender het jaar op de eerste Martius begon. Om de kalender beter af te stemmen op het zonnewaer, liet Julius Caesar, in zijn hoedanigheid van opperpriester of *pontifex maximus*, het Romeinse jaar 708 (in onze jaartelling⁶ het jaar 45 voor Chr.) 455 dagen tellen en voerde hij ook het principe van het schrikkeljaar in. De maandnamen bleven behouden (enkel Quintilis werd omgedoopt tot Iulius), maar het jaar begon voortaan wel met de maand januari (*janua* betekent 'deur'). Daardoor kregen de Kalenden van januari in de Romeinse wereld een bijzonder feestelijk karakter: het jaarbegin werd uitbundig gevierd met uitpattingen van allerlei aard. Dit feest viel kort na de midwinternacht, in de periode dat de dagen weer beginnen lengen. Daardoor kwam het Romeinse jaarbegin ook overeen met de Germaanse joel- en vuurfeesten, waarmee veroverde 'barbaarse' stammen vanouds de terugkeer van de zon en het opkomst zijn van een nieuwe oogst- en warmteperiode vierden.



→ De besnijdenis van Christus door Jan Joest von Kalkar (1508) – Sankt Nikolaikirche te Kalkar.
© Foto Marburg 1970/2000. Foto: Michael Jelter.

Toen de kerk van Christus het in het Romeinse Rijk van vervolgde sekte tot staatsgodsdienst had gebracht, streefden haar leiders er vooral naar om aan de heidense jaarcyclus, die afgestemd was op de als bijzonder ervaren momenten van midzomer- en midwinternacht, een christelijke invulling te geven. De geboorte en de dood van Christus werden als Kerst- en Paasfeest de ankermomenten waartussen het kerkelijke jaar zich voltrok. De kalender werd zo een exegetisch instrument, waarbij de jaarcyclus de gelovigen ook permanent het levensverhaal van hun heiland en voorbeeld in herinnering moest brengen. Om het op de natuurbeleving afgestemde en dus diepgewortelde heidense substraat in de tijdbeleving te kunnen inzetten voor hun bekeringsdoeleinden, moesten de kerkleiders willens nillens ook het jaarbegin volgens de juliaanse kalender aanvaarden. Tijdens het Concilie van Nicea in 325 na Chr. bepaalden zij voor het eerst dat de juliaanse kalender in heel de christelijke wereld gebruikt moest worden. Tegelijk deed de kerk van Rome haar uiterste best om de heidense feesten rond het jaarbegin te bestrijden door het geboortefeest van Christus als alternatief naar voren te schuiven. Paus Julius I (337–352) kwam tot de bevinding dat Jezus op 25 december geboren moet zijn en legde deze datum, die niet toevallig samenviel met de begindag van de Germaanse joelnachten, definitief vast.⁷ Maar ook in de christelijke wereld bleef de eerste januari aanleiding geven tot feesten.⁸ In de 5^e eeuw stelde de kerk daarom op die datum een liturgische dienst in, gewijd aan de intentie om de gelovigen weg te houden van de afgoden. Deze bid- en boetedag miste evenwel grotendeels zijn beoogde effect. Op het Concilie van Tours in 567 werd de excommunicatie voorzien als straf voor christenen die deelnamen aan de heidense viering van nieuwjaarsdag.⁹ Blijkbaar was ook dit geen afdoend middel tegen het hardnekkige nieuwjaarsfeest. In de 8^e eeuw paste de kerkelijke overheid haar strategie dan ook aan: in plaats van de feesttraditie op 1 januari te verketteren en verbieden, maakte ze deze datum tot onderdeel van de kerkelijke feestperiode tussen Kerstmis en Driekoningen. Voortaan werd 1 januari de kerkelijke hoogdag waarop de besnijdenis van Christus herdacht diende te worden.

Het feit dat het feest van Driekoningen tot nog niet zo lang geleden in de volksmond als *dertiendag* aangeduid werd, laat zien dat de kerk de door haar bepaalde geboortedatum van Christus als alternatief jaarbegin in de middeleeuwen heeft kunnen doordrukken.¹⁰ Zo gold Kerstdag in het Karolingische Rijk als het officiële jaarbegin, terwijl het Byzantijnse jaar op 1 september begon. Na het uiteenvallen van het rijk van Karel de Grote kozen landvorsten soms voor andere kerkelijke feestdagen als jaarbegin in hun regio: ook Paasdag of 25 maart (de boodschap aan Maria) waren eeuwenlang populaire begindagen voor de kalender volgens de zogenaamde hofstijl.¹¹ De geest van secularisering en het terugrijpen naar modellen uit

de klassieke oudheid zorgden er in de vroegmoderne tijd voor dat het jaarbegin volgens de juliaanse kalender bij wereldlijke heersers opnieuw onder de aandacht kwam. In 1459 schakelde het hertogdom Milaan als eerste vorstendom voor zijn kalender over op de zogenaamde besnijdenisstijl. De kerk van Rome stemde op haar eigen gefaseerde en pontificale manier uiteindelijk ook in met de eerste januari als jaarbegin. In zijn preek die priester Antonio Lollo op 1 januari 1485 in de pauselijke kapel te Rome hield, noemde hij die datum: “deze zeer heilige dag, die niet ten onrechte als het begin van het jaar wordt gezien.” In de loop van de 16^e eeuw stelden ook andere Europese vorsten hun kalender af op 1 januari als nieuwjaarsdag. Op 16 juni 1575 bepaalde Filips II van Spanje dat in zijn koninkrijk het jaar voortaan op 1 januari moest beginnen.¹² Voor onze contreien, de Spaanse Nederlanden, werd dit door zijn landvoogd, Luis de Zúñiga y Requesens (1528–1576), afgekondigd. Toen paus Gregorius XIII op 24 februari 1582 met zijn bul *Inter Gravissimas* de tijdens het Concilie van Trente (1545–63) afgesproken laatste verfijningen aan de juliaanse kalender invoerde, was daarmee de stap gezet naar het definitief afstappen van de kerst- of paasstijl voor de kalender en naar het algemeen aanvaarden van het jaarbegin op 1 januari.¹³

Betekenisvol is het feit dat in deze bul nergens de link wordt gelegd tussen deze datum en de kerkelijke feestdag van Christus' besnijdenis. Na dienst gedaan te hebben in de kersteningstrategie via het christelijk herinterpreteren van oude heidense feesten en gebruiken, genereerde de verwijzing naar Jezus' voorhuidverwijdering inmiddels vervelende neveneffecten, waarvan men in het Vaticaan liever verlost was. Daarom stelde de kerk vervolgens ook weer alles in het werk om aan 1 januari een andere betekenis te geven in de kerkelijke kalender. Vanaf de 16^e eeuw werd vooral het feit onder de aandacht gebracht dat Jezus Christus bij zijn besnijdenis ook zijn – door de aartsengel reeds bij de blijde boodschap aan Maria meegedeelde – naam officieel kreeg. Bernardinus van Siëna (1380–1444) – de promotor van het Christus-monogram IHS – voerde in de franciscanenkloosters het op 1 januari gevierde feest van de Zoete Naam Jezus in. Vanaf 1530 werd deze viering naar de 14^{de} januari verplaatst en dus losgekoppeld van het besnijdenisfeest. In 1721 breidde paus Innocentius III de viering ervan uit tot de ganse kerk en verschoof de datum naar de tweede zondag na Driekoningen.¹⁴ Uiteindelijk verplaatste ook Pius X het feest van de Zoete Naam nog eens in 1913, toen het verschoven werd naar de zondag tussen Nieuwjaar en Driekoningen of – in jaren zonder zondag in deze periode – naar 2 januari.¹⁵ Ten slotte zorgde de liturgische hervorming van het Tweede Vaticaans Concilie ervoor dat het feest van de besnijdenis van Christus vanaf 1969 definitief van de kerkelijke kalender werd afgevoerd.¹⁶ Het werd vervangen door het hoogfeest van het moederschap van Maria. Daarvoor werd



De besnijdenis van Christus: rechter altaarpaneel (binnenzijde) van het voormalige hoofdaltaar van de Sankt Albanikerk in Göttingen, door Hans von Geismar (1499).

© München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, Photothek, 1943/1945.

verwezen naar een oude lokale feestdag ter ere van Maria gevierd in Rome. Die verwijzing is zeer ten onrechte, want zo'n feest blijkt nooit bestaan te hebben.¹⁷ Bovendien was de populariteit van de toen al lang op de kerkelijke kalender gefixeerde Mariafeesten van 2 februari (Lichtmis) en 15 augustus (Tenhemelopneming) veel te groot om van 1 januari als mariale feestdag een concurrent te kunnen maken.

HET PREPUTIUM DOMINI: EEN BRON VAN MEERVOUDIGE VERERING EN BUZONDERE MYSTIEK

Al die moeite van de kerk om het zelf ingevoerde feest van Christus' besnijdenis op 1 januari ook weer uit de aandacht te halen, heeft natuurlijk een aantal redenen. Toen Jezus Christus ongeveer twee millennia geleden in Bethlehem geboren werd op '25 december', lieten zijn ouders hem conform de joodse geloofsregels van de *halacha* op de achtste dag na zijn geboorte, op '1 januari' dus, het ritueel van *brit milah* ondergaan, waarbij Jozef de naam van zijn zoon publiek bekend maakte en de *mohel* hem besneed. Helemaal anders dan vandaag had de kerk in de eerste eeuwen van haar bestaan voor haar bekerende werking nood aan overtuigingskracht voor het feit dat Christus ook echt een mens van vlees en bloed geweest was. Heidenen die voordien animistische krachten of een heel pantheon aan goden vereerden, hadden geen enkele moeite met een Christusfiguur die als zoon van God mirakels verricht had, maar des te meer met het feit dat deze God-de-Zoon tegelijk ook als een mens onder de mensen op aarde was geweest. De datum van zijn besnijdenis tot een kerkelijke feestdag maken, kon bijdragen tot de aantoonbaarheid van dit voor het christendom essentiële geloofspunt. Bovendien werd zijn besnijdenis ook op verschillende manieren geïnterpreteerd als een teken van verbinding. Enerzijds legde men het bloed van de besnijdenis uit als een voorbode van het bloed dat Christus aan het kruis zou vergieten, waardoor zijn mens-zijn van alfa tot omega in de kerkelijke kalender gedemonstreerd werd. Daarnaast interpreteerde men Christus' besnijdenis ook als een definitieve inlossing van de verplichting die God in het Oude Testament (*Genesis* 17:11-24) aan Abraham had opgelegd om zichzelf, zijn zoon en zijn slaven en al hun mannelijke nakomelingen te besnijden als teken dat zij het volk Gods zijn. In de middeleeuwse religieuze kunst vormt de besnijdenis van Christus dan ook een relatief veel voorkomend motief, eerst in miniaturen

en later ook in fresco's, wandschilderingen, retabelstukken en schilderijen.

Al die iconografische aandacht voor hetgeen op de eerste januari herdacht en gevierd moest worden, kon een fixatie op de weggenomen voorhuid zelf alleen maar in de hand werken. Net zoals gedurende de hele middeleeuwen het echte bloed van Christus veel meer overtuigingskracht bezat dan het eucharistische,¹⁸ werd ook zijn voorhuid een van de zogenaamde primaire relikwieën, waarnaar sommigen in de christelijke wereld zolang zochten tot men ze gevonden had. De pelgrimstochten die Europese christenen al vanaf de 3^e eeuw richting Heilig Land maakten om er de door keizer Constantijn en zijn moeder Helena op de betekenisvolle geloofsplaatsen gebouwde kerken te bezoeken, werden in onze streken eerst echt populair door toedoen van Karel de Grote (742–814). Deze keizer der Romeinen bleek zelf een echte relikwieënverzamelaar te zijn, wiens collectie in de Akense Paltzkapel de volksverering van allerlei menselijke resten van heiligen (en van allerlei attributen die met hen in aanraking gekomen waren) enorm aanwakkerde. Ondanks de theologische controverse die vanaf de 12^e eeuw in alle hevigheid woedde over de vraag of er wel delen van Christus' lichaam op aarde konden achtergebleven zijn bij zijn verrijzenis,¹⁹ waren deze primaire relieken gedurende vele eeuwen toch het voorwerp van een enorme volksdevotie en dus van inkomsten voor de kerken en kloosters waar ze aanschouwd, aanbeden en aanroepen konden worden.

De Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal liet zich sinds de 14^e eeuw erop voorstaan dat ze – minstens een deeltje van – Christus' voorhuid in haar bezit had. Het zou daar gekomen zijn doordat Godfried van Bouillon, die tevens markgraaf van Antwerpen was, het zogenaamde *preputium Domini* in Jeruzalem teruggevonden had en naar Antwerpen had laten overbrengen om het er in een speciale kapel te laten vereren. In zijn *Cornike van Brabant*, een rijmchroniek over het Brabantse hertogengeslacht uit 1414, vermeldt Hennen van Merchtenen hoe de Brabantse hertog Hendrik III zelf naar Jeruzalem trok, waar zijn neef Godfried (van Bouillon) koning was. Deze ontving hem met grote eer:

*Ende gaf hem rikelecste juweel,
Dat inder werelt al geheel
Es, ende dat es warede:
Want men tAntwerpen, in de stede,
Alle dagen sien mach, sits gewesse.
Ende dats dat weerde Besnidenesse,
Dat, op den heiligen jaers dach,
Ons heeren was gesneden af.*

(vers 2071–78)



Afbeelding bij het Lucasevangelie (2:1-2) in het perikopenboek van het benediktinessenklooster Sankt Erentrud auf dem Nonnberg te Salzburg (ca. 1140). Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. lat. 15903, folio 15v. © Foto Marburg 1899/1910

In *Die alder excellenste cronyke van Brabant*, gedrukt in 1498 in Antwerpen door Roland vanden Dorpe, verhaalt de auteur – deels op basis van Boendales *Brabantse Yeesten* – uitvoerig over de lotgevallen van Godfried van Bouillon in het Heilige Land. Ook daar wordt van de schenking van deze bijzondere relikwie verteld:

Hi [Godfried] sandt oec over in Brabant die besnidenisse ons Heren Jhesu Cristi tAntwerpen in Onser-Vrouwenkercke, daer hij die canosije [kapittel van kanunniken] gesticht hadde. Welcke besnidenisse schoon myrakelen dede bi eenen bisscop diet beproeven wilde of warachtich was ende int stille vander missen vant hi iij. Dropelen bloets opt corporael [altaardoek], ende tghenas en coninghinne van Cecilien die ongheneselijc was ende een man wert vanden viant verlost etc., ende noch ander teekenen, die te lanc te scriven waren.

Kort na 1426 werd er een Antwerpse broederschap opgericht, waarvan de – aanvankelijk slechts 25 – leden de lokale verering van Christus' voorhuid in goede banen leidden en ook voor een jaarlijkse luisterrijke processie van het relikwie doorheen de stad zorgden. Deze bijzondere ommegang was blijkbaar al een traditie voor de oprichting van de broederschap van de Besnidenis van Onze Lieve Heer, want hij wordt in de Antwerpse stadsrekening van 1324 reeds uitdrukkelijk vermeld.²⁰ Op het landjuweel dat de Antwerpse rederijkerskamer in 1496 mocht organiseren, was een van de prijzen bestemd voor de kamer die het beste refrein van negen strofen kon brengen met als inhoud een lofrede "vander Heijligen Besnidenissen Ons-Lieffs-Heeren Jesu Christi".²¹ De prijs ging kennelijk in ex aequo naar niet minder dan negen rederijkerskamers: Kortrijk, Zevekote, Reimerswaal, Het Kersouwken van Leuven, Mechelen, Ieper, De Pensee van Leuven, De Groeyende Boom van Lier en De Roose van Leuven.²²

Maar niet alleen in Antwerpen heeft men het *preputium Domini*, dat acht dagen na Jezus' geboorte van zijn lichaam werd gescheiden, in bewaring (gehad). Reeds in een getuigenis uit de late 15^e eeuw drukt een Antwerpenaar zijn verwondering uit bij het elders ook aantreffen van de voorhuidrelikwie. De in Broechem wonende ridder Jan van Berchem ondernam in 1495-96 samen met twee vrienden een grote pelgrimage via Rome en Venetië naar het Heilig Land. In het reisverslag dat Jan van Berchem eigenhandig optekende, heeft hij veel aandacht voor de relikwieën die hij op zijn bedevaart tegenkomt. In Rome wordt hij echter in verwarring gebracht door de aanwezigheid van een relikwie, waarvan hij stellig meende te weten dat het zich in Antwerpen bevindt: "Item tHeijlich Besnidenisse, dwelckmen seijt tAntwerpen wesende en men thoonet tot Sint Jans te Latranen opten Paesdach, maer ick en weet daer geen sekerheit aff dan ick mejne dat [het] tot Antwerpen is. Ende ick beveelt Gode."²³

Jan van Berchems probleem hadden de Antwerpse kanunniken toen echter allang heel diplomatisch opgelost door te laten bepalen dat zij slechts een stukje van Christus' voorhuid bewaarden. Het grotere deel zou zich te Rome in de Sint-Jan-van-Lateranenkerk bevinden. Een andere overlevering wil dat deze relikwie in Rome is beland doordat Karel de Grote haar bij zijn kroning tot keizer van het Heilige Roomse Rijk op kerstdag (!) van het jaar 800 in Rome zou geschonken hebben aan paus Leo III. Karel was in het bezit gekomen van deze uitzonderlijke relikwie via een schenking door keizerin Irene van Byzantium. De paus zou haar bijgezet hebben in het Sancta Sanctorum in de Lateranenkerk. Bij de plundering van Rome in 1527 zou een Duitse huursoldaat het kleinood daar meegenomen hebben en het vervolgens in Calcata, waar hij gevangen genomen werd, verstopt hebben in zijn cel. Dertig jaar later ontdekte men het daar, naar verluidt, bij toeval en plaatste men de relikwie in de dorpskerk, waarna zij van 1584 tot 1983 in een jaarlijkse processie werd meedragen. In dat jaar verdween de voorhuidrelikwie van Calcata echter spoorloos in onopgehelderde omstandigheden. Maar daarmee is slechts een fractie van het probleem van de meervoudig bewaarde voorhuid van Christus opgelost.



De besnijdenis van Christus afgebeeld in het koorboek voor de Prim in Zwiefalten (ca. 1101/1200). Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Cod. hist. fol. 415, folio 19v. © Foto Marburg.

VAN OUD NAAR NIEUW VERBOND

Vandaag is er in de kathedraal van Antwerpen van de relikwie van (een deel van) Jezus' voorhuid geen spoor meer te vinden. De kapel waarin zij enkele eeuwen vereerd werd, is de Sint-Antoniuskapel geworden. Volgens de overlevering viel de relikwie ten prooi aan de Beeldenstorm en zou de befaamde calvinistische prediker Herman de Strijcker, alias Moded, haar bij de plundering van de kathedraal op 20 augustus 1566 meegenomen hebben om haar later naar Engeland te brengen.²⁹ In alle geval konden er op 25 mei 1567 in Antwerpen geen ommegang en processie worden gehouden, omdat 'de Heilige Besnijdenisse des Heeren' niet meer aanwezig was in de kathedraal. Als Moded daar voor iets tussen zit, dan heeft hij de katholieke kerk wellicht een dienst bewezen. Want naast de binnenkerkelijke theologische discussies over het al dan niet op aarde kunnen achtergebleven zijn van waarachtige primaire relikwie van Christus, had het Vaticaan nog andere redenen om het bestaan van het *preputium Domini* – waarvan de bewaring door minstens dertien religieuze plaatsen tegelijk geclaimd werd – af te zwakken, te negeren of te ontkennen. Deze relikwie zou immers het enige tastbare bewijs zijn voor het feit dat Christus zelf geen christen maar een jood geweest is en geleefd heeft volgens de voorschriften van het joodse geloof.

Wie ernaar op zoek wil, kan de relikwie ook aantreffen in de Franse abdijen of kerken te Charroux, Coulombs, Chartres, Clermont, Fécamp, Metz, Avit, Conques en Langres of in het Duitse Hildesheim of het Spaanse Compostela.²⁴ Op al deze plaatsen was de geloofsgemeenschap er lange tijd van overtuigd dat ze de enige echte relikwie van de heilige voorhuid van Christus (exclusief) in bewaring had.²⁵ De aandacht voor het *preputium Domini* werd in de 14^e eeuw ook gestimuleerd door enkele mystica's, zoals Catharina van Siena (1347–1380) en Birgitta van Zweden (1303–1373).²⁶ Eerstgenoemde voegde via haar visioenen nog een verbintenis-interpretatie toe aan deze bijzondere relikwie, door te beweren dat ze als bruid van Christus zijn voorhuid ontvangen had en ze als – weliswaar onzichtbare – trouwring droeg. De stichteres van de Birgittinessen mocht op haar beurt in een van haar visioenen van Maria zelf vernemen dat zij de op 1 januari verwijderde voorhuid van haar zoon heel haar leven had bewaard, om ze (samen met het Heilig Bloed dat ze op Goede Vrijdag had opgevangen) toe te vertrouwen aan de apostel Johannes. De Weense begijn en mystica Agnes Blannbekin (ca. 1244–1310) heeft na het eten van een gewijde hostie – volgens de transsubstantiatieleer dus het lichaam van Christus – in een visioen vernomen dat de voorhuid van Christus sinds zijn verrijzenis niet meer op aarde is. Tegelijk heeft ze daarvan ook het bewijs mogen ondervinden, doordat ze tijdens het visioen Jezus' voorhuid op haar tong heeft geproefd en ze het kleinnood wel honderd keer heeft ingeslikt – waarbij de onbeschrijflijk zoete smaak ervan haar in een even onbeschrijflijke toestand van extase bracht.²⁷ Maar op het moment dat ze het velletje met haar vingers uit haar mond wou nemen, verdween het.²⁸

Dat de christelijke wereld vanaf de late middeleeuwen in toenemende mate moeite had met dit feit, bewijzen zowel de iconografie van de besnijdenis van Christus als de manier waarop het thema door zowel katholieke als gereformeerde theologen behandeld werd. Enerzijds beschouwde men de besnijdenis van Christus als een breekpunt met het oudtestamentische verleden (waar het joodse geloof – aldus de christelijke visie – aan vast blijft houden). Doordat het Christuskind dit eerste bloedoffer gehoorzaam en welwillend gebracht heeft, zijn de christenen verlost van de verplichting die God aan Abraham oplegde om via de besnijdenis hun verbond met Hem te bevestigen en op het lichaam van hun mannelijke leden zichtbaar te maken. Christus wordt door zijn besnijdenis zelf het teken van het nieuwe, altijd durende verbond tussen godsvolk en Schepper. Het nieuwe ritueel waarmee Christus' volgelingen zich in dit verbond inschrijven, is voortaan het doopsel (dat ook Christus zelf – zij het eerst als dertigjarige – ontving).³⁰ Deze heuglijke interpretatie van zijn besnijdenis geeft in afbeeldingen ervan – bijvoorbeeld het retabelstuk op de cover van dit nummer – aanleiding tot details zoals een moeder Maria die haar zoon helemaal instemmend aanbiedt aan de priester of – vooral op oudere afbeeldingen – goedkeurend toekijkt terwijl Jozef als joodse vader dit doet. Ook het kind zelf geeft op heel wat voorstellingen van het besnijdenisafereel via zijn blik of handgebaren blijk van volledige instemming met de actie en aanmoediging van de actor.

De besnijdenis van Christus door
Pieter Paul Rubens (ca. 1606),
Kunsthistorisches Museum Wien.
© Foto Marburg, 1947.



Heel anders van sfeer zijn dan weer voorstellingen van het gebeuren op 1 januari in Bethlehem, die de christelijke breuk met de oudtestamentische traditie willen tonen door de nadruk te leggen op een tegenstelling tussen Jezus en zijn ouders als eerste christenen enerzijds en de joden die hem besnijden anderzijds. Hier vloeit overvloedig bloed, staat Maria meer op de voorgrond dan Jozef en kijken kind en moeder vaak ontzet of maken afwerende gebaren. De besnijdenis wordt uitgevoerd met een groot mes, soms vergezeld van een schaar of een ander voor dit doel onbruikbaar instrument. De joodse priester heeft soms demonische gelaatstrekken.³¹ Deze eerder laatmiddeleeuwse voorstellingen sluiten onmiskenbaar aan bij een antisemitische stroming in het christendom, die duidelijk leesbaar is in de geschriften van bijvoorbeeld Johannes Chrysostomos (345–407) en Pierre Abélard (1079–1142), maar die geen exclusiviteit van de kerk van Rome was. Maarten Luther (1483–1546) schreef in 1543 zijn pamflet *Over de Joden en hun leugens*. In de zeer uitvoerige passage daarin over de besnijdenis van Christus worden de Joden onder andere van hoogmoed beschuldigd, omdat ze dit merkteken niet alleen beschouwen als een marker voor het jood-zijn, maar ook als een bewijs voor hun exclusieve uitverkoren-zijn als het volk Gods.³²

RELIGIEUZE EN CULTURELE BETEKENISSEN

Mannenbesnijdenis komt in culturen op alle continenten voor als een initiatierite en wordt ook al zeer lang toegepast. Vaak is het een ritueel waarmee de overgang van kind naar man gemarkeerd wordt, soms – zoals in het oude Egypte, waar het reeds 4000 jaar voor Christus' geboorte bestond³³ – staat het symbool voor het behoren tot een elitaire kaste.³⁴ Het is dus niet verwonderlijk dat ook religies van het besnijden van jongens of mannen een onderdeel van hun cultus gemaakt hebben. Zowel voor christenen, voor joden als voor moslims is de religieuze dimensie van de besnijdenis op hetzelfde gegeven gebaseerd: het gebod van God aan Abraham. Voor het jodendom en de islam is het in de praktijk brengen van dit ritueel tot op de dag van vandaag een zo goed als absolute voorwaarde voor mannen om tot de geloofsgemeenschap te kunnen behoren.³⁵ Het verwijderen van de voorhuid wordt in beide religies geïnterpreteerd als het unieke kenmerk waarmee de geloofsgemeenschap zich fysiek onderscheidt van de ongelovigen. Voor de joden ligt het moment waarop dit moet gebeuren vast op de achtste dag na de geboorte (de dag van de geboorte meetellend). Moslims kunnen hun zonen op elk moment vanaf deze dag tot aan zijn volwassenheid laten besnijden. Uit recent onderzoek naar de hedendaagse praktijk onder moslims in Nederland blijkt dan ook een grote variatie met betrekking tot het moment waarop jongens besneden worden.³⁶

Het niet praktiseren van de mannenbesnijdenis in het chris-

tendom is grotendeels terug te voeren op het ontbreken van deze ritus bij de Grieken en de Romeinen en op de pragmatische houding van de apostel Paulus. De idealisering van het mannelijke lichaam in de Grieks-Romeinse oudheid bracht mee dat er geen taboe bestond rond het tonen van de mannelijke geslachtsdelen, met name in de atletische context van gymnasiumspelen. De voorhuid werd daarbij echter wel als een soort afscherming van het intiemste bloot beschouwd en daarom tijdens publieke performances soms zelfs met een touwtje dichtgebonden, zodat de eikel tijdens de sportieve actie niet ontbloot kon worden. Het besnijden van het mannelijke lid werd vanuit deze context dan ook gezien als het opzettelijk en echt bloot geven van de mannelijkheid. Om bij Grieken en Romeinen een hierdoor denkbaar afschrikkingseffect voor het christen worden te voorkomen, zag Paulus in zijn bekeringsijver dan ook radicaal af van de voorwaarde om het oudtestamentische teken van het verbond met God nog in de praktijk te brengen. Hij voerde het onderscheid in tussen een fysieke en een geestelijke besnijdenis en lanceerde de idee dat Christus door zijn besnijdenis dit convenant voor eeuwig had verzekerd voor al zijn volgelingen.³⁷

In Europa liggen enerzijds de vroege Grieks-Romeinse traditie van de verheerlijking van het mannenlichaam in zijn intacte staat en anderzijds de religieus gekleurde herinterpretatie van de besnijdenis van Christus in de middeleeuwen mee aan de basis van het feit dat slechts een minderheid van de mannen besneden is en dan doorgaans louter om medische redenen.

Volgens cijfers van de Wereldgezondheidsorganisatie is vandaag ongeveer een derde van de mannelijke wereldbevolking besneden, maar met grote verschillen in het gemiddelde per land.³⁸ In de islamitische wereld en in Israël gaat het over bijna 100 % van de volwassen mannen. Ook in de Verenigde Staten (ca. 80 %), Canada (ca. 30 %) en Australië (ca. 60 %) is hun aandeel nog steeds aanzienlijk. Het gaat daarbij (ook en vooral) om een cultureel fenomeen op basis van medisch-preventieve argumenten en vooral veroorzaakt door decennia-lange propaganda vanuit de medische sector in deze Angelsaksische landen. De opgang van de medisch aangestuurde besnijdenis werd in gang gezet door artsen zoals P.C. Remondino³⁹ en is gebaseerd op de opvatting dat het verwijderen van de voorhuid allerlei preventieve en soms zelfs genezende effecten zou hebben. In de loop van de 20^e eeuw ging de blanke Engeltalige middenklasse het als een teken van welstand en goed ouderschap beschouwen om hun zonen kort na de geboorte door een arts te laten besnijden. De medische sector in de

Angelsaksische wereld is eerst de voorbije twintig jaar op basis van *Evidence Based Medicine* stilaan aan het terugkomen op het ondersteunen van deze visie. Tegelijk zorgt het – voorlopig niet medisch-wetenschappelijk aangetoonde – geloof dat besneden mannen minder kans maken op een HIV-besmetting of soa's ervoor dat met name in derdewereldlanden het neonatale besnijden van jongetjes ook uit niet-religieuze gronden nog aan populariteit wint.⁴⁰

Met de formele afschaffing van de kerkelijke feestdag van Christus' besnijdenis op 1 januari heeft de Kerk van Rome zichzelf de kans ontnomen om het kalenderjaar te laten beginnen met een feest dat zowel christenen als andersgelovigen als atheïsten van over heel de wereld zou kunnen verbinden rond eenzelfde praktijk; een feest dat heel verschillende contexten en betekenissen toch door een interreligieuze en interculturele gemeenschappelijkheid zou kunnen overstijgen.

1 Dr. Rob Belemans is stafmedewerker immaterieel erfgoed bij FARO vzw.

2 Fragment uit de tekst van het motet *In circumcissione Domini* (H.316) dat Marc-Antoine Charpentier (1643–1704) componeerde voor de mis op het feest van Christus' besnijdenis.

3 De etymologische samenhang van *maan* en *maand* staat buiten kijf en is al oud, zoals het Griekse *mên* (maan) en *mêne* (maand) laten zien. Als meest aannemelijke hypothese geldt dat *maan* – met wegval van de uitgang *et*, omdat het alleen in het enkelvoud kon gebruikt worden – is ontstaan op basis van *maand*, dat afgeleid is van de Proto-Indo-Europese stam *meh-* die 'meten' betekent.

4 Ons woord *jaar* gaat via het Latijnse *harnus* terug op het Griekse *horos*, dat 'tijdstip, uur, seizoen' betekent. Aan deze parallelle betekenissen voor een steeds grotere tijdsperiode kan men het menselijke streven aflezen om greep te krijgen op het ritme van de natuur en de universele krachten, door hun effecten op zijn eigen leven in een zelf gecreëerde en logische regelmaat te schikken en daarmee voorspelbaar te maken. Bermerk ook de etymologische verwantschap van *jaar* en *horoscoop*.

5 Het Latijnse woord *calendarium* is afgeleid van *Calendae* als aanduiding voor de eerste dag van elke maand. De Romeinen stemden hun kalender af op de maancyclus en hadden voor elke maand drie sleuteldagen: de begindag van de maand bij nieuwe maan, *Calendae* genoemd, de *Nonae* als aanduiding voor de negende dag voor de *Idus*, die dan de dertiende of vijftiende dag was en met volle maan samenviel. *Calendae* is wellicht afgeleid van het werkwoord *calere* (roepen), en verwijst naar het publiek afkondigen van de dag waarop het nieuwe maan was, zodat iedereen wist dat de volgende maand begon. Ons woord kalender is eerst vanaf de 16^e eeuw in gebruik gekomen en heeft onder invloed van het Duits oudere varianten zoals *calend(r)ier* of *calen(d)gier* vervangen.

6 De jaartelling met als uitgangspunt de verrijzenis van Christus werd in 525 bedacht door de Scytische monnik Dionysius van Exiguus, maar vond eerst enige ingang in de christelijke wereld in de 8^e eeuw door toedoen van de Engelse historicus Bede Venerabilis. Het duurde tot aan het einde van de 10^e eeuw tot de eerste pauselijke documenten ook met de Anno Domini-jaartelling gedateerd werden en de algemene invoering ervan in de katholieke kerk was eerst in de tweede helft van de 11^e eeuw een feit.

7 G. CELIS, *Volkskundige kalender voor het Vlaamsche land*. Gent 1923, p. 69.

8 Augustinus van Hippo (354–430) noemt 1 januari een vals feest van heidenen. "Op deze dag vieren de ongelovigen hun feest met werelds lichamelijk genot, met het geluid van de meest holle en vuile liederen, met geschrans en schaamteloos gedans." (Sermoenen XVII). Ook Bonifacius (680–754), die de Germaanse volkeren ten oosten van de Rijn bekeerde, spreekt nog vol afschuw over de heidense rites waarmee het in Rome gebruikelijk was om op 1 januari het nieuwe jaar te vieren. (R. POORE, *Studies in Chronology and History*, Oxford 1969, p. 10.)

9 J.P. BAK, *Feest- en vierdagen in kerk- en volksgebruik. Deel I – rond het hoogtij van Kerstmis*. Velsen 1956, p. 106.

10 P. DE KEYSER & J. PEETERS, *De folklore der maanden*. Gent s.d., p. 31.

11 P. ALBERDINGK THIM, *Kalender der gezondheidsregels*. Gent 1893, blz. 10–12.; L. STEINBERG, *The sexuality of Christ in renaissance art and in modern oblivion*. University of Chicago Press, Chicago/London 1996¹, p. 172.

12 L. STEINBERG, O.C., blz. 171–173.

- 13 Volgens I. Weber legde paus Innocentius XII eerst in 1691 het jaarbegin ook officieel vast op 1 januari. Cf. I. WEBER-KELLERMAN, *Saure Wochen. Frohe Feste. Fest und Alltag in der Sprache der Bräuche*. München 1985, p. 94.
- 14 G. Celis, o.c., blz. 90.
- 15 J.P. BIK, o.c., blz. 111-112.
- 16 R. LÜTZELSCHWAB, 'Zwischen Heilsvermittlung und Ärgernis – das *preputium Domini* im Mittelalter', in: J.-L. Deuffic (red.), *Reliques et sainteté dans l'espace médiéval* [= PECIA Ressources en médiévistique 8/11 (2005)], pp. 627-628.
- 17 J.-M. GUILMARD, 'Une antique fête mariale au 1er janvier dans la ville de Rome? In: *Ecclesia Orans* 11 (1994), blz. 25-67.
- 18 Arnold Angenendt wijst in dit verband op de talrijke plaatsen waar sinds de middeleeuwen ampullen met het Heilige Bloed vereerd worden en op de meer dan 191 bloedwonderen (met een groot aantal bloedende hosties) die tussen de 8^e en de 17^e eeuw opgetekend werden. Cf. A. ANGENENDT, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*. München 1994, pp. 214-215.
- 19 R. LÜTZELSCHWAB, o.c., pp. 601-628.
- 20 F. PRIMIS, *Geschiedenis van Antwerpen 6. Onder de hertogen van Burgondië – hertogen van Brabant (1406 - 1477)*, Standaard, Antwerpen 1936-37, pp. 118-128.
- 21 J. TIGELAAR, 'Het voorhuidje van Onze-Lieve-Heer in Antwerpen', in: B. BESAMUSCA, e.a. (red.), *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gemitsen bij zijn emeritaat*. [=Middel-eeuwse Studies en Bronnen LXX], Verloren, Hilversum 2000, pp. 169-176.
- 22 W. WATERSCHOOT, 'Het Landjuweel te Antwerpen in 1496. Enkele teksten en hun interpretatie', in: *Jaarboek De Fonteyne* (1980-81), deel II, p. 54.
- 23 J. TIGELAAR, 'Soe avontuerden wij de pelgrimagie. De pelgrimage van Jan van Berchem (1495-1496)', in: *Transparant* 13/3 (2002), pp. 8-11.
- 24 R. LÜTZELSCHWAB, o.c., passim.
- 25 P. BOUSSEL, *Des reliques et de leur bon usage*. Paris 1971, pp. 105-111.
- 26 In 1999 verhef paus Johannes Paulus II deze beide mystieke vrouwen samen met Theresia-Benedicta van het Kruis (Edith Stein) tot patronessen van Europa.
- 27 Einde maart 2007 veroorzaakte de Canadese kunstenaar Cosimo Cavallaro (1961) in de VS een rel, toen hij tijdens de Goede Week zijn kunstwerk *My Sweet Lord* wou tentoonstellen in Midtown Manhattan. Het werk is gemaakt uit 91 kg donkerbruine chocolade, waarmee Cavallaro een beeld gegoten heeft van een naakte en besneden Christusfiguur in gekruisigde houding. Christelijke kerken en groeperingen in de VS waren uiterst verbolgen over dit werk en over de timing van de tentoonstelling op een publieke plaats in het centrum van New York. Cavallaro van zijn kant zag geen graten in zijn kunstwerk, omdat Jezus al eeuwenlang naakt afgebeeld wordt in de kunst, omdat het eten van Christus' lichaam tot de kern van de christelijke geloofspraktijk behoort en omdat *sweet Lord* ook een zeer traditionele een eerbiedige aanspreking voor Christus is. Een uitstekend overzicht en bespreking van het afbeelden van Christus' genitaliën in de westerse kunst biedt: L. STEINBERG, o.c.
- 28 R. LÜTZELSCHWAB, o.c., pp. 621-625.
- 29 G. J. BRJTEL DE LA RIVIÈRE, *Het leven van Hermannus Moded, een der eerste calvinistische predikers in ons vaderland*. Haarlem 1879, p. 37.
- 30 E. BAUMGARTEN, 'Circumcision and Baptism. The Development of a Jewish Ritual in Christian Europe', in: E. WYNER MARK (red.), *The Covenant of Circumcision. New Perspectives on an Ancient Jewish Rite*. Hanover/London 2003, pp. 114-127.
- Reeds de eerste Kerkvaders zoals Sint-Justinus in de 2^e eeuw flaneren deze interpretatie met een soort mystieke numerologie, waarbij Christus' besnijdenis op de achtste dag van zijn leven op aarde als tegenstuk gezien wordt voor zijn verrijzenis op de achtste dag na zijn dood. Het volmaakte getal zeven wordt hier overste-gen in een bovenvolmaakte achtste stadium, zoals na zeven stadia van het menselijke leven op aarde de verrijzenis en het hiernamaals de achtste, eeuwigdu-rende levensfase vormen. Steinberg ziet hierin zelfs een verklaring voor het octogonale grondvlak van de baptisteria: L. STEINBERG, o.c., p. 51.
- 31 H. ABRAMSON & C. HANNON, 'Depicting the Ambiguous Wound. Circumcision in Medieval Art', in: E. WYNER MARK (red.), o.c., pp. 98-113.
- 32 L.B. GLICK, *Marked in your flesh. Circumcision from Ancient Judea to Modern*. America, Oxford 2005, pp. 92-93.
- 33 W. DEKKERS E.A., *Besnijdenis, lichamelijke integriteit en multiculturalisme. Een empirische en normatief-ethische studie*. Budel 2006, p. 41.
- 34 A. SOEP, *De besnijdenis. Een ethnologische studie*. Amsterdam 1947.
- 35 Hoewel de Koran geen uitdrukkelijk gebod tot besnijdenis vermeldt, wordt ze binnen de islamitische wereld toch algemeen als een belangrijke geloofsverplich-ting (*sunna*) gezien. Daarbij wordt verwezen naar o.a. Koranvers 16:123, met de opdracht om het geloof van Abraham te volgen. cf. N.M. DESSING, *Rituals of Birth, Circumcision, Marriage, and Death among Muslims in the Netherlands*. Leuven 2001, pp. 43-50.
- 36 Ibidem, pp. 51-55.
- 37 W. DEKKERS E.A., o.c., pp. 44-45. In zijn brief aan de Galaten stelt Paulus duidelijk: "Ik, Paulus, zeg het u: als u zich laat besnijden, zal Christus u niets baten. [...] Want in Christus Jezus is niet de besnijdenis of onbesnedenheid van belang, maar het geloof dat werkzaam is door de liefde." (Gal. 5:1-6)
- 38 Gegevens en een kaart met cijfers per land zijn te vinden in: www.who.int/hiv/pub/malecircumcision/neonatal_child_MC_UNAIDS.pdf [geraadpleegd op 5/12/2011]
- 39 P.C. REMONDINO, *History of circumcision from the earliest times to the present. Moral and physical reasons for its performance, with a history of eunuchism, hermaph-rodism, etc., and of different operations practiced upon the prepuce*. London/Philadelphia 1891.
- 40 W. DEKKERS E.A., o.c., pp. 53-57.

Archipel, een netwerkvisie voor digitale duurzaamheid

→ Verslag van het eindevenement

Op woensdag 16 november 2011 vond in deSingel in Antwerpen het eindevenement van Archipel, een netwerkvisie voor digitale duurzaamheid, plaats. We waren blij om de vele geïnteresseerden uit de kunsten- en cultureel-erfgoedsector, beleidsmakers, ondernemers en onderzoekers te mogen verwelkomen. In de kijker stond het prototype van een genetwerkte, digitale infrastructuur voor de archivering en ontsluiting van multimediale content uit de cultuur- en cultureel-erfgoedsector, dat de Archipel-onderzoekers ontwikkelden. Met Archipel leverden technologen van MultiMediaLab (Universiteit Gent), Boekentoren Gent, het Vlaams Theater Instituut, de bedrijven Descartes, Inuits en Krimson een belangrijke bijdrage tot de innovatie van langetermijnarchivering. Onderzoekers van IBBT-SMIT (Vrije Universiteit Brussel), FARO, BAM en Boekentoren Gent ontwikkelden o.a. een langetermijnvisie voor digitaal archiveren. En de expertisecentra PACKED en eDavid stelden o.a. een handboek en een planningstool voor het digitaliseren van bewegend beeld en geluid voor. IBBT-ICRI (Katholieke Universiteit Leuven) nam samen met IBBT-MICT (Universiteit Gent) de mogelijkheden van Creative Commons als antwoord op de juridische problemen die hierbij komen kijken onder de loep.

Op 16 november presenteerde het Archipel-team² de onderzoeksresultaten. De keynotespreker Nick Poole (directeur van Collections Trust) zette de dag inspirerend in met zijn pleidooi gericht aan de cultureel-erfgoed- en kunstensectoren voor de ontwikkeling van een digitale strategie. De hele dag werd opgeluisterd door films die FARO samen met productiehuis Kadanja maakte en die op een bevattelijke wijze de academische onderzoeksresultaten vertalen voor een groot publiek.

WAT IS ARCHIPEL?³

In dit IWT-onderzoeksproject, dat liep van oktober 2009 tot



Over Archipel werden enkele filmpjes gemaakt die het project op een bevattelijke manier voorstellen. Je kan deze filmpjes bekijken via: www.youtube.com/user/faronetvideo. © FARO

december 2011, wilden we tegemoetkomen aan enkele gemeenschappelijke behoeften van het cultureel-erfgoedveld, de kunstensectoren en de onderwijs- en onderzoekswelden op het vlak van digitale langetermijnarchivering. De eerste hamvraag was hoe we het hoofd konden bieden aan de problematiek van duurzaam archiveren en ervoor konden zorgen dat onze digitale audiovisuele bestanden niet alleen vandaag maar ook binnen afzienbare tijd nog beluisterd of bekeken kunnen



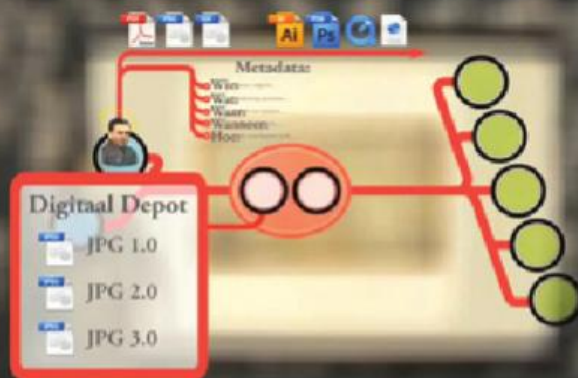
Drie hoofdthema's in het Archipelproject zijn: op duurzame wijze digitaliseren, dat ene object terugvinden in een zee van objecten en metadata en collecties aan elkaar koppelen zodat ze elkaar verrijken. © FARO

worden. Zouden we een digitale archiefinfrastructuur kunnen ontwikkelen, waar organisaties uit de meest diverse sectoren en van verschillende schaalgrootte zich op kunnen aansluiten? Wat zou dit betekenen op technologisch vlak, maar ook vanuit organisatorisch oogpunt? Immers, uit het onderzoeksproject BOM-Vlaanderen⁴ (*Bewaring en Ontsluiting van Multimediale data in Vlaanderen*), dat Archipel voorafging, was gebleken dat een digitale archiefinfrastructuur best niet centralistisch maar wel vanuit een genetwerkt of 'gedistribueerd' perspectief zou worden ontwikkeld. Organisaties zouden dan de controle over het eigen archief kunnen behouden maar eveneens kunnen genieten van de voordelen van een gemeenschappelijk archief. Digitaliseren en archiveren voor een lange termijn is enkel zinvol als we de gedigitaliseerde gegevens ook weer op een makkelijke manier kunnen terugvinden en consulteren. Dit lijkt misschien een evidentie, maar in de praktijk is de langdurige (tot misschien wel eeuwige?) opsluiting van digitale gegevens of de creatie van 'dode' archieven een reëel probleem. De tweede uitdaging van Archipel bestond er dan ook uit om na te gaan hoe deze *lock-in* kan vermeden worden. Het was de expliciete bedoeling om een prototype te ontwikkelen van een 'levend' en dynamisch genetwerkt archief, zodat de gedigitaliseerde objecten bijvoorbeeld makkelijk in het klaslokaal, voor een wetenschappelijke studie of voor een online tentoonstelling zouden kunnen worden aangewend.

Het doel van het Archipel-prototype was om een individuele organisatie de mogelijkheid te geven om het digitale archief op een duurzame manier te bewaren en te ontsluiten. Maar de netwerkgerichte benadering behelst meer. In het project zat immers eveneens de idee besloten dat er voor individuele organisaties een grote meerwaarde kan gecreëerd worden omdat een digitale collectie kan gekoppeld worden aan stukken/bestanden uit andere collecties. Kortom, de eigen collectie zou door aansluiting op het Archipel-model rijker worden. Er zowel technisch, organisatorisch als juridisch voor zorgen dat dit mogelijk zou worden, was de derde uitdaging waar het onderzoeksteam van Archipel voor stond.

KEYNOTE

Nick Poole, directeur van Collections Trust (UK), verzorgde de

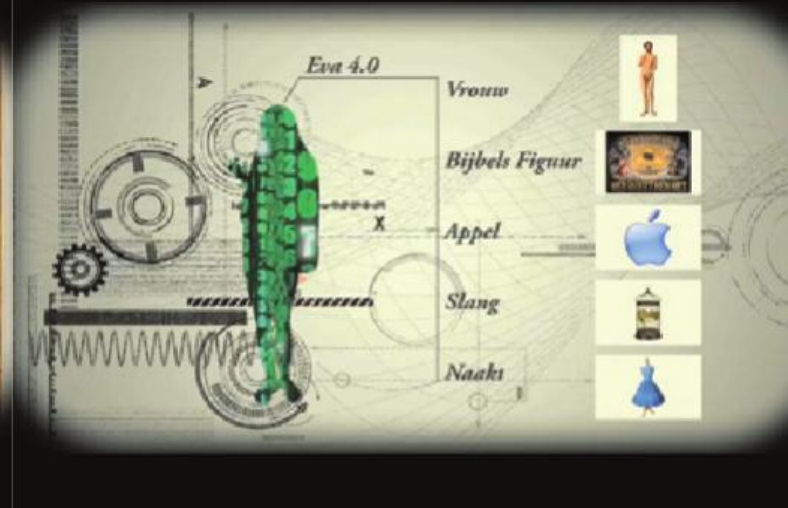


Het digitaal archiefsysteem van Archipel laat toe verschillende digitale archieven bij verschillende organisaties te bevragen. De zoekresultaten kan men opvragen via verschillende websites die de resultaten weergeven op maat van verschillende doelgroepen. Archipel is de centrale hub in dit systeem. © FARO

keynote *Digital Strategies Now!* Poole gaf ons een beeld van de alomtegenwoordigheid van technologie in de dagdagelijkse samenleving. Technologie is overal en we beseffen het zelfs niet meer. Alleen wanneer er iets fout loopt of er iets stuk raakt, merken we op dat we zo intensief met technologie bezig zijn. Reden te meer, zo benadrukte Poole, dat cultureel-erfgoed- en kunstorganisaties een digitale strategie moeten uitwerken. Een strategie waar technologie de drijvende kracht is, maar waar niet-technologen (mee) aan het roer staan. Dit is heel belangrijk want wat technologisch mogelijk is, wordt daarvoor niet per definitie succesvol in de praktijk gebracht. In de ontwikkeling van een strategie (al dan niet digitaal) moeten steeds de missie van de organisatie vooropstaan, de culturele en maatschappelijke opdracht, de langetermijnvisie ... Heel concreet wat betreft digitaliseren is het bijvoorbeeld maar de vraag of een organisatie alles moet digitaliseren. Technisch gezien is dit perfect mogelijk, maar is dat de beste strategie voor een organisatie? Bijvoorbeeld op financieel vlak is er een groot verschil tussen alles of selectief digitaliseren en bewaren. Deze beslissing heeft ook alles te maken met de vraag welk type 'geheugeninstelling' een organisatie wil zijn.

Eva Van Passel, onderzoeker bij IBBT-SMIT (Vrije Universiteit Brussel), zoomde vervolgens in op de organisatorische en strategische aspecten kenmerkend voor duurzame digitale archivering en ontsluiting in Vlaanderen. Samen met Archipel-teamleden ontwikkelde ze een *roadmap*. Ze putte hiervoor uit een onderzoeksrapport over doelgroepspecifieke valorisatiemodellen voor onderwijs, onderzoek en culturele industrieën, een onderzoeksrapport over publieksstrategieën in een digitaal tijdperk en de uitkomsten van de internationale conferentie over het geheugen van de toekomst, die Archipel in 2010 organiseerde.⁵ Van Passel hield een pleidooi voor een gelaagd netwerk van zowel meer centrale als decentrale spelers, met duidelijke rollen en verantwoordelijkheden, om de knelpunten aan te kunnen pakken.

Na deze presentatie maakten Bart De Nil (FARO) en Rony Vissers (PACKED) het Platform Duurzame Digitale Toegankelijkheid Vlaanderen (Platform DDT-VI) bekend. Dit platform is ontstaan



Archipel bouwt bruggen tussen de verschillende culturele organisaties en hun digitale archieven. Zo verkrijgt men de digitale collecties van alle deelnemers met de collecties van alle andere deelnemers. © FARO

Door semantische webtechnologie is het digitaal archief niet alleen begrijpbaar voor de mens, maar ook door machines. Zo kan de zoekmachine nauwkeuriger zoeken naar verwante content. © FARO

vanuit de vaststelling dat er in de cultureel-erfgoedsector nood is aan een samenwerkingsverband rond digitale duurzaamheid en toegankelijkheid. Buitenlandse voorbeelden tonen aan dat sectorale samenwerking een vruchtbare methode is om een gezamenlijke langetermijnvisie uit te bouwen, het uitwisselen van expertise te stimuleren én om een grotere draagkracht te creëren voor de problematiek van digitale duurzaamheid. Organisaties die graag meer willen weten over dit samenwerkingsverband of wensen toe te treden, kunnen contact opnemen met coördinator Bart De Nil bij FARO: bart.denil@faronet.be. De voormiddag werd afgesloten door Debbie Esmans, adviseur bij Vlaams minister van Innovatie, Overheidsinvesteringen, Media en Armoedebestrijding Ingrid Lieten, die een stand van zaken gaf over het Vlaams Instituut voor Audiovisuele Archivering dat in oprichting is.⁶

DEMONSTRATIES

In de namiddag kon het publiek in parallelsessies kijken naar praktijkdemonstraties van de Archipel-technologie. Er werd stilgestaan bij de meerwaarde van de Archipel-architectuur om opzoekingen te doen in de Beeldbank van Boekentoren (Universiteit Gent) voor wetenschappelijke doeleinden. Medewerkers van het Vlaams Theaterinstituut stelden de site Toneelstof voor, i.e. een webplatform om het digitale geheugen van de podiumsector duurzaam te bewaren en te ontsluiten. Vereniging voor kunst en media Constant ontwikkelde de Active Archives Video Wiki, een specifieke software voor culturele instellingen die hun digitale collecties beschikbaar willen maken via hergebruik en remix. Dat de Archipel-architectuur waardevol kan zijn voor het onderwijs, werd aangetoond via het voorbeeld van Klascement. Op deze portaal-site voor leerkrachten wordt erfgoedmateriaal gedeeld met onderwijscommunities. In een andere presentatie werd stilgestaan bij het Ingebeeld Platform voor Mediawijsheid aan de hand van trajecten rond het creatief hergebruik van archief- en erfgoedmateriaal. In de sessie over praktijkverhalen werd overigens ook uitgelegd wat MediaMosa als oplossing voor e-depottoepassingen kan betekenen en hoe er binnen het Archipel-project van gebruik werd gemaakt. Met een lezing over EUScreen werd even een zijstapje gezet naar een project over de bewaring en ontsluiting van televisiemateriaal waar de

Vlaamse openbare omroep bij betrokken is.

Bijzondere aandacht ging ook naar het luikje 'digitale strategie'. Er werd dieper ingegaan op de voordelen maar ook nadelen en moeilijkheden van het 'genetwerkte ideaal' dat centraal stond in het Archipel-project. Vanuit juridisch perspectief werd bekeken of opencontentlicenties al dan niet een passe-partout voor de digitale ontsluiting van culturele archieven kunnen zijn. In een andere presentatie werd stilgestaan bij de grote lijnen van het handboek en de planningstool digitaliseren, die binnen het kader van Archipel werden ontwikkeld.

Tot slot legden enkele sprekers de nadruk op 'technologische innovatie'. Er werd uitgelegd hoe het prototype van een digitaal langetermijnarchief nu precies werkt, waarvoor werd stilgestaan bij de softwarearchitectuur. Er was een presentatie over de koppeling tussen de bevragingstaal SPARQL en het contentmanagementsysteem Drupal. De verschillende Archipel-websites maken gebruik van een dergelijke koppeling, die trouwens nog nooit eerder werd gemaakt. Hierdoor kunnen enorme hoeveelheden metadata op een slimme manier worden opgevraagd. Naast de gezochte zoekresultaten biedt het systeem ook verwante content aan. Tot slot kwamen de LOD-server⁷ en PREMIS OWL⁸ aan bod. PREMIS⁹ is een metadatastandaard voor preservatiemetadaten. Met preservatiemetadaten wordt de informatie die een e-depot gebruikt om het digitale archiveringsproces te ondersteunen bedoeld. Concreet denkt men hierbij aan controlecijfers (*checksums*) alsook aan het medium waarop de objecten staan, bewerkingen die op de objecten zijn uitgevoerd en dergelijke. PREMIS OWL vindt zijn oorsprong in het project BOM-Vlaanderen¹⁰ en werd verder ontwikkeld en geïmplementeerd in het Archipel-project. De ontwikkeling van PREMIS OWL gebeurde in samenwerking met een aantal buitenlandse partners (Library of Congress, Bibliothèque nationale de France ...). Momenteel zit PREMIS OWL in de laatste stadia om een officiële standaard te worden. Eenmaal erkend als standaard zal de Library of Congress instaan voor het verdere onderhoud ervan. Met PREMIS OWL stapte PREMIS de wereld van het semantische web binnen.

Archipel plaatst alle culturele organisaties met hun digitale archieven in een netwerk.
© FARO



FILMS

Om de onderzoeksresultaten zo bevattelijk mogelijk te maken en te verspreiden naar een breder publiek, kozen we ervoor om enkele films te maken. In samenwerking met Kadanja maakten we een algemene introductie, een maatschappelijke, een juridische en een technische film. Deze rijke, informatieve én leuke films zijn terug te vinden op het YouTube-kanaal van FARO: www.youtube.com/user/faronetvideo.

VERSPREIDING VAN DE ONDERZOEKSRESULTATEN?

In de loop van het project werden een hele reeks documenten gepubliceerd met onderzoeksresultaten. Deze projectresultaten vindt u op onze website: www.archipelproject.be/documenten. Ook de presentaties van het eindevenement treft u hier aan. Specifiek over het digitaliseren van geluid en bewegend beeld verspreiden we de projectresultaten ook door middel van een driedaagse cursus. Deze wordt opnieuw georganiseerd door FARO en PACKED in februari 2012. U kan zich inschrijven op de website van FARO: www.faronet.be/kalender/module-7-digitaliseren-van-audiovisuele-objecten-bewegend-beeld-en-geluid-driedaagse-cursus.

DE ARCHIPELWEBSITES

Het hart van Archipel is het prototype van een digitaal langetermijnarchief. Op dit prototype zijn verschillende websites aangesloten die hun content uit het Archipel-archief putten. Op deze websites kan u Archipel in actie zien: activearchives.org/wiki/Main_Page. Dit is de Active Archives Video Wiki van Constant vzw. Deze website is gericht op artistiek hergebruik van video.

www.klascement.be/archipel

De website van KlasCement laat *resource sharing* tussen leerkrachten toe.

demo.toneelstof.be

Het VTI bouwde een vernieuwde toneelstof site.

- 1 Dr. Olga Van Oost was projectmedewerker voor Archipel. Ze is stafmedewerker bij FARO waar ze werkt op trajecten rond musea en digitale cultuur. Ze is als docent verbonden aan de vakgroep communicatiewetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Bij de onderzoeksgroep IBBT-SMIT coördineert Olga onderzoek rond digitale cultuur en museum studies. Jeroen Poppe is historicus en archivaris. Hij was als FARO-projectmedewerker betrokken bij de meeste onderdelen van het Archipelproject. Jeroen is deskundig op het vlak van digitaliseren en digitaal documentbeheer.
- 2 Het Archipel-consortium bestond uit: IBBT, Boekentoren (Universiteitsbibliotheek Gent), FARO, Vlaams steunpunt voor Cultureel Erfgoed vzw, BAM – Instituut voor Beeldende Audiovisuele en Mediakunst vzw, Vlaams Theater Instituut vzw (VTI), EduCentrum vzw, Descartes, Krimson, Inuits, IBBT-MMLab (Universiteit Gent), IBBT-SMIT (Vrije Universiteit Brussel), IBBT-ICRI (Katholieke Universiteit Leuven), IBBT-MICT (Universiteit Gent).
- 3 Zie ook J. WALTERIJS, 'Archipel. Naar een netwerkgerichte aanpak voor een duurzame digitale archiefinfrastructuur', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3 (2010) 1: pp. 44–48. Vertegenwoordigers uit de doelgroepen in de stuurgroep: Bibnet vzw, Cinematek, Argos vzw, Vlaams Theater Instituut vzw, Muziekcentrum vzw, Archiefbank vzw, vzw Lukas Art in Flanders, Vlaamse Erfgoedbibliotheek vzw, vzw de Krook. Vertegenwoordigers van de overheid in de stuurgroep: de door de Vlaamse ministers bevoegd voor Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI) en Cultuur, Jeugd, Sport en Media (CJSM), aangeduide personeelsleden van hun respectievelijke departementen; één vertegenwoordiger van CANON Cultuurcel namens het Departement Onderwijs en Vorming en één vertegenwoordiger van het agentschap Kunsten en Erfgoed.
- 4 Zie ook <https://projects.ibbt.be/bom-vl/>.
- 5 Op 25 juni 2010 organiseerde het Archipel-team de conferentie 'Memories of the Future' met als internationale sprekers Geoffrey C. Bowker, Peter B. Kaufman, Andrew Payne, Richard Rinehart en Geert Lovink. Deze conferentie wilde het begrip en de rol van het geheugen in een digitale cultuur verkennen. Welke nieuwe geheugenvormen ontwikkelen zich, balancerend tussen fysiek en virtueel, lokaal en globaal, formeel en informeel, herinneren en vergeten? Wat betekenen de nieuwe geheugenparadigma's voor de maatschappelijke functie en verantwoordelijkheid van geheugeninstellingen? Welke strategieën kunnen ze – in het licht van uitdijende informatie- en geheugenindustrieën – uitzetten om blijvend een rol in het publieke domein te kunnen opnemen? En tot slot, wat betekent dit alles voor onze omgang (vanuit persoonlijk, educatief, wetenschappelijk of industrieel perspectief) met digitale cultuurbronnen en de manier waarop we er betekenis aan geven? Hoe kunnen de afdrucken van het verleden met andere woorden een nieuwe plaats krijgen, niet alleen in het heden maar ook naar de toekomst toe? Zie voor meer informatie: www.faronet.be/kalender/memories-of-the-future-internationale-conferentie-archipel. Voor een verslag van de internationale conferentie, zie: www.archipelproject.be/content/verslag-memories-future-1.
- 6 De toespraak van Debbie Esmans vindt u op: www.archipelproject.be/content/toespraak-kabinet-lieten-op-het-eindevenement-van-archipel.
- 7 LOD: *Linked Open Data*.
- 8 OWL: *Web Ontology Language*. Uitspreken als het Engels woord voor uil.
- 9 Zie: www.loc.gov/standards/premis/.
- 10 Zie: <https://projects.ibbt.be/bom-vl/>.

Naar een meervoudig pad en een innovatieagenda voor de Vlaamse archiefsector

archieven **2020**

Op 10 november 2011 organiseerde FARO, in het kader van het PRISMA-onderzoekstraject, het colloquium Archieven 2020. Het was een moment waarop sleutelfiguren reflecteerden over de stappen die de sector het komende decennium zou moeten nemen, zonder te weten hoe die toekomst er precies zou uitzien. Dit resulteerde in de formulering van enkele interessante pistes, die de basis kunnen vormen van een innovatieagenda voor de Vlaamse archiefsector.

De verdere democratisering van (het gebruik van) archieven, nieuwe archief- en erfgoedparadigma's, de ontwikkeling van theorie en archiefwetenschap, de toenemende aandacht voor en relevantie van archieven in de maatschappij en in het bijzonder de snelle technologische evoluties in de voorbije twee decennia hebben een diepgaande impact gehad op de wijze waarop archivariissen werken en zichzelf percipiëren. Nochtans lijkt het in de praktijk dat archieven in grote mate nog steeds werken zoals ze dit deden aan het begin van de vorige eeuw. Vaak vermoeden toeschouwers bij archivariissen een nog te sterke gerichtheid op en beperking tot de eigen collectie, de eigen instelling of institutioneel of administratief netwerk en op een oude vertrouwde manier van werken. In het archiefveld in de Lage Landen zijn tegenwoordig ook heuse managers actief, met visies en een *habitus* om ook het openbare, politieke of beleidsmatige spel te spelen, assertief, doortastend en niet altijd de weg van de minste weerstand zoekend, zowel intern als extern.

Zo nodigde FARO een van die nieuwe protagonisten, Martin Berendse, Algemeen Rijksarchivaris van Nederland, uit om voor de Archieven 2020-aflevering van het PRISMA-verhaal een keynote te geven. Door zijn ervaring met de Nederlandse situatie, waar de archiefsector in de periode 2000-2010 al sterk is veranderd en waar het hele maatschappelijke bestel, waaronder de cultuursector, hard wordt aangepakt en onder hoge druk staat, is Berendse als geen ander geplaatst om hierover iets te zeggen. Bovendien is Berendse momenteel ook de voorzitter van de International Council on Archives. Zijn betoog is sterk gericht op het omgooien van het heersende paradigma bij veel archieven, waarbij de eigen collectie en werking centraal staat naar een paradigma waarbij de werking wordt georganiseerd rond en op maat van 'de gebruikers'. Berendse schetst een paar mogelijkheden die deze omslag moeten mogelijk maken. Zo pleit hij voor het inrichten van een andere productie- en distributieketen waarbij bijvoorbeeld depots en leeszalen worden gecentraliseerd. Door een toegenomen efficiëntie en rationalisatie zouden er dan middelen vrijkomen die voor andere doelen kunnen worden gebruikt. Dit impliceert dat archieven meer moeten gaan inzetten op de digitale raadpleging. De gebruiker wil immers vooral de informatie die zich in de archieven bevindt en liefst thuis langs het internet. Deze stelling van Berendse wordt overigens ondersteund door de resultaten van het Publieksonderzoek archieven dat FARO, samen met de archiefsector, in 2011 heeft georganiseerd. Uit analyse van de data blijkt dat veel respondenten vragen naar meer gedigitaliseerde stukken die ze online kunnen raadplegen. Door de loskoppeling van locaties van opslag, raadpleging en verrijking ziet Berendse nog een andere stap

mogelijk, namelijk de stap van vergaande specialisatie binnen de archiefsector. Ten slotte ziet Berendse twee toekomstscenario's voor zich. Het scenario van het open bestel, waarbij archieven op de juiste plaats worden verrijkt en gepresenteerd, zo dicht mogelijk bij de potentiële gebruiker, en het scenario van de opschaling of anders geformuleerd: een grootscheepse fusiebeweging binnen de archiefsector. Persoonlijk denkt Berendse dat elementen uit beide scenario's op ons zullen afkomen. In welke verhoudingen dat zal gebeuren, weet hij niet, maar hij is er blijkbaar wel van overtuigd dat samenwerking in al zijn vormen het beeld in de toekomst meer en meer zal bepalen. Hij vermoedt dat de archiefsector in Nederland vernieuwingen, die in de nabije toekomst op hem afkomen, grotendeels zelf zal moeten financieren door interne herschikkingen en dat deze alleen maar succesvol zullen zijn als ze van binnenuit in de archiefsector worden ontwikkeld en gedragen. De keynote van Berendse is een oogopener: gedurfd, provocatief en (doel)treffend.

De tweede sleutelfiguur met een visie die aan bod kwam tijdens Archieven 2020 was de Belgische collega van Berendse, Karel Velle, Algemeen Rijksarchivaris. Velle benadrukte ook het belang van opschaling en samenwerkingsverbanden. Hij bepleitte met vuur de digitale omslag die de archieven zullen moeten maken. Iets gelijkaardigs als de innovatieagenda voor de Nederlandse archiefsector zou welkom zijn en daarom gaf Velle enkele aanbevelingen die het onderwerp kunnen zijn van een nieuw gezamenlijk 'business plan'. De opmerkelijkste aanbeveling of opening die hij maakte, was ongetwijfeld het op de agenda plaatsen van de integratie van instellingen, diensten en functies, zodat er middelen vrijkomen: "voor de bevordering van de digitale toegankelijkheid, de digitale continuïteit, de gecentraliseerde opslag en langetermijnbewaring van digitale en gedigitaliseerde archieven en de realisatie van een centraal register van historische informatie, één centrale ingang voor archieven."

Polemiserend is de suggestie van de Belgische rijksarchivaris om nu al het pas met succes (in Vlaamse contexten) geactiveerde en gecultiveerde construct 'cultureel erfgoed' los te laten, uitgerekend in functie van het kunnen bepleiten van de maatschappelijke relevantie van archivarissen en archieven. Het alternatief zou dan een constructie zijn die 'open archieven' zou kunnen genoemd worden.

Johan Vannieuwenhuysse, archivaris van de provincie West-Vlaanderen en voorzitter van de VVBAD, en Geert Van Goethem, directeur van Amsab-ISG, gaven op 10 november publiek een repliek op de twee rijke voorzetten. Deze teksten worden hier eveneens gepubliceerd. Ze gaan tot op zekere hoogte mee in de grote lijnen rond samenwerking en de digitale omslag. Maar

ze plaatsen, vanuit de specifieke context van een publiek- en een privaatrechterlijk archief, diverse kanttekeningen bij het verhaal van de Rijksarchivarissen. Daarenboven dragen ze bijkomende ideeën aan die aantonen dat de noodzaak om te innoveren leeft bij de basis en dat pragmatisme er geen onbekend begrip is. Ook uit de reacties van het aanwezige publiek op 10 november 2011 bleek dat er op diverse niveaus echt ruimte, nood en kansen zijn voor reflecties en constructieve oplossingen op wat langere termijn.

Volgens ons is het concept 'cultureel erfgoed' nog lang niet helemaal ontwikkeld en uitgerold, laat staan uitgediend. Het is ook voor de archiefsector van groot strategisch belang de volgende tien à vijftien jaar om hiermee op een interessante manier aan de slag te gaan. Dit geldt niet alleen voor het blijven aansluiting vinden bij (toekomstige) subsidiestromen en kansen op transsectorale samenwerking of het realiseren van projecten vanuit een integraal en geïntegreerd perspectief. Archieven zijn mee aan zet om dit begrip mee in te kleuren, zowel theoretisch, methodologisch, praktisch, politiek, beleidsmatig ... Dit is zeker nodig om de investeringen in en blijvende zorg voor archieven, archivarissen en archiefwetenschap te legitimeren en de maatschappelijke waarde te onderstrepen. Het begrip erfgoed kan hefbomen in werking stellen of als zodanig werken, dus waarom er geen gebruik van maken. Het debat rond het 'publiek domein' en de relaties tussen heden, verleden en toekomst zal breed gevoerd worden en het zal erop aankomen dit vanuit zoveel mogelijk hoeken te doen (zeker zolang de academische wereld nog in de A1-ratrace verstrikt is en te weinig bondgenoot blijkt in het duidelijk maken van maatschappelijke relevantie en in een gezamenlijk pleidooi voor het verantwoordelijkheid nemen en zorg dragen voor (ontsluiting van) bronnen uit en over het verleden). Het gaat niet alleen maar om toegang tot informatie (draggers), dat is belangrijk maar echt te eng als legitimatiegrond. Archieven kunnen ook andere functies vervullen en behoeften bevredigen. Omgaan met en construeren van identiteiten, representatie van specifieke groepen of maatschappelijke fenomenen, het verzekeren van onvervreemdbaarheid en het vrijwaren van bewijsmateriaal, het waarborgen van behoud en beheer van specifieke vormen van materiële cultuur ... Zoals Geert Van Goethem heel terecht onderstreept, mag er ook buiten de landsgrenzen gekeken worden en een internationaal perspectief gehuldigd worden; vanuit het rijke Vlaanderen/België mogen we best ook verantwoordelijkheid opnemen voor internationale uitdagingen en in vele gevallen kan het begrip 'heritage'/'patrimoine' ... daarbij van nut zijn. Het is belangrijk de bandbreedte zo breed mogelijk te houden in het opbouwen, niet alleen van een vertoog over maar ook van praktijken van archieven en alle actoren die ermee verbonden zijn de volgende jaren. Om strategische redenen is het erg belangrijk om in een

zo groot mogelijke coherente groep, in casu van organisaties die bezig zijn met de relatie verleden-heden-toekomst, gezamenlijke standpunten te zoeken en boodschappen te formuleren. Tijdens het debat op 10 november zijn allerlei cruciale aspecten nauwelijks aan bod gekomen, waarbij de in Vlaanderen zeer acute problematiek van opleidingen, zowel op academisch niveau als op andere niveaus, toch wel aandacht verdient. Het is niet onwaarschijnlijk dat een in Vlaanderen nog te ontwikkelen referentiekader van erfgoedstudies of het uitwerken van praktijkdisciplines in een academische context een van de mogelijke pistes voor een toekomst kunnen zijn, en dan is het label 'erfgoed' misschien niet oninteressant, de eerstvolgende jaren. Hoe zal het eigenlijk gesteld zijn met de archiefwetenschap en -opleiding in 2020?

Het is altijd verstandig meerdere ijzers in het vuur te hebben, niet blind te gaan en een interessante en doorheen de tijd evoluerende verhouding te cultiveren met labels en 'identiteiten', of het nu gaat om constructies of adjectieven als 'Europees', 'Belgisch', 'Vlaams' of 'lokaal' of om 'erfgoed' of 'archieven'. In sommige contexten werkt het ene, in andere contexten het andere, soms samen, en dit evolueert voortdurend. De wervende en legitimerende kracht verschuift en varieert ook doorheen de tijd. Waar het uiteindelijk om draait, is een samenhangende reeks verantwoordelijkheden, ethische codes, organisatietechnieken en (maatschappelijke) functies, waarvan de samenhang soms aan een collectie en een gebouw verbonden is. De volgende jaren zullen zowel het concept museum als het concept archief, in de zin van een aan een "vaste plek en collectie(s) gebonden formule", zeer zwaar onder druk komen te staan. Het is wellicht niet onverstandig zoveel mogelijk connecties te blijven cultiveren en te kiezen. Het is onze stelling dat Archieven 2020 en (Cultureel) Erfgoed 2020 in Vlaanderen dit decennium compatibele en elkaar versterkende verhalen kunnen zijn, als daar intelligent en zorgvuldig mee omgegaan wordt.

WERKGROEPEN ARCHIEVEN 2020

Zoals bij andere onderdelen van het PRISMA-traject wordt de wereld van archieven niet alleen meegenomen in het collectieve vervolgtraject, maar hopen we dat alle actoren daar ook een stuwende rol in zullen spelen. Het kan bijvoorbeeld al interessant zijn om verder te reflecteren en te werken op de lijnen die door de keynotesprekers en tijdens het panelgesprek werden uitgezet. Zo is het centrale idee van een innovatieagenda of business plan voor de archiefsector al een interessante uitdaging. Om dit 'nieuwe verhaal' te schrijven, zal FARO enkele werkgroepen in het leven roepen en faciliteren. De werkgroepen zullen worden georganiseerd rond innovaties die in de archiefsector, tegen 2020, mogelijk moeten zijn. Elke werkgroep zal zelf uitmaken hoe ze zich organiseren en welke methodieken ze wensen te hanteren om tot een resultaat te komen (focusgroep, workshop ...). Het uiteindelijke resultaat van deze werkgroepen is een gedragen document waarin uit de doeken wordt gedaan welke stappen de archiefsector (en het beleid) zal moeten zetten om bepaalde innovaties te verwezenlijken. Het zou goed zijn als dit past in, compatibel is met of een motor wordt van een bredere visie en plannen rond cultureel erfgoed in het algemeen en het duidelijk maken van de maatschappelijke waarde en noodzaak van investeringen in deze plannen

Een andere productie- en distributieketen: hoe kunnen we de back- en front office rationaliseren en efficiënter organiseren? Welke fusies zijn wenselijk en haalbaar (depots, leeszaal) en kunnen we collecties delen?

Shared services: welke diensten over de institutionele grenzen heen zijn mogelijk en wenselijk?

Centrale toegang op archieven: hoe organiseren we één digitaal loket?

Archivarissen en informatieprofessionals die een **actieve rol** willen opnemen in een of meerdere van deze werkgroepen, kunnen zich aanmelden door het sturen van een gemotiveerde e-mail naar Bart De Nil, bart.denil@faronet.be.

Ook voorstellen voor nieuwe werkgroepen zijn steeds welkom.

1 Bart De Nil is stafmedewerker archieven bij FARO vzw. Dr. Marc Jacobs is directeur van FARO vzw.

Een paar gedachten over de toekomst van de archiefsector

archieven **2020**

Mijnheer de algemene rijksarchivaris, collega's, dames en heren,

In de aankondiging voor dit colloquium staat te lezen dat ik vandaag een toekomstvisie voor de archiefsector ga presenteren. In het kader van het verwachtingenmanagement zal ik maar meteen zeggen dat ik dat niet ga doen. De Nederlandse regering heeft even voor de zomer een brief² over de ontwikkeling van de archiefsector aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal geschreven en de kerngedachte daarin is dat een innovatieprogramma nodig is om die toekomst stap voor stap vorm te geven, zonder dat de uitkomst van te voren vaststaat. Als ik een alomvattende toekomstvisie had gehad, zou ik haar zeker hebben voorgelegd aan de verantwoordelijke bewindslieden en die zou dan naar alle waarschijnlijkheid ook in die beleidsbrief zijn terechtgekomen. Dat is allemaal niet gebeurd, dus u moet het doen met een paar gedachten, die ik graag met u deel. Deze bijdrage is een bewerking van de afscheidsrede die ik vorig jaar hield voor de rijksarchivaris in de provincie Zeeland, hier om de hoek, zal ik maar zeggen.

Die aankondiging van een innovatieprogramma in de beleidsbrief van de Nederlandse regering zie ik overigens wel als een impliciete ondersteuning van de gedachte, in dezelfde aankondiging van dit colloquium verwoord, dat "de archiefsector in de laatste jaren tien jaar minder geëvolueerd is dan hij zelf denkt. Het denken van veel archivariissen en beleidsmakers is vaak nog op de eigen collectie gericht en oude manieren van werken blijven bestaan". Jazeker, er is veel aan het veranderen in de archiefsector, maar onze wijze van denken en werken is nog heel sterk gebaseerd op de 19^e-eeuwse ordening van onze samenlevingen en de 19^e-eeuwse vormgeving van onze instituties. Daar zit nog veel goeds in, maar ook van alles dat ons op dit moment verhindert om de kansen te grijpen die de 21^e eeuw ons biedt. Het is alsof we nog steeds vanuit de wereld van de "stomme film" proberen een gesproken film te maken.³ De

Nederlandse archiefkenner Margreet Windhorst schreef in haar publicatie *Archieven in Transitie* voor Erfgoed Nederland: "... erg aanbodgericht werden toegangen en bronnen grootschalig gedigitaliseerd en op internet gezet, (...) maar het publiek gaat niet zelf op zoek naar archieven. De sector moet zorgen dat het publiek geconfronteerd wordt met archieven, er bij wijze van spreken over struikelt. (...) Het internetpubliek vergt een wezenlijk andere benadering dan traditionele publieksgroepen."

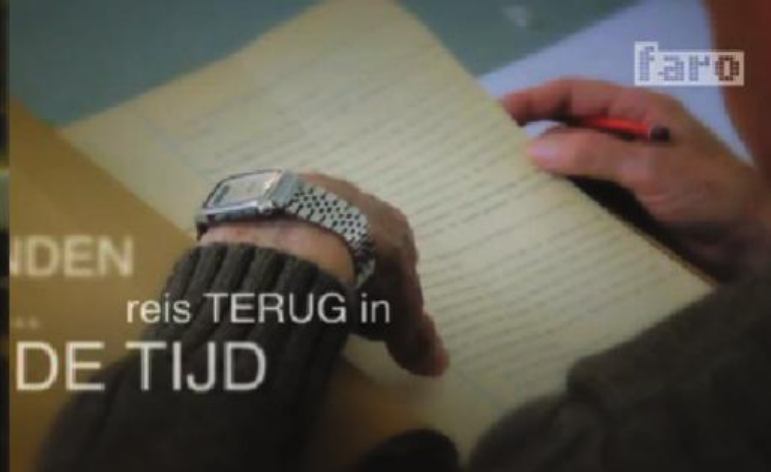
RECENTE ONTWIKKELINGEN IN NEDERLAND

Voordat ik verder spreek, wil ik u graag meegeven dat mijn verhaal grotendeels is gebaseerd op mijn bijna vier jaar ervaring met de Nederlandse situatie in de archiefsector. Die sector is in de periode 2000–2010 sterk veranderd als gevolg van een aantal ontwikkelingen. Ik noem ze even kort:

- Opname van de archiefsector in het nationale en regionale erfgoedbeleid, waardoor veel nieuwe impulsen konden worden gegeven en een veel grotere aandacht voor en van het publiek werd gerealiseerd.
- De vorming van Regionale Historische Centra: gemeenschappelijke regelingen van de Nederlandse centrale overheid (het Rijk) met een aantal gemeenten, provincies en stichtingen, die elf bovengemeentelijke, regionale archiefdiensten in de provinciehoofdsteden heeft opgeleverd.
- De vorming van enkele andere gemeenschappelijke archiefdiensten, zoals bijvoorbeeld het regionaal historisch centrum in Eindhoven. Deze dienst werkt voor twintig gemeenten rondom Eindhoven.
- Als gevolg hiervan: een veel intensievere samenwerking tussen archiefdiensten en andere erfgoedsectoren. Ja zelfs: vorming van een enkele archief-/bibliotheekdienst, waarvan Tresoar, archief en bibliotheek van Friesland, het bekendste voorbeeld is. Een ander voorbeeld is het Nieuwland Erfgoedcentrum in Lelystad: een museum en archief onder één dak.



oude DOCUMENTEN
DAE SNIJSTEREN
in die
is dat WAARVOOR ge
het doet...



IDEN
reis TERUG in
DE TIJD

—Mijn voor- voorganger Erik Ketelaar noemt dit alles “ontgrenzing”. Het wegvallen of je ontdoen van grenzen tussen rijks- en gemeentearchief; tussen archieven, musea en bibliotheken; tussen documenten, media en objecten en tussen publiek en privaat archief. Hij noemt daarbij overigens ook, als gevolg van de nieuwe media, de ontgrenzing tussen onderzoeker en bezoeker; zender en ontvanger; informatie en fysiek archiefstuk.

AANBODORIËNTATIE

Ondanks al die ontwikkelingen heeft een revolutionaire verandering van het business- en distributiemodel, zoals die zich in bijvoorbeeld de banken-, reis-, post- en boekenbranche heeft voltrokken, tot nu toe nog niet plaatsgevonden in de archiefsector. Hoezeer het activiteitenpakket van archiefinstellingen ook is verbreed, hoezeer de publieksgerichtheid is vergroot, hoeveel er ook wordt samengewerkt met allerlei andere partijen in de informatie- en de erfgoedsector: de aanbodoriëntatie is nog groot en het basisproces in een gemiddelde archiefinstelling is niet of nauwelijks veranderd. Archiefbestanden worden in Nederland nog steeds, nadat ze hun rol in het primaire proces bij de archiefvormer hebben gespeeld, overgebracht naar meer dan honderd, al dan niet openbare archiefbewaarplaatsen; ze worden er beheerd, ontsloten, beschikbaar gesteld en gepresenteerd aan het publiek. Er wordt meer aandacht aan ontsluiting en verrijking van de informatie besteed, jazeker en zoals al gezegd, beperken archiefinstellingen zich niet meer tot passieve ‘beschikbaarstelling’, maar gaan ze ook actief de boer op om hun publiek te benaderen.

COMMUNICEREN MET DE DOELGROEP

Sommige instellingen gaan daarbij heel ver. Neem het Brabants Historisch Informatie Centrum in 's-Hertogenbosch, een van de RHC's. Daar is een reizend programma langs alle steden, dorpen en buurtschappen van de aangesloten gemeenten inmiddels een van de vaste onderdelen van het activiteitenpakket. Niet het presenteren van de eigen collectie, maar het actief communiceren met de doelgroep over hun herinneringen aan het verleden van hun dorp of buurtschap staat centraal. BHC en de doelgroep zijn allebei evenveel zender als ontvanger. Web 2.0 in Lith en Grave. Bij het Nationaal Archief vinden we dat inmiddels overigens ook volstrekt gewoon: samen met NRC

Handelsblad verzamelen we persoonlijke herinneringen en verhalen over de Tweede Wereldoorlog. En als New York vierhonderd jaar bestaat, vertellen we een verhaal, waarin onze topstukken acteren naast bruiklenen uit Washington, Florence, Rotterdam en Rome. Maar nog steeds is de kern van het bedrijfsproces: waarden/selecteren, overbrengen, beheren, ontsluiten, beschikbaar stellen en presenteren.

IN EIGEN HAND

Het gaat nog net niet zo ver dat we zelf alle archieven bewerken, restaureren en digitaliseren (op dit gebied wordt er inmiddels veel uitbesteed), maar voor het overige hebben we in Nederland de hele keten nog op meer dan honderd verschillende plekken in eigen hand. Flauw gezegd: meer dan honderd ouderwetse ‘postkantoren’. Is dat logisch? Ja en nee. Logisch is het omdat onze organisaties en gebouwen daarop zijn ingericht. Maar het is minder logisch als je, met de kansen en mogelijkheden van nu, de archiefsector in Nederland aan de tekentafel zou moeten ontwerpen. Laat ik eens een paar van die mogelijkheden op een rij zetten:

1. Depots

Om te beginnen zouden we een geheel andere depotaanpak kunnen kiezen. In plaats van het decentrale model zouden we tot concentratie op enkele plekken in het land kunnen overgaan. Voor eenvoudige raadpleging van archieven doet de afstand er immers niet echt meer toe. En op basis van gebruik is gemakkelijk na te gaan welke originelen in de buurt van de studiezaal moeten blijven en welke niet. Wij werken nog steeds met het uitgangspunt dat alle archieven naast onze publieksruimten moeten worden opgeslagen, vaak op hele dure locaties. De begroting van het Zeeuws Archief bijvoorbeeld wordt voor meer dan 58 % besteed aan huisvesting; bij het Limburgs Archief is dat zelfs bijna 59 %. Bij het Nationaal Archief in Den Haag hebben we pas uitgerekend dat meer dan 60 % van onze collectie van bijna 110 strekkende kilometer archief in de afgelopen twintig jaar niet uit het depot is geweest. Nooit geraadpleegd. Je zou kunnen redeneren dat die archieven op een wat goedkopere locatie kunnen worden neergelegd, samen met allerlei andere ‘incourante’ collecties van collega's. Rationalisering van het proces van beheer en beschikbaarstelling door loskoppeling van front- en backoffice voor de papieren

→ Opname in KADOC. Het filmpje kan bekeken worden via het FARO-kanaal op YouTube: www.youtube.com/user/faronetvideo. © FARO

archieven is het gevolg. Een vervolgstap is natuurlijk het onderscheiden van courante en incurante archieven, waardoor op locatie in de vestigingsplaatsen alleen de meest geraadpleegde en belangrijke archieven binnen handbereik blijven. Door front- en backoffice van elkaar te scheiden, wordt een andere productie- en distributieketen ingericht. Voordeel is een grotere *efficiency*, waardoor middelen op een andere wijze kunnen worden aangewend; nadeel is dat een einde komt aan de 'intrinsiek samenhangende' collectie, bewaard op één locatie, naast de publieksruimten. Het is een kwestie van afwegen.

2. Digitale raadpleging

In het verlengde hiervan ligt een tweede, nog wat vergaander optie: een veel radicaler inzet op digitale raadpleging. Het heeft mij als relatieve nieuwkomer in de archiefsector enorm verbaasd dat iedere willekeurige Nederlander het Nationaal Archief in Den Haag kan binnenlopen om zomaar – binnen de beoogde twintig minuten levertijd – een map originele brieven van zeg maar Johan van Oldenbarnevelt, de gebroeders De Witt of Thorbecke ter hand gesteld te krijgen. Alsof je nu naar het Rijksmuseum gaat en vraagt of je *Het Melkmeisje* even mag vasthouden omdat je er even wat beter naar wilt kijken. In het Palais Soubise (hoofdzetel van de Archives de France) in Parijs geldt al lang de regel dat de archieven van het ancien régime niet zomaar te bestellen zijn. Daar is raadpleging op microfilm de regel en fysiek contact met het origineel een met veel zorgvuldigheid omklede uitzondering.

In Nederland is ons hele organisatie- en dienstverleningsmodel, zowel in het Nationaal Archief als bij de Regionale Historische Centra, gebaseerd op de kostenloze, onmiddellijke raadpleging *on site* van alle originele archieven. Het grootste deel van onze begroting (depots, studiezaal, personeel) wordt daaraan besteed. En dan te bedenken dat rond de 90 % van onze klantvragen betrekking heeft op 10 % van onze collectie. En dat heel veel van die klanten geïnteresseerd zijn in de informatie en niet in het originele object.

Daarom hebben de twaalf rijksarchiefbewaarplaatsen in Nederland (NA en RHC's) afgesproken dat binnen tien jaar 10 % van onze collectie is gedigitaliseerd. Wat in feite ontstaat, is het loskoppelen van de plaats waar het merendeel van de archieven wordt geraadpleegd (thuis), bewaard (ergens in het land) en actief gepresenteerd/verrijkt (bij de archiefinstelling). Je kunt er dan voor zorgen dat die collectie niet alleen beschikbaar is voor degene die er de reis naar onze instellingen voor wil maken, maar ook voor de internetgebruiker. Het is maar waar je voor kiest: alle originelen altijd binnen twintig minuten op je studiezaal (voor een per definitie beperkte groep), of een mooie digitale kopie in alle studeerkamers van de wereld. En wie dan echt het origineel wil zien, maakt even van tevoren een

afpraak. Tenzij het natuurlijk in een mooie tentoonstelling is te zien. Door die loskoppeling van locaties van opslag, raadpleging en verrijking is nog een geheel andere stap mogelijk: de stap van vergaande specialisatie binnen de archiefsector.

3. Specialisatie

Zolang je alle functies in de keten in alle instellingen tegelijk wilt vervullen, moet je als archiefinstelling van alle markten thuis zijn. In die gedachte is er één nationaal kennisinstituut – in Nederland het Nationaal Archief – dat nog net iets meer van alle markten thuis is.

Binnen de beperkte publieke middelen die voor het openbare archiefwezen beschikbaar zijn, is dat model eigenlijk nogal achterhaald en het hoeft ook niet meer. Waarom zou iedere instelling over alle expertise op het gebied van waardering en selectie, privacyrecht, auteursrecht, restauratie & conservering, digitaal duurzame bewaring en marketing moeten beschikken?

Natuurlijk moeten er op alle locaties *allround professionals* aanwezig zijn die weten waar ze het over hebben. Maar niet iedereen hoeft op alle gebieden een specialist te zijn. Sterker nog: niet iedere instelling hoeft alle specialismen in eigen huis te hebben. Onze collega's in Groningen hebben al een goed geoliede productiestraat voor digitalisering van oud-archief ingericht; op mijn verzoek zijn daar wat extra investeringen aan gedaan en wordt de capaciteit iets vergroot, zodat daar ook veel werkzaamheden voor het Nationaal Archief worden verricht. Niet alleen kennis, maar ook bijzondere productietaken zouden slim kunnen worden verdeeld binnen de archiefsector. Ooit schijnt al eens geprobeerd te zijn een centraal restauratieatelier voor de toenmalige Rijksarchiefdienst in te richten. Misschien dat het is afgeketst op het woord 'centraal', misschien was de tijd er gewoon nog niet rijp voor. Zulke plannen gaan natuurlijk pas echt gaan werken als je verschillende specialismen en productietaken over verschillende plaatsen in het land verdeelt en niet alles 'centraal' in Den Haag wilt plaatsen. Ik kan me voorstellen dat in de federale staat België vergelijkbare overwegingen gelden. Zoiets gaat overigens pas werken als instellingen durven los te laten en een meerwaarde zien in het inzetten van hun specialisten voor de gemeenschappelijkheid. Misschien is de tijd daar binnenkort wel rijp voor.

Ik maak nu een wat grotere stap. Als het onderscheid tussen rijks- en gemeentearchief er niet meer toe doet (dat hebben we in Nederland met de vorming van Regionale Historische Centra bewezen), als het onderscheid tussen bibliotheek, museum en archiefdienst (ook dat is op dit moment aan het gebeuren) vervaagt, als de grote archiefcollecties in gemeenschappelijke depots ergens in het land terechtkomen en misschien wel merendeels thuis kunnen worden geraadpleegd ... waarom

houden we dan eigenlijk al die 'archiefwinkels met die studiezalen en magazijnen' nog in stand?

Als je op die manier kijkt, ben je bezig een nieuwe 'distributieketen' in te richten. Daarvoor zie ik ten minste twee toekomstscenario's voor me. Het scenario van het open bestel en het scenario van de opschaling.

Scenario 1: open bestel

Publieksfuncties van archiefinstellingen kunnen op heel veel verschillende plaatsen worden ingericht. Hardop denkend en filosoferend heb ik zojuist in drie stappen (centrale depots, digitale raadpleging als uitgangspunt en specialisatie) de klassieke 'archiefbewaarplaats' zoals we die nu nog in de Archiefwet kennen, opgedoekt. In plaats daarvan heb ik de 'archiefpresentatieplaats' bedacht. Ik ga een voorbeeld geven. In de Nederlandse context hebben we een rijksarchiefcollectie. Volgens onze wet ligt die op dit moment op twaalf plekken in het land. De ene helft in Den Haag in het Nationaal Archief en de andere helft in de rijksarchiefbewaarplaatsen (de RHC's) in de andere provinciehoofdsteden. In de huidige tijd is het de vraag of het intellectuele beheer en de verrijking van die grote rijksarchiefcollectie exclusief belegd moeten blijven op die twaalf plekken of dat dat ook – bijvoorbeeld op basis van specialisatie – bij andere instellingen kan worden belegd: ik denk aan gemeentelijke archiefdiensten, de onderzoeksinstituten van de KNAW (NIOD en IISG), maar ook bijvoorbeeld aan gespecialiseerde bibliotheken en musea. Het gebeurt al op kleine schaal, maar het is eerder uitzondering dan regel. Het NIOD is misschien eigenlijk wel het bekendste voorbeeld: rijksarchief in de zin van de wet is voor onbepaalde tijd in bruikleen gegeven aan het NIOD. Je zou dat zelfs voor bepaalde tijd kunnen afspreken, zodat je periodiek kunt evalueren of de afspraken goed worden nagekomen of dat er misschien toch een betere plaats is om de publieke dienstverlening voor bepaalde archieven te beleggen. Ik pleit er niet voor om jaarlijks heen en weer te slepen met collecties, maar het kan af en toe heel nuttig zijn je positie te heroverwegen.

In plaats van het strikte onderscheid dat we nu hanteren tussen rijksarchiefbewaarplaatsen, bewaarplaatsen voor gemeenten en waterschapsarchief en categoriale archiefinstellingen, zou er zoiets kunnen ontstaan als het 'erkende' openbare archieflokaal, waar goed opgeleide archiefprofessionals de verrijking, de beschikbaarstelling en de presentatie van bijzondere archiefcollecties voor hun rekening nemen. Ze zoeken daartoe verbindingen met de andere collecties in hun instelling. Er ontstaat een 'open bestel', een beetje zoals in het onderwijs of bij de omroepen. Als je aan bepaalde voorwaarden voldoet, krijg je publieke financiering om bepaalde taken te vervullen. Er wordt toezicht gehouden en eens in de zoveel tijd wordt zo'n concessie, erkenning of hoe je het ook noemt, heroverwogen. Als ik het goed heb, functioneert er in Groot-Brittannië een

model dat hier een beetje op lijkt. Ook aan zo'n model kleven natuurlijk voor- en nadelen. In theorie worden de juiste archieven op de juiste plaats verrijkt en gepresenteerd. Zo dicht mogelijk bij de potentiële gebruiker, op de plaatsen waar we de grootste kans hebben ze te treffen. Dat is een voordeel. Aan de andere kant zou het model tot een te vergaande versnippering kunnen leiden. En dat is een nadeel.

Er is overigens ook nog een hele andere manier om het archiefbestel verder te openen en daarvoor neem ik u graag even mee naar de stad Groningen waar op dit moment een experiment loopt tussen het RHC Groningen en de Rijksdienst voor het Kadaster. Het Kadaster moet als gevolg van de digitalisering en de economische ontwikkelingen veel vestigingen sluiten, maar wil tegelijkertijd zichtbaar blijven voor zijn klanten. Door gezamenlijk te investeren wordt het RHC Groningen de publieksbalie voor het Kadaster. Daarmee wordt het RHC in feite een Regionaal Informatie Centrum. Ik volg dit experiment op de voet en hoop dat meer diensten (zoals de Kamers van Koophandel) die moeten bezuinigen, gebruik willen maken van onze RHC's, die vaak op toplocaties in de provinciehoofdsteden zijn gevestigd.

Scenario 2: opschaling

Als je versnippering het grote probleem van de archiefsector vindt, zou je tegenover dat open bestel nog een heel ander scenario kunnen plaatsen: het scenario van de opschaling. In feite de omgekeerde beweging. Sommigen menen dat de wegvallende grenzen tussen oud en dynamisch archief, de wens om publieke informatie eerder openbaar te maken en de enorme uitdaging van digitaal duurzame bewaring om zo'n opschaling vragen. Je kunt werken aan *algehele* opschaling: een grootscheepse fusiebeweging binnen de archiefsector, wellicht door ook de bibliotheeksector daarbij te betrekken. Je kunt ook denken aan *gedeeltelijke* opschaling, waarbij bijvoorbeeld de kernfuncties van *digitale* archiefzorg (selectie, beheer en beschikbaarstelling) op enkele plekken worden geconcentreerd. In goed Nederlands noemen we dat het *shared service* model.

Ooit, toen er nog geen sprake was van digitale raadpleging, leek het logisch om gerechtelijke archieven decentraal over te brengen en te bewaren: dicht bij de burger. Nu, bijna honderd jaar nadat dit stelsel wettelijk werd verankerd, kun je de vraag stellen welk belang je eigenlijk met zo'n decentrale aanpak dient. Over niet al te lange tijd worden er digitale dossiers overgebracht, die overal kunnen worden geraadpleegd. Hoeveel beheerders heb je daarvoor eigenlijk nodig? Twaalf, drie, één? Of zouden het er juist dertig zijn? Evenveel als er bestuursregio's in Nederland zouden kunnen ontstaan? Of zou hier juist weer het motto gelden dat technisch beheer en beschikbaarstelling makkelijk in één hand kunnen worden gelegd, maar dat

juist voor de verrijking en de actieve presentatie van dit materiaal een decentrale aanpak nodig is? Dicht bij de mensen, in juiste samenhang met lokale en regionale archieven van de overheid en particuliere archiefvormers.

Overigens zijn er zelfs mensen die vragen stellen bij de digitale overbrenging. Gaan we altijd en overal digitale bestanden verplaatsen van de technische omgeving van de archiefcreator naar de archiefbewaarder? In de Nederlandse archiefvisie van juni jl. worden al enkele gedachten gewijd aan dit onderwerp. Daar wordt gezegd dat het in de toekomst denkbaar is dat uitvoeringsinstellingen hun databases langer onder zich houden dan de archiefwettelijke overbrengingstermijn van twintig jaar; daar staat tegenover dat bijvoorbeeld ministeries en meer bestuurlijke instellingen hun archieven juist veel eerder zouden kunnen onderbrengen in het e-Depot van het Nationaal Archief. Daardoor ontstaat ook een nieuw dienstverleningsmodel, waarbij de archiefdienst direct na 'afsluiting' van het dossier de zorg voor dergelijke bestanden op zich neemt. Een model dat binnen de gemeentelijke dienst van Antwerpen werkt, als ik goed ben geïnformeerd. Door dit soort diensten als archiefsector gezamenlijk aan te bieden, realiseren we een enorme opschaling aan de 'achterkant'. Onze eigen *shared service* wordt dan ook een *shared service* voor onze overheden.

Er is ook een opschaling aan de digitale 'voorkant' (websites, portals, etc.) mogelijk. Door niet meer massaal in te zetten op onze eigen homepages-met-knoppen verliezen de instellingen misschien hun 'gezicht' op het internet, maar het is de vraag of over een tiental jaren de internetsamenleving nog is geïnteresseerd in het digitale 'gezicht' van meer dan honderd archiefinstellingen in Nederland en duizenden archiefinstellingen in Europa. Ik denk dat ze meer zijn geïnteresseerd in de inhoud van de archieven dan in de vraag waar ze worden beheerd. De enige bloggers en twitteraars die worden 'geloofd' zijn individuen en van instellingen wordt vooral verwacht dat ze hun informatie delen. Radicaal en op een zo groot mogelijke schaal. Dat is de Europese agenda voor open data. Zouden archiefinstellingen over een jaar of tien allemaal zelf nog zoekfunctionaliteiten in de lucht houden? Of zou dat gewoon op nationale of internationale schaal gebeuren en is het vooral zaak je wagonnetje achter die grote locomotieven te hangen? Het Nationaal Archief bouwt momenteel mee aan een Europees Archiefportaal, in feite de afdeling archieven van Europeana. We starten vanaf begin volgend jaar weer een nieuw Europeana/Archieven-project waarin 26 nationale archieven (ook het Belgische en Nederlandse) samenwerken om één Europese digitale toegang voor archieven te maken. De impact van een dergelijke aanpak is op wat langere termijn eigenlijk nog nauwelijks te overzien.

Uw vraag aan mij is natuurlijk wat ik voor me zie: het scenario van het open bestel of het scenario van opschaling. Mijn antwoord is dat ik elementen uit beide scenario's op ons af zie komen. In welke verhouding dat gebeurt, zou ik u niet kunnen zeggen. Van een paar dingen ben ik echter betrekkelijk zeker en daarmee wil ik graag afsluiten:

1.

De volledig zichzelf voorzienende archiefinstelling waar het gehele bedrijfsproces van selectie, beheer, beschikbaarstelling en presentatie integraal wordt doorlopen, zal over een tijdje niet meer de basis van het Nederlandse archiefwezen zijn. Consortia, *shared services*, specialisatie, fusies, netwerken en andere samenwerkingsvormen zullen meer en meer het beeld gaan bepalen. Door de technologische ontwikkelingen behoeven de drie kernfuncties in het archiefstelsel (selectie, beheer en presentatie van archieven) niet noodzakelijkerwijs meer op één plaats door één organisatie te worden uitgeoefend.

Dat biedt ongekeerde mogelijkheden om het beste van verschillende scenario's en opties samen te brengen. Waar opschaling en concentratie voor beheersfuncties van belang kunnen zijn, is verdergaande decentralisatie en ontgrenzing ten opzichte van andere sectoren bij de publieksfuncties wellicht meer voor de hand liggend. Technologische ontwikkelingen lijken opschaling in de backoffice af te dwingen, het gebruik van archieven lijkt in een veel fijnmaziger aanpak te gedijen waardoor meer ruimte, meer gemak en meer creativiteit ontstaat. Er valt heel erg veel te kiezen in de komende jaren.

2.

Ik ben er ook betrekkelijk zeker van dat de ruimte die de archiefsector in de afgelopen jaren voelde om zelf de regie in eigen hand te houden (zonder al te veel bemoeienis van bestuurders en stakeholders) in de komende jaren verder onder druk komt te staan. De archiefsector is in Nederland tot nu toe redelijk ontzien, maar er is ook geen geld bijgekomen, terwijl het takenpakket enorm groeit. We moeten de vernieuwingen die op ons afkomen in de nabije toekomst grotendeels zelf financieren. Grote digitaliseringsprogramma's werden in het verleden met veel extra middelen gefinancierd. De bereidheid om extra overheidsgeld in digitale content te investeren neemt echter af. Daarom denk ik dat we vanuit de archiefsector naar een nieuw "contract" met onze financiers moeten zoeken. We hebben heel veel steun nodig voor het verbeteren van de digitale infrastructuur voor de archieven en daar zal ik me voor blijven inzetten. Een van de succesfactoren zal echter zijn of we erin slagen om ook zelf te investeren: niet in de infrastructuur (daarvoor mogen we een beroep doen op onze financiers), maar wel in de digitale producten en diensten. Ombuigen brengt onderdelen van de hiervoor geschetste scenario's vanzelf dichterbij.

3.

En waar ik ten slotte zeker van ben, is dat die vernieuwingen alleen maar succesvol zullen zijn als ze van binnenuit in de archiefsector worden ontwikkeld en gedragen. Zeker als ik terugkijk naar de zeer intensieve en constructieve gesprekken die we in de afgelopen periode binnen de Nederlandse archiefsector hebben gehad, ben ik daarover positief. We gaan, met steun van de Nederlandse overheid, werken aan de innovatie van het archiefbestel. Dat is een programma waarin alle hiervoor genoemde onderwerpen aan de orde komen.

Ik kan u allen, juist in de Belgische context, van harte aanraden om binnen de archiefsector aan zo'n gezamenlijke innovatie-agenda te gaan werken. Hoewel veel archieven hun herkomst in de verschillende bestuursorganen hebben die in de afgelopen eeuwen de Lage Landen hebben bestierd, ligt de toekomst van de archiefsector volgens mij niet in verkaveling maar in verknoping en verbinding. Ik wens u allen daarbij veel moed en wijsheid.

1 Lezing gebracht door Martin Berendse, Algemene Rijksarchivaris van het Nederlandse Nationaal Archief, tijdens de door FARO georganiseerde studiedag 'Archieven 2020' op 10 november 2011.

2 Zie: www.nationaalarchief.nl/sites/default/files/docs/archiefvisie_o.pdf.

3 Waar dat toe kan leiden, is te zien in de film stomme zwart-wit film *L'Artiste* van Michel Hazanavicius die dit jaar in Cannes werd gepresenteerd.

De modernisering van de Belgische archiefsector

→ *Who's paying the bill?*

archieven
2020

Mijnheer de Algemeen Rijksarchivaris, beste Martin,
Geachte collega's, dames en heren,

Een toekomstvisie formuleren voor de Belgische archiefsector binnen een termijn van tien jaar is een niet zo gemakkelijke onderneming in deze barre tijden van wisselende krachtsverhoudingen, institutionele ontwikkelingen en bezuinigingen, maar ik ben met veel overtuiging ingegaan op de uitnodiging om vandaag met u van gedachten te wisselen over hoe het met onze sector verder moet, welke de bedreigingen en de ontwikkelingskansen zijn, waar we met z'n allen binnen tien jaar kunnen of moeten staan, al moet u van mij geen sluitende antwoorden verwachten. Ik zal u evenmin argumenten aanreiken die het bestaan van een of ander institutioneel netwerk legitimeren.

INLEIDING

Sta me toe van start te gaan met een aantal bedenkingen of vaststellingen, waaraan ik onmiddellijk – zoals gevraagd – een aantal stellingen wil koppelen die ik daarna verder wil toelichten en die op tal van punten aansluiten bij het betoog van collega Berendse van daarnet.

TEN EERSTE. De kernopdracht van allen die in de archiefsector werkzaam zijn, is ervoor zorgen dat relevante en betrouwbare informatie aan de burger van vandaag wordt gepresenteerd en aan de volgende generaties wordt doorgegeven. Dit geldt zowel voor zij die betrokken zijn bij het begin van de levenscyclus van informatie, als voor zij die beroepshalve betrokken zijn bij de nadere ontsluiting en beschikbaarstelling. Deze kernopdracht houdt verband met het recht op informatie, met de verantwoordingsplicht van alle maatschappelijke actoren – zowel de actoren uit de publieke als uit de private sector – en met de ontwikkeling van een open samenleving. Daarop is de legitimiteit van de archiefsector gesteund.

Stelling: Om de maatschappelijke relevantie van archieven, archiefdiensten, archivariissen en van allen die in de sector werkzaam zijn te onderstrepen, moeten we af van het concept van het cultureel erfgoed, maar het concept 'open archieven' promoten, een concept dat veel ruimer is dan 'cultureel erfgoed' en dat ook slaat op alle beschikbare informatie ongeacht datum, herkomst, vorm of drager. Het concept 'open archieven' verwijst meer naar de functie van archieven als historische bron,² sluit perfect aan bij wat politici van de democratische partijen nastreven nl. een open, transparante en participatieve samenleving en biedt meer perspectieven voor structurele samenwerking met diverse institutionele actoren – ook op Europees niveau³ – en met aanpalende sectoren zoals die van de bibliotheken en de audiovisuele sector. Het betreft bovendien een goede praktijk die in het buitenland tot grote toegevoegde waarde heeft geleid (V.S., Canada, e.a.).⁴

TEN TWEEDE. Uit gesprekken van de laatste maanden maak ik op dat archivariissen het alsmaar moeilijker aan politici verkocht krijgen dat investeren in onze sector niet alleen maatschappelijk nuttig is maar ook noodzakelijk. Opmerkingen als daar zijn: "Hebben we nog wel depotruimten/archiefgebouwen nodig? Moet al dit materiaal wel bewaard worden voor de eeuwigheid? Kunnen we bibliotheken, archieven en musea niet gewoon fuseren en onder één centraal beheer brengen? Bepaalde ondersteunende taken zijn immers toch dezelfde. Hoe moet het verder met al deze archiefdiensten die her en der naast elkaar functioneren, dezelfde taken vervullen en werken voor hetzelfde doelpubliek?" ... En dan wordt verwezen naar de bankcrisis, de evolutie van de overheidsfinanciën, de zeer zwakke economische groei, het groot aantal actoren en

fora e.d. maar ook naar buitenlandse 'goede praktijken' zoals de fusie van instellingen en de centralisatie van functies.

De Belgische archiefsector zit met een imago probleem. In tijden van hoogconjunctuur zijn politici relatief gemakkelijker bereid te investeren in diverse archiefprojecten; in tijden van budgettaire beperkingen wordt het moeilijker om de nodige middelen binnen te rijden en is het onvoldoende om te wijzen op de specificiteit en de eigenheid van de archiefsector of op de bestuurlijke en beheersmatige autonomie. Het financieren van een historische beeldenbank of een publicatie- of tentoonstellingsproject, die op de nodige media-aandacht kunnen rekenen, zijn *quick wins* waarvoor *budget allocators* relatief snel geld op tafel leggen. Voor het bekomen van een recurrente financiering van langetermijnprojecten zoals restauratie van charter-, zegel- en kaartencollecties, grootschalige digitalisering, digitale archivering en de bouw van een digitaal depot is meer overtuiging en zijn meer inspanningen nodig.

Stelling: Politici zullen bereid zijn om in de archiefsector te investeren wanneer ze een goed onderbouwd *business plan* – noem het een 'open archieven masterplan' – voor de sector voorgeschoteld krijgen, waarin alle op elkaar afgestemde verwervings-, digitaliserings-, preventieve conserveringsplannen e.d. samenvloeien, met daaraan gekoppeld een meerjarige begroting. Dit *business plan* heeft een kans op slagen wanneer:

1° vertegenwoordigers van de zorgdragers, van de archiefbeheerders en van vormingscentra samen aan de slag gaan en

2° we een wervend project kunnen voorleggen. Dit wervend project waarin zowel overheden, private actoren als culturele erfgoedorganisaties zich kunnen vinden, ontbreekt. Wellicht ontbreekt het ook aan *leadership* en eensgezindheid.

TEN DERDE. Uit de geregelde bevraging van en contacten met stakeholders, bezoekers- en onderzoeksgroepen blijkt meer dan ooit wat men aan de vraagzijde bedoelt met 'goede dienstverlening'. We weten onderhand wel dat door de technologische veranderingen de 'klant' steeds hogere eisen stelt aan de dienstverlening die archiefdiensten aanbieden. Wat hij of zij vooral wil is:

1° een snelle, gebruiksvriendelijke, kwaliteitsvolle, meertalige en bij voorkeur gratis toegang – via het internet – tot alle beschikbare (historische) informatie;

2° duidelijkheid en een versoepeling van de voorwaarden voor raadpleging van deze informatie;

3° faciliteiten inzake reproductie en hergebruik van informatie;

4° een comfortabele werkomgeving in de studiezalen van archiefdiensten;

5° een goede communicatie omtrent geplande, lopende en gerealiseerde ontsluitings- en digitaliseringsprojecten, en

6° ook, zij het nog schoorvoetend, het aanbieden van sociale *media tools* ter bevordering van samenwerking, professionele netwerking, kennisdeling en interactie met de archiefgebruiker.

Stelling: Indien de archiefsector aan de plicht tot het leveren van een kwaliteitsvolle dienstverlening wil tegemoetkomen en een bijdrage wil leveren tot een meer open en transparante samenleving, zijn nodig:

1° het stimuleren van een grotere betrokkenheid van informatiebeheerders buiten de archiefsector, stakeholders en belangengroepen voor wie toegang tot informatie essentieel is; 2° het op elkaar afstemmen van de selectie- en acquisitieplannen van alle Belgische archiefdiensten;

3° het aanbieden van de toegangen tot archieven via een centrale portaalsite, een *point focal* voor historische informatie en

4° het creëren van digitale werkomgevingen voor onderzoekers, vorsers, journalisten, vrijwilligers die hun kennis met archivarissen en andere bezoekers van onze digitale studiezaal willen delen (*users feedback*).

OPEN GOVERNMENT – OPEN ARCHIVES

Recht op informatie is een grondrecht van burgers.⁵ Het is een recht dat ingeschreven is in de grondwetten van nationale staten en de leidraad voor het beleid van o.m. de Europese Gemeenschap. De vrije toegang tot de massa informatie en de haast ongelimiteerde communicatie die vandaag via een 'nieuwe omgeving' mogelijk is, geeft echter een vals gevoel van openheid. Vooral het comfort van de toegang tot informatie en de snelheid waarmee de *harvesting* kan gebeuren, zijn spectaculair toegenomen. Het wettelijke kader in verband met toegang tot informatie mag dan sinds de jaren 1990 aangepast zijn, bepaalde knelpunten in verband hiermee blijven evenwel bestaan:

1° Burgers en bedrijven raken niet wijs uit het labyrint van instellingen en regels en dat heeft alles te maken met de algemene politiek-institutionele evolutie. De staatsvormingen van de afgelopen decennia hebben een grote impact



gehad op organisatorisch vlak en op de relatie met de burger. Het ontstaan van nieuwe diensten, nieuwe informatiestromen, nieuwe communicatiekanalen, nieuwe regels en de grote versnippering zijn niet bevorderlijk voor de transparantie van de overheid.

2° Bij zijn zoektocht naar informatie uit een ver of nabij verleden, dient de burger aan te kloppen bij meerdere 'loketten'. De zoektocht naar betrouwbare informatie leidt meer dan eens tot tijdverlies en imagooverlies. Wat ontbreekt is één informatie-loket voor alle burgers, ongeacht achtergrond, specialisme of kennisniveau.

3° In tegenstelling tot Nederland bv. worden de Belgische kabinet- en secretariaatarchieven in de praktijk als privéarchieven beschouwd. Archivarissen hebben dit altijd in vraag gesteld. Want op die manier vallen deze archieven niet onder een algemene reglementering inzake openbaarheid of inzage, om nog te zwijgen van de verplichte overbrenging en snelle beschikbaarstelling. Sommige beleidsmensen vertrouwen hun bescheiden op eigen initiatief toe aan een archiefdienst van de overheid of aan een van de privaatrechtelijke archiefdiensten. Die laatste zijn privé en hun archieven ontsnappen bijgevolg aan de formele openbaarheidsregels. Vergelijkbare problemen doen zich overigens voor binnen het domein van de archieven van de veiligheidsdiensten, de geclassificeerde informatie, enz.

4° Archivarissen belast met de dagelijkse contacten met overheden stellen ondanks jarenlange bewustmakings- en vormingscampagnes rond goed archiefbeheer vast dat de kennis van ambtenaren over de herkomst, de waarde, de structuur van de informatie en over de context binnen dewelke die informatie tot stand is gekomen, bedroevend laag is. Niet alle overheden slagen erin aan hun informatieplicht te voldoen, bv. omdat ze hun eigen informatiehuishouding niet op orde hebben, omdat er omwille van allerhande redenen gaten zijn ontstaan in het 'geheugen' van de organisaties (door bv. verhuisoperaties). Politici en ambtenaren voelen zich niet verantwoordelijk voor de informatie die door anderen werd gevormd.

5° In verband met de waardering, selectie en overbrenging van informatie is er de laatste jaren toch een kentering merkbaar. Een groot deel van de overheden beschikt thans over een archiefselectielijst, de rol van het toezicht op het archiefbeheer bij overheden is onderhand gekend, archivarissen worden, meer dan vroeger het geval was, om advies gevraagd, achterstanden

inzake overbrenging en beschikbaarstelling werden gedeeltelijk weggewerkt, ook binnen de private sector. Ondanks de efficiëntere organisatie van de selectie en overbrenging en van het toezicht op de toepassing van archiefwetgeving blijven overheden informatie vernietigen zonder toelating van de hiertoe gemachtigde overheden.

6° De 'digitale alzheimer' is geen bedreiging maar helaas een realiteit. Van de *digital born archives* uit de periode 1980–2000 die zich vandaag nog bij diverse overheden bevinden, – een aantal grote databanken buiten beschouwing gelaten – is weinig materiaal geïdentificeerd, gedocumenteerd, beschikbaar of toegankelijk.

7° Een van de onderdelen van de *open government* strategie vormt de massale overzetting van papieren archieven op digitale dragers. Door de technologische ontwikkelingen wordt de massale digitalisering sinds pakweg vijf tot tien jaar versneld doorgevoerd. In verband met de digitalisering kunnen de volgende problemen vastgesteld worden: de digitalisering verloopt niet of te weinig gecoördineerd, er bestaan verschillende digitaliseringstrategieën, er is een gebrek aan voldoende financiering van de infrastructuur nodig voor de langetermijnbewaring van het gedigitaliseerd materiaal, enz.

De archiefsector zal zijn maatschappelijke rol als *open archive* – of, zoals Martin Berendse het twee jaar geleden noemde, *open source* – pas ten volle kunnen vervullen wanneer hij erin slaagt in te spelen op of aansluiting te zoeken bij tendensen en initiatieven die leiden tot een meer open samenleving, tot de versterking van de democratische controle en de verbetering van de relatie burger-overheid, niet door zich 'op te sluiten' in de niche van het cultureel erfgoed.

DE ARCHIEFSECTOR BEHOEFT EEN 'NIEUW VERHAAL' EN EEN NIEUW BUSINESS PLAN

We kunnen niet ontkennen dat er in het Belgische archiefwereldje zeer veel actoren actief zijn elk met hun specialisatie, expertise, ambities, agenda, netwerk, cliëntèle, enz. Het gaat niet noodzakelijk om publieke en door de overheid deels gesubsidieerde private bewaarinstellingen, maar ook om dienstverlenende expertisecentra, adviesorganen en verenigingen die één ding met elkaar gemeen hebben, nl. dat ze grotendeels in dezelfde 'vijver van overheidsmiddelen vissen'.

Ik heb het niet becijferd, maar er zijn in ons land steden waar binnen een straal van enkele kilometers verschillende archief-

Opname in Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience
Het filmpje kan bekeken worden via het YouTube-kanaal
van FARO: www.youtube.com/user/faronetvideo. © FARO

diensten operationeel zijn. Ze beschikken allemaal over een vergelijkbare werkomgeving: studiezalen, bibliotheken, ateliers voor de bewerking van archieven, digitaliseringsinfrastructuur, opslagruimten, enz. Pogingen om archiefdiensten van het Rijk, de provincie, de gemeente in één gebouw samen te brengen, zijn in het verleden steeds op een mislukking uitgelopen, om diverse redenen overigens. Overal in de wereld wordt nagedacht over schaalvergroting door fusies, concentratie, centralisatie, privaat-publieke samenwerking, rationalisering, e.d. en ik verwijs voor wat ons land betreft naar ontwikkelingen binnen domeinen zoals het hoger onderwijs, justitie, de overheidsbedrijven, de financiële sector en voor wat het buitenland betreft naar discussies over de fusie van de nationale bibliotheken en nationale archiefdiensten (Canada, Nieuw-Zeeland, Ierland, enz.). Fusies zijn niet alles zaligmakend en misschien ook niet nodig. Er zijn voldoende alternatieven zoals samenwerking rond concrete projecten, integratie van functies en uitwisseling van expertise. Echte schaalvoordelen realiseert men echter door concentratie. Waarom zouden het Rijksarchief te Brussel, het Brusselse Stadsarchief en OCMW-archief, het archief van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel niet onder één dak kunnen functioneren, met een gemeenschappelijke 'raad van bestuur' democratisch samengesteld volgens de financiële inbreng van de verschillende partners in het gemeenschappelijk project, een instelling met een gemeenschappelijke ontvangstbalie, studiezaal, bibliotheek, auditorium? De ervaring van de laatste twee jaar met de beschikbaarstelling van de provinciale bibliotheek van Vlaams-Brabant in het gebouw van het Rijksarchief te Leuven toont aan dat een *cohabitation* een haalbaar alternatief is, mits goede afspraken.

We kunnen evenmin ontkennen dat de zorgzame, duurzame bewaring en beschikbaarstelling van (historische) informatie handenvol geld kost en dat de recurrente kost voor de vele tientallen (enkele honderden?) autarkische archiefdiensten in de toekomst almaar toeneemt door de hoge eisen die gesteld worden aan bewaring, competentieopbouw, digitale dienstverlening e.d.

De basisuitrusting van een atelier voor preventieve conservering van analoge archieven kost al vlug 100.000 €. Een professioneel toestel voor de ontstoffing van papieren archieven kost ca. 15.000 €. Een scantoestel voor digitalisering van archieven in kleur op 600 dpi kost exclusief BTW en onderhoudscontract (normaliter 15 % van de aankoopwaarde) 35.250 €. Voor een microfilmscanner moet je rekenen of 57.000 € (telkens exclusief BTW), voor de gegevensopslag van 200 TB digitaal materiaal – ik bespaar u bepaalde technische details uit het lastenboek – moet u rekenen op minstens 210.000 €. Voor de opslag van 1.000 strekkende meter archiefdozen in vaste rekken moet

tussen de 15.000 en 20.000 € worden opgehoest; voor rollende rekken moet men een veelvoud van dit bedrag rekenen. En ik bespaar u de details over wat de bouw van een gloednieuw, energiezuinig en publieksvriendelijk archiefgebouw kost. Niet alleen de kost voor de opslag van digitaal archief, maar ook de kost voor de huisvesting van analoge archieven is hoog en dat komt omdat we willen dat analoge archieven op dezelfde plaats of binnen dezelfde regio bewaard worden waar ze gecreëerd werden – dicht bij de burger, de universiteit, het stadsarchief – en dat die archieven ook op die plaats beschikbaar moeten gesteld worden. In de digitale wereld van vandaag is deze redenering ronduit hilarisch.

We kunnen niet ontkennen dat bepaalde functies die door archiefdiensten uitgevoerd worden, identiek zijn aan deze van bibliotheken.

U zal terecht opmerken dat archiefdiensten een andere opdracht hebben dan bibliotheken, dat we andere standaarden hanteren e.d. Bepaalde beleidsmakers denken daar kennelijk anders over en voor de burger is een en ander niet altijd even duidelijk, bv. waarom men zowel in bibliotheken als in archiefdiensten historische kaartencollecties aantreft. Voor 'de buitenwacht' is het beheer van een elektronisch depot voor de langetermijnbewaring van gedigitaliseerde archieven en deze voor digitale publicaties hetzelfde, en zo wordt herhaaldelijk gesteld, "voor de burger zal het worst wezen of de kaartencollecties uit het ancien régime op plaats x of in depotruimte y worden bewaard, wat hij wil is dat hij op een snelle manier de informatie kan vinden die hij wenst." Op internationaal vlak zijn voldoende tendensen waarneembaar die wijzen op een meer structurele samenwerking tussen bibliotheken en archieven op het vlak van integratie van bedrijfsprocessen, het centraal aanbieden van informatie, het ontwikkelen van een gemeenschappelijke strategie inzake preventieve conservering onder andere van digitale gegevens,⁶ e.d. Sta me toe te citeren uit het verslag dat Bruno Vermeeren publiceerde over de studiedag 'Radicaal Digitaal' georganiseerd door de secties Openbare Bibliotheken en Schoolbibliotheken van de VVBAD op 14 november 2003: "Voor hem [de gebruiker] wordt de bibliotheek een doolhof. Om dat te vermijden, moeten we streven naar een geïntegreerde hybride bibliotheek die de gebruiker een overzichtelijke toegang biedt tot alle materialen, ongeacht waar ze zich bevinden en welke vorm ze hebben ... De gebruiker wil goede, relevante informatie. Welke vorm die heeft of waar die zich bevindt, maakt hem niet uit." Geef toe, deze uitspraken zijn toch ook op de archiefsector van toepassing?

We kunnen niet ontkennen ^{1°} dat we wellicht nog te veel informatie voor de eeuwigheid willen bewaren, met andere woorden dat onze selectiecriteria dienen bijgesteld te worden of op zijn

minst regelmatig geëvalueerd, en 2° dat, terwijl we beeldbanken bouwen en virtuele tentoonstellingsprojecten realiseren, we de 'digitale alzheimer' voor onze neus laten gebeuren, al is op dat vlak sinds vorig jaar bij de Vlaamse overheid een kentering merkbaar.⁸ De federale overheid heeft op dit vlak nog een lange weg af te leggen.

Geachte collega's, ik verwoord hier enkel wat ik zie, hoor en lees. We kunnen niet blind blijven voor deze bedenkingen en het is tijd voor een discussie *out of the box*, misschien zelfs voor een shocktherapie. Immers, *budget cuts can be helpfull*, bezuinigingen stimuleren de creativiteit. De vraag luidt: Is de Belgische/Vlaamse belastingsbetaler bereid om de huidige structuur van de archiefsector, zoals die vandaag bestaat, te blijven financieren? Zo ja, wie betaalt de factuur? Wat doen we nog zelf, wat doen we samen en wat besteden we uit? Ik verwijs graag naar wat M. Jacobs in het laatste nummer van *faro* schreef: "Het is verstandig de magere jaren in Vlaanderen voor wat betreft de mogelijkheden voor investeringen, kadervorming en omkadering in de cultureel-erfgoedsector op Vlaams niveau te gebruiken voor het analyseren van noden en behoeften, voor het op punt stellen van legitimatie en argumentatie en voor het goed nadenken en overleggen over de hefboomen, het potentieel en de kansen in de jaren dat het conjunctureel beter zal gaan."⁹

Ik doe een aantal aanbevelingen, die geheel voor mijn rekening zijn, maar die misschien een bijdrage kunnen leveren tot ons gezamenlijk *business plan*, waarvan ik hoop dat dit er vóór 2020 komt:

1° We moeten ophouden met te 'zeuren' over de onvolkomenheden van de huidige Belgische archiefwetgeving. Die is wat ze is en we kennen allen de pijnpunten en de lacunes en de historische achtergrond ervan. We wachten op een uitspraak van enkele rechtscolleges in verband met een bevoegdheidsconflict, waarvan ik hoop dat ze meer duidelijkheid zullen scheppen. Laat ons binnen het huidige wettelijke kader onze opdrachten zo goed mogelijk vervullen en geloof me, er is nog veel werk aan de winkel, al was het maar inzake ontsluiting, de noodzakelijke randvoorwaarde voor een goede (digitale) dienstverlening, de bescherming van de publieke collecties, de eventuele recuperatie of restitutie van archieven. Laat ons ook de tijd nemen om uitvoering te geven aan het vigerende wettelijke kader en gewoon de achterstanden die we allen kennen, inhalen. Het voeren van beleidsvoorbereidend werk ter voorbereiding van wetten en decreten en hun respectieve uitvoeringsbesluiten en het opstellen van strategische en operationele plannen zijn zeer zinvol en noodzakelijk, maar vergeten we niet dat er nog voldoende tijd moet besteed worden aan de effectieve realisatie van onze actieplannen op het vlak van verwerving en

ontsluiting, beheer en behoud, wetenschappelijk onderzoek, presentatie en communicatie.

2° Laat ons proberen een versnelde overbrenging van archieven te realiseren.

Een van de punten die vooraan op de politieke agenda moet komen, is de versnelde overbrenging van archieven, zoals dit jaren geleden ook bij onze noorderburen het geval was.¹⁰ De verplichte overbrengingstermijn van openbare archieven bedraagt thans dertig jaar, maar voor digitale archieven is deze termijn veel te lang. Om de versnelde overbrenging van digitale archieven te realiseren, zijn niet noodzakelijk bijkomende middelen nodig, wel meer samenwerking tussen de informatieproducenten en de archiefdiensten. Indien de openbare overheden bereid zijn om al na vijf jaar archieven klaar te maken voor overdracht of op z'n minst het technisch beheer van de informatie over te dragen, zullen archiefdiensten meer aanvaard worden als partner bij het concipiëren van informatiesystemen en bij het begin van de levenscyclus van overheidsinformatie. De lange overbrengingstermijn legt een zware hypotheek op de actieve openbaarheid die wij allen voorstaan.

3° Verder pleit ik voor het gedeeltelijk herdefiniëren van IT-projecten bij de overheid en elders ...

Vandaag worden enkele honderden miljoenen euro's besteed aan consultancycontracten en IT-projecten, maar een deel van dat geld zou aangewend kunnen worden – in het kader van de *open archives* benadering – voor de financiering van de implementatie van *records managementsystemen* en *procedures*, het toekennen van metadata en de versnelde overbrenging van *digital born archives*, voor de inrichting van een gemeenschappelijk of van centrale e-depots, voor de digitalisering en substitutie van seriële bronnen in papieren vorm, e.d.

4° Integratie van instellingen, diensten en functies is aan de orde van de dag en in vele domeinen van de samenleving al lang geen heilig huisje meer. Dit thema moet ook binnen onze sector op de dagorde komen. Laat ons onze kaarten naast elkaar leggen en onderzoeken wat mogelijk is. Ik besef heel goed dat dit onderwerp gevoelig ligt en weerstanden oproept, maar een debat hierover is noodzakelijk, al was het maar om te ontdekken op welke terreinen efficiëntiewinst kan gerealiseerd worden en hoe we bijkomende middelen kunnen bekomen voor de bevordering van de digitale toegankelijkheid, de digitale continuïteit, de gecentraliseerde opslag en langetermijnbewaring van digitale en gedigitaliseerde archieven en de realisatie van een centraal register van historische informatie, één centrale ingang voor archieven. Voor de digitalisering van archieven ligt de samenwerking met musea, bibliotheken en private documentatie- en onderzoekscentra voor de hand. Voor de gecentraliseerde opslag en het beheer van digitale archieven is

samenwerking met de verschillende IT-diensten van de overheid en met private partners die opslagcapaciteit beschikbaar stellen – al dan niet in de *clouds* – noodzakelijk. Het zijn precies deze diensten die over de nodige middelen en knowhow beschikken op het vlak van *storage, disaster recovery, digital continuity*, enz. Voor de realisatie van één centrale toegang tot archieven is de integratie van de bestaande overheidsplatforms en webservices nodig, maar ook een structurele samenwerking met Archiefbank Vlaanderen vzw. Het doel is duidelijk: ervoor zorgen dat alle informatie zo breed mogelijk en op een uniforme wijze toegankelijk is tegen een zo laag mogelijke kost en zonder enige restricties voor hergebruik. Voor de financiering van deze (en andere) projecten binnen het domein van opslag en beheer door de private sector is een wetgeving op het cultureel en wetenschappelijk mecenaat nodig of een arsenaal aan fiscale maatregelen zoals die in de US, UK, Frankrijk en andere landen bestaat.

ARCHIEFSECTOR IN 2020? WAT WIL DE KLANT EN WAT WIL DE STAKEHOLDER?

Het antwoord op deze vraag is eenvoudig: toegang tot informatie langs digitale weg ongeacht waar het object zich bevindt en hulp bij het ontdekken van begrijpbare kennis zoals *The Open Data Manual* voorschrijft.¹¹ Welke woorden men ook in de mond neemt – digitale toegankelijkheid of digitale dienstverlening – de toekomst van de archiefsector hangt af van de mate waarin we de digitale raadpleging van archieven op afstand realiseren en ik voeg er haastig aan toe, ook de reproductie *on demand* want de klant wil zijn materiaal liefst op een dienblaadje thuis aangeleverd krijgen. Deze evolutie, die zich overigens reeds in andere landen aan een ijtempo voltrekt, heeft grote gevolgen voor zowel de inrichting van de IT- en gebouweninfrastructuur als voor onze bedrijfsprocessen, voor de wijze waarop we de front- en backoffices organiseren, voor

de wijze waarop we de informatie over de historische informatie presenteren (website, zoekmotoren, e.d.) en hoe we de zoektocht naar en het gebruik van de informatie het best kunnen faciliteren.

Voor deze digitale omslag zijn de volgende trends herkenbaar en voorspelbaar:

- het beter op elkaar afstemmen van selectie- en acquisitieplannen van archiefdiensten wordt dringend;
- de concentratie van bepaalde functies van de backoffice van archiefdiensten op enkele plaatsen is onvermijdelijk (opslag, beheer en behoud, digitalisering);
- het opzetten van *shared services* over de institutionele grenzen heen is wenselijk (gespecialiseerde expertiseverstreking, training en competentiebevordering, digitalisering, kennisverstreking over historische informatie in brede zin, enz.);
- om de digitale toegankelijkheid en dienstverlening te bevorderen, zal een integratie van de zoektools, zoekdatabanken of archiefbanken noodzakelijk zijn;¹²
- het beleid t.a.v. raadpleging *on site* zal radicaal moeten worden omgegooid, wat voor gevolg heeft: kleinere studiezalen¹³ en een grotere differentiëring in de openingstijden;
- inzake vorming en competentieopbouw zal de aandacht nog meer verschuiven naar de verdere ontwikkeling van de digitale toegankelijkheid en de presentatie van de informatie en ik verwijs hierbij naar wat Bart De Nil twee jaar geleden schreef: “[...] er is nood aan een specifieke opleiding voor de digitale archivaris en bijgevolg een aangepast beroepsprofiel.”¹⁴ De vraag is ook of de opleidingswereld in ons land hiervoor klaar is.

Ik dank u voor uw aandacht.

1 <http://arch.arch.be> – karel.velle@arch.be Lezing gebracht door Karel Velle, Algemeen Rijksarchivaris, tijdens de door FARO georganiseerde studiedag ‘Archieven 2020’ op 10 november 2011.

2 Over het onderscheid tussen de erfgoedwaarde en de bronwaarde van archieven: T. THOMASSEN, *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering*, Amsterdam, 2011, p. 7–8 (oratio Universiteit van Amsterdam).

3 Het is opvallend dat archieven niet vermeld worden in het Europees actieplan inzake e-overheid 2011–2015 dat eind 2010 werd goedgekeurd. Voor de Nederlandse versie van de mededeling van de Europese Commissie, zie: http://ec.europa.eu/information_society/activities/egovernment/action_plan_2011_2015/docs/action_plan_nl_act_part1_vn.pdf.

4 Martin Berendse hanteerde een analogo concept – dat van *open source* – in een lezing gehouden op 25 november 2009 in de Belgische Senaat tijdens het colloquium ‘Archief en democratie’ (zie het artikel van collega G. ELAUT, ‘Archief en Democratie. De eerste virtuele tentoonstelling van het Rijksarchief’, in *Meta*, 2011, 2, p. 20–23) en benadrukte, een maand eerder, tijdens de jaarlijkse Ketelaarlezing in oktober 2009 dat erfgoed en actieve democratie hand in hand gaan en geen tegenstelling vormen (www.kvan.nl/files/Ketelaarlezing/Ketelaartekst7_NL-2009.pdf; zie verder het commentaar van Miro Lucassen: www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/nieuws/erfgoed-en-democratie-gaan-samen.133593.lynkx). Ook kan verwezen worden naar het *National Archives*

Open Government Plan van het NARA dat in april 2010 werd gelanceerd en dat aansluit bij de Open Government Directive van Barak Obama van december 2009 (www.archives.gov). Voor Canada kan verwezen worden naar het 'Open Data Portal'-initiatief via de website www.open.gc.ca en naar Canada's archiefinformatienetwerk www.archivescanada.ca.

- 5 Lit. bij F. SCHRAM, 'Toegang tot documenten en informatie. Sleutel voor een transparante overheid en als recht om te weten', in: *Cahiers de la documentation – Bladen voor documentatie*, 2007, 2, p. 18–28 (ook online beschikbaar: www.abd-bvd.be/cah/papers/2007-2_Schram.pdf (raadpleging op 21 november 2011)).
- 6 Zie bv. de initiatieven en publicaties van de Nationale Coalitie Digitale Duurzaamheid NCDD: www.ncdd.nl.
- 7 *Bibliotheek- en Archiefgids*, 80 (2004) 1, p. 32.
- 8 Het beleidsplan tegen digitale alzheimer van de Vlaamse overheid werd in mei 2010 goedgekeurd. Zie: www.bestuurszaken.be/beleidsplan-tegen-digitale-alzheimer.
- 9 M. JACOBS, 'Van resultaten naar resultanten. Hefbomen, ontwikkelingen en erfgoedbeleid in Vlaanderen (2000-2020)', in *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, sept. 2011, p. 93.
- 10 Voormalig staatssecretaris Van der Laan van Cultuur en minister Pechtold van Bestuurlijke Vernieuwing stelden in juni 2005 aan de Tweede Kamer een plan van aanpak voor voor het wegwerken van de achterstanden in het overdragen van archieven tot en met 1975 van de centrale overheid. Het Project Wegwerken Archief-achterstanden PWAA werd gedragen door alle ministeries, het Nationaal Archief en Centrale Archief Selectiedienst. Ook de Raad voor Cultuur was bij de opstelling van het plan betrokken. Het plan sloot aan bij het beleid van de Nederlandse regering in verband met de modernisering van de overheid (zie: <http://zoek.officielebekendmakingen.nl/behandeldossier/32130/kst-29362-138.html> (raadpleging: 21 november 2011)). De Erfgoedinspectie publiceerde op geregelde tijdstippen voortgangsrapporten. Zie bv. www.erfgoedinspectie.nl/uploads/publications/pwaa_iii.pdf; het derde deelrapport uitgebracht in november 2009.
- 11 De handleiding van de Open Data Foundation (versie 2011) vindt men op <http://opendatamanual.org/>.
- 12 Voor de realisatie van zo'n Centrale Toegang tot Archieven presenteerde Marco de Niet, directeur van Stichting DEN in februari 2011 een checklist en stappenplan: Zie verder www.kvan.nl/files/Archievenblad/2011_07_Reacties_Archievisie.pdf.
- 13 Dat er minder plaatsen in de studiezalen nodig zullen zijn, bewijst het voorbeeld van het Nationaal Archief in Estland. In mei 2011 deelde de nationaal archivaris, Priit Pirsko, mee dat 90 % van alle bezoekers "on line users" zijn die vrijwel alleen de digitale leeszaal bezoeken en nooit gebruikmaken van "the off-line reference service at the archives itself" (lezing gehouden tijdens de EBNA-meeting in Budapest, mei 2011).
- 14 B. DE NIJ, 'De comfortzone van de archivaris', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, december 2009, p. 48.

Reactie van Johan Vannieuwenhuysse¹

archieven ²⁰20

Mijn reactie of repliek zal voornamelijk beperkt blijven tot de publiekrechtelijke archieven (over de problematiek van de private archieven ben ik slechts zijdelings op de hoogte en Geert Van Goethem heeft zitting in dit panel; hij zal ongetwijfeld de kant van de private archieven aanbrengen).

Verder zal ik mij beperken tot het naar voren brengen van een aantal kanttekeningen bij onderdelen uit de voorgaande lezingen, die mogelijks de discussie mee kunnen stofferen. Commentaar op het geheel, waar bijzonder veel elementen en zeer gedetailleerde voorstellen in opgenomen zijn, lijkt mij echt niet zomaar mogelijk binnen de toegemeten tijd. Er is alleszins zeer veel aangeraakt waar wij allen samen, zeker ook na vandaag nog, verder moeten op doordenken en doorwerken.

Ik ga alleszins volledig mee in de toekomstvisie van de algemeen rijksarchivarissen: ook bestuurlijke documenten zullen in een brede context van informatie terecht komen, ze zullen digitaal zijn en ze zullen instellingen-overschrijdend zijn.

In dit verband wil ik naar twee concrete voorbeelden verwijzen, met name naar de ontwikkelingen in verband met de zogenaamde keteninformatie; dit zijn databanken gevoed en gebruikt door verschillende bestuurslagen of bestuursniveaus tegelijk. En als tweede naar de aanzetten om met Vlaanderen, de provincies en de gemeenten samen te komen tot geheel digitale dossiers in verband met milieu- en bouwaanvragen; men staat hierin reeds vrij ver.

Bij digitale informatie, en zeker ook bij de ontwikkeling naar *open access*, dienen voor wat publiekrechtelijke documenten betreft alleszins de aspecten 'privacy' en 'auteursrecht', en de daarmee samenhangende regelgevingen in rekening te worden gebracht. Ik miste dit aspect wat in de lezingen van de algemeen rijksarchivarissen.

We zullen dus in de toekomst ook vanuit de documentenvorming in de administratieve fase sowieso al gedwongen worden archiefdienst-overschrijdend te gaan werken.

Ik benadruk 'in de toekomst'; op dit ogenblik lijkt mij de digitalisering bij de openbare besturen (in tegenstelling tot private archiefvormers zoals industriële of commerciële bedrijven) toch nog steeds maar in haar beginfase te zijn; op het federale

niveau is dat misschien anders? Bij lokale en provinciale besturen alleszins zal er tot hiertoe wel niet zoveel aan *digital born archives* verloren zijn gegaan.

De digitale informatie wordt natuurlijk voor de toekomst wel een uitdaging en verdient alle aandacht, samenwerking en overleg. Het zal nodig zijn dat 'grote' archieven en het nieuwe, nog op te richten Vlaams steunpunt 'Publiekrechtelijk Archief' hierbij een voortrekkersrol opnemen.

De bestuurlijke interactie situeert zich vandaag hoofdzakelijk – en in de toekomst vermoedelijk nog meer en meer – op lokaal, provinciaal en Vlaams niveau.

Deze binnen-Vlaamse samenwerking is op archiefvlak in 2010 zelfs geconcretiseerd in het publiekrechtelijk Archiefdecreet.² Hierbij kan meer specifiek verwezen worden naar de onderdelen en de aanpak in het Archiefdecreet van de archiefselectie en het centraal register van permanent te bewaren archiefdocumenten.

Maar we zijn te gast bij FARO en ik wil het dan ook niet alleen hebben over wat zal gevormd worden en hoe het toekomstig archief er zou kunnen uitzien, maar ook over de thans reeds bestaande culturele of historische documenten.

Het lijkt mij alleszins een illusie en zelfs een grote geldverspilling te zijn om naar maximale digitalisering te streven van al het perkament en papier dat uit het verleden in onze archiefdepots bewaard wordt. Een belangrijk deel van wat in publiekrechtelijke archieven nu ter beschikking ligt, kan geplaatst worden onder wat de Nederlandse algemeen rijksarchivaris daarstraks 'incurante archiefbestanden' noemde. Digitalisering zou toch best beperkt worden tot wat vandaag door onderzoekers effectief en in voldoende mate gevraagd wordt. In de toekomst kunnen dat dan weer andere archiefdocumenten zijn die moeten gedigitaliseerd worden; de belangstelling voor onderzoeksthema's kan immers met de tijd verschuiven.

Ik pleit er dus voor reeksen (geen individuele stukken of documenten) te scannen en te digitaliseren *on demand*, maar ook in overleg tussen archiefdiensten omtrent wie wat zal doen en hoe, en waar te bewaren in deze aangelegenheid.

Beide algemeen rijksarchivarissen halen centralisering en specialisering voor het archiefwezen in de toekomst aan. Dit veronderstelt echter dat de archiefbewaring en de archiefregistratie vanuit de documentenvorming in de administratieve burelen reeds minimaal ontwikkeld zijn en voorbereid worden. Maar zover staan we in Vlaanderen – in tegenstelling tot

Nederland, naar ik meen te weten – helemaal nog niet. Vooral bij de Vlaamse lokale besturen is de toestand soms nog erg bedroevend.

Dit is onder meer de reden waarom het Provinciebestuur in West-Vlaanderen – en niet zonder succes, durf ik zelf te stellen – decentraal de oprichting van documenten- en archiefbeheerdiensten stimuleert.³

Vertrekkend vanuit de aanmaak en ordening van de dossiers op de burelen (zij het op papier of nu ook al gedeeltelijk digitaal en in de toekomst misschien volledig digitaal) willen wij evolueren naar goede lokale archiefbewaring en archiefontsluiting. Ervaring leert (in tegenstelling tot wat de Belgische algemeen rijksarchivaris daarnet aanhaalde) dat wanneer bewezen kan worden dat er een cultureel luik aan dat documenten- en archiefbeheer te koppelen valt of dat het archief ook een culturele waarde kan hebben, dit juist een stimulans is of mede zelfs een breekijzer is om het lokale documenten- en archiefbeheer op te starten.

Een andere reden om decentraal archiefbeheer voor culturele archieven voor te staan, is de vaststelling dat de centrale aanpak, geïntroduceerd door de Archiefwet in 1955, nu na meer

dan vijftig jaar in de praktijk duidelijk geen totaaloplossing voor het archiefwezen gebracht heeft. Het is slechts wanneer elk bestuur echt zijn verantwoordelijkheid voor het documenten- en archiefbeheer alleen of gezamenlijk met andere besturen mee opneemt, dat – naar mijn mening – voor het bestaande archief die totaaloplossing in zicht kan komen.

Responsabilisering en decentralisering zijn trouwens sleutelwoorden in de binnen-Vlaamse bestuurlijke context en bestuurspraktijk (en dus ook in het publiekrechtelijk Archiefdecreet).

Mijn ideeën omtrent het toekomstig archiefbestel wijken wel wat af van wat daarnet door de algemeen rijksarchivarissen werd aangebracht. Misschien ben ik ook wel een van de laatste prototypes van de archivaris die het ingrijpen in het documentenbeheer bij de diensten gekoppeld wil houden aan een culturele archiefwerking?

Ik blijf er echter van overtuigd dat die twee elementen zouden moeten samengaan en samenhangen, alleen al maar om de waarde en betekenis van de archiefarbeid te kunnen aantonen en verantwoorden.

1 Johan Vannieuwenhuysse is Algemeen voorzitter van de VVBAD en archivaris van de provinciale archiefdienst van West-Vlaanderen.

2 J. VAN NIEUWENHUYSE, 'Het nieuwe Archiefdecreet doorgelicht. Het decreet betreffende de bestuurlijk-administratieve archiefwerking', in: *Bibliotheek- & Archiefgids*, 86 (2010) nr. 5, pp. 2–7.

3 Over deze aanpak, zie J. VAN NIEUWENHUYSE, 'De Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen op kruissnelheid. Een stand van zaken', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 144 (2007) nr. 2, pp. 473–476.

Reactie van Geert Van Goethem¹

archieven ²⁰20

De bijdragen van Martin Berendse en Karel Velle maken duidelijk dat de verwachtingen waarmee de archiefsector in Nederland en België naar de toekomst kijkt niet zover uit elkaar liggen. Maar beiden zijn natuurlijk rijksarchivarissen, in eerste instantie verantwoordelijk voor de publieke archiefsector. Ik probeer hun visie te bekijken vanuit het perspectief van de private sector, zowel de private archiefinstellingen als de archieven van private personen en organisaties.

Berendse merkt terecht op dat de introductie van het begrip 'erfgoed' de archieven veel heeft bijgebracht. Een grotere zichtbaarheid, meer publieke belangstelling en ook meer aandacht voor de valorisatie van ons werk. Wij hebben die ontwikkeling de voorbije twee decennia ook in Vlaanderen meegemaakt. In de vroege jaren 1990 was er nog geen sprake van een erfgoedsector en zeker de private archieven hadden toen een schrijnend gebrek aan middelen om te investeren in zowel collecties als mensen. Een nieuw beleid bracht ook een nieuwe benadering mee. Door erfgoed centraal te plaatsen en daar meteen ook mee naar het brede publiek te stappen, werd de logica omgedraaid. In plaats van te bedelen en te klagen, werd er geprobeerd om eerst een maatschappelijk draagvlak te creëren, om de waarde van het erfgoed te bewijzen door middel van de aandacht en belangstelling voor de publieke valorisatie ervan. Tegelijk werden meer middelen vrijgemaakt voor een echt erfgoedbeleid dat met een decretaal kader en ondersteund door een professionele en aanspreekbare administratie zich volop heeft kunnen ontwikkelen tot wat het vandaag is. Een jonge, maar sterke en dynamische sector. Helaas is er ook een schaduwkant. Want de aandacht voor publieksmomenten en de vele historische en naar methode vaak sociaal-agogische erfgoedprojecten dreigen een verblindend effect te hebben. De grootste nood vandaag is helaas meer prozaïsch. Hoeveel archiefdepots in Vlaanderen voldoen aan de normen, zoals die gelden voor bijvoorbeeld de Nederlandse archieven? Vele collecties die een massale publieksaandacht trekken, zijn gehuisvest onder lekkende daken en het is nagenoeg onmogelijk om zowel van overheden als van private partners de nodige kredieten los te krijgen.

We herkennen ons ook in het verhaal van de ontgrenzing. En ik

beaam het ten volle. Ja dus aan de ontgrenzing, maar pas wel op voor de grenzen ervan. Natuurlijk is het klassieke onderscheid tussen archief/bibliotheek/beeld & geluid niet langer hanteerbaar, zeker niet als een goed deel van dat materiaal in digitale vorm bestaat. In mijn eigen instellingen hebben we recent de schotten tussen die verschillende departementen weggehaald en spreken we nu van één groot collectiedepartement. Want onze collectie is een eenheid, wordt vanuit dezelfde visie aangelegd, beheerd en ontsloten, dus moet je daarvoor ook een gemeenschappelijk beleid ontwikkelen. Dat bij dat proces de specifieke deskundigheid voor de verwerking en het beheer van de onderdelen niet mag verloren gaan en dat de standaarden onverminderd moeten gelden, is een vanzelfsprekendheid die ik niet eens als opmerking wil formuleren. Maar toch klinkt het verhaal van Berendse me wat te mechanisch in de oren, zeker vanuit de positie van de private archieven. Want er is natuurlijk een belangrijk onderscheid tussen overheidsarchief en privaat archief. De overheidsarchivaris staat in een heel andere relatie tot zijn archiefvormers dan de private. De ene kan zich baseren op de wet en kan het bewaren van archieven tot op zekere hoogte afdwingen. Ook de toegankelijkheid van overheidsarchieven is op wetgeving gebaseerd. De private archivaris daarentegen zit in een situatie van totale afhankelijkheid. Vaak moeten archiefvormers eerst gesensibiliseerd worden omtrent de waarde van hun erfgoed. Vaak moeten ze garanties krijgen inzake toegankelijkheid en vertrouwelijkheid. En dus is een privaat archief niet zomaar vrij om te beschikken over de collecties die eraan worden toevertrouwd en kun je niet alleen rationaliteit inroepen bij het uittekenen van een beheerstrategie. De ontgrenzing heeft dus haar grenzen en die grens loopt tussen het publieke en private archief.

Dat betekent natuurlijk niet dat publieke en private archiefinstellingen niet in belangrijke mate kunnen samenwerken. De depots, zekere, en de digitale depots al helemaal. En wat mij betreft kan dat verder gaan en kun je ook op het vlak van de consultatie verregaand samenwerken. Maar dat veronderstelt wel dat archiefinstellingen aan elkaar de garantie moeten bieden dat ze op een kwalitatieve manier werken, volgens alle regels van het vak. In Vlaanderen hebben we daarvoor een instrument ontwikkeld, het zogenaamde kwaliteitslabel. En hoewel ik de eerste ben om toe te geven dat dat instrument nog niet echt op punt staat en dat de criteria nog te veel refereren aan de museumwereld, denk ik toch dat er veel

toekomst in zit. Als we het ernstig menen met ons streven naar 'ontgrenzing', naar een rationeler gebruik van de middelen en naar een betere publieksvalorisatie van onze collecties, dan zou een dergelijk kwaliteitslabel een heel nuttig instrument kunnen zijn dat de samenwerking tussen archiefinstellingen bevordert.

Ik lees in het verhaal van Berendse, en nog meer in zijn toespraak vorig jaar bij de opening van *Archives without borders* in Den Haag, een zeer optimistische prognose voor een digitale toekomst. Uiteraard heeft hij gelijk. Zowel naar bewaring als naar ontsluiting en onderzoek opent die toekomst fantastische mogelijkheden. Maar ook hier toch opnieuw een 'maar'. Ik kan hier enkel spreken voor de private archiefsector, maar ik neem aan dat dat ook voor vele overheidsarchieven geldt. De *digital turn* dreigt de al bestaande ongelijkheden nog te vergroten en verscherpen. Want archieven die het in het fysieke tijdperk al moeilijk hadden om voldoende middelen te genereren, zullen het in het digitale nog veel moeilijker krijgen. Vanuit een zuiver zakelijk oogpunt is 'digitaal' voor mij tot hiertoe vooral een factor die de kosten voor het bewaren alleen heeft doen toenemen. En als een verantwoordelijke voor een archief van sociale geschiedenis, van *people's history*, die aan geschiedenis begonnen is om het verhaal van de gewone man en vrouw op de voorgrond te brengen, is dit niet het meest aantrekkelijke perspectief. Zullen wij in staat zijn om die toenemende kost te dragen? En als ik het even ruimer mag bekijken: dreigen archieven in landen waar het 'geheugen' een luxe is, waar alle aandacht en middelen gaan naar het voldoen aan de 'primaire' behoeften, hier niet definitief de rol te lossen? Gaan we bovenop de grote ongelijkheid die er vandaag al bestaat een historische ongelijkheid toevoegen? Ik ben van mening dat daar een belangrijke rol ligt voor het ICA om, in samenwerking met UNESCO, op zijn minst de bewustwording van dit probleem aan te scherpen.

Karel Velle schetst een op het eerste gezicht wat somberder beeld van een sector die een beetje chaotisch georganiseerd is en misschien ook geen duidelijke toekomstvisie meer heeft – is de Belgische archiefsector een België in het klein? Toch is zijn verhaal in belangrijke mate gelijklopend met dat van Berendse. Ik ben het op één vlak met hem oneens – of misschien begrijp ik hem niet goed. Het concept 'cultureel erfgoed' vervangen door 'open archieven', omdat dat ruimer zou zijn? Is dat zo? Kijk naar wat er allemaal reilt en zeilt, alleen nog maar onder het Cultureel-erfgoeddecreet: expertisecentra, convenanten,

musea, erfgoedbibliotheken, steunpunt, archiefbank ... De archieven zijn slechts een deel van een veel ruimere erfgoedsector. Ze hebben, zoals Berendse het ook al stelde, veel te winnen bij een 'opname' in het erfgoedbeleid. Ik denk dat we niets te winnen hebben bij het creëren van tegenstellingen, maar alles moeten inzetten op samenwerken en het vertolken van één gemeenschappelijke visie. Want laat ons wel wezen, maatschappelijk gezien zijn we een microsector. Economisch is ons gewicht bijna onbestaande en het valt ons nog altijd moeilijk om van overheden en beleidsmakers aandacht te krijgen voor onze prioriteiten. En toch gaan we precies dat moeten doen, want nogmaals, de digitale toekomst oogt mooi en ik lees hierover beloftevolle dingen in regeringsverklaringen en beleidsbrieven, maar ik durf nu al te voorspellen dat men zich zal verslikken in het prijskaartje. Ik ben dus van mening dat we als archieven moeten nadenken over een nieuw bedrijfsmodel. Kan het, met 2020 in het vooruitzicht, volgehouden worden dat onze overheden de volle factuur blijven betalen? Moeten we niet nadenken hoe we ook de producenten van het erfgoed mee verantwoordelijk kunnen maken? Misschien moeten we dan zelf ook even nadenken over ons aanbod en proberen om dat aanbod beter af te stemmen op de vraag. Zodat we onze expertise niet alleen kunnen aanbieden, maar ook laten betalen door wie er een beroep op doet.

Tot slot wil ik nog even ingaan op twee terecht bekommernissen van Karel Velle. Ja dus aan één centrale ingang, en hij vernoemt terecht Archiefbank Vlaanderen. We weten dat er ook een register van Vlaamse overheidsarchieven in de steigers staat. Ik ben van mening dat het een gemiste kans zou zijn als daarvoor een parallel instrument ontwikkeld zou worden. Maar wie a zegt, moet ook b zeggen: dat betekent dat Archiefbank haar werking en structuur moet verruimen.

Ik ben het ook ten volle eens met zijn pleidooi voor verregaande samenwerking, maar we moeten daaraan toevoegen dat we wat dat betreft de voorbije jaren niet hebben stilgezeten. Zeker op het Vlaamse niveau is er tussen de landelijk werkende private en publieke archiefsector een belangrijke stap gezet met het opstarten van OLAV (Overleg Landelijke Archieven Vlaanderen).² Daarmee wil onze sector een gemeenschappelijk aanbod doen, zowel aan de overheid als aan de onderzoekswereld. Samen willen we niet alleen onze expertise delen en verder ontwikkelen, maar we willen ook werken aan een 'collectieplan Vlaanderen'. Want we bedelen niet alleen, we hebben ook veel te bieden en dus zijn we ook wel wat waard.

1 Geert Van Goethem is directeur van Amsab-ISG en gastprofessor aan de UGent.

2 Participanten zijn: ADVN, Amsab-ISG, KADOC, Letterenhuis, Liberaal Archief en Rijksarchief.

Decap & co gecaptureerd in depot

→ E-experiment van erfgoed(zorg)ontsluiting rond de topstukcollectie Ghysels

Op maandagmiddag 21 november 2011 vond er een ongewone activiteit plaats in het Gemeenschapscentrum van de stad Mortsel: een erfgoedexperiment. In het kader van de Ouderenveertiendaagse kregen een tachtigtal ouderen via een weblink een uiteenzetting en rondleiding doorheen een van de meest opvallende en kleurrijke collecties dans-, draai- en kermisorgels in Vlaanderen: de collectie Ghysels. Er zit muziek in de formule.

DANSORGELS ALS CULTUREEL ERFGOED

In Nederland prijken een vijftal draai- en amusementsorgels – zoals bijvoorbeeld 'De Lekkerkerker' uit 1925 en 'De Puntkap' uit 1937 (beide van de firma Carl Frei) of het draaiorgel 'De Arabier' uit 1926 (van de firma Pierre Verbeeck) – al sinds 1991 op een lijst van onvervangbare cultuuroederen. Ze hebben een zwaar beschermde (top)erfgoedstatus. Een eveneens erkend dossier van 2007 toont fraai het hybride karakter van dit erfgoed. Het 'Kunkels orgel' is gebouwd door de firma Merenghi te Parijs in 1909. Het orgel werd in 1932 herbouwd door de voor de Eerste Wereldoorlog te Antwerpen bij Theophiel Mortier opgeleide Duitser Carl Frei, die daarna in Nederland zou gaan werken. Daarbij werd het orgelfront in Belgische art-decoachtige stijl aangepast door de Antwerpenaar Paul Dalemans. Het kwam in het café dansant van Kunkel terecht waar het vele jaren lang ten dans speelde. In 2007 werd het tot Nederlands topstuk geconstrueerd door in te zoomen op de Nederlandse fase: "In Nederland is geen dansorgel aanwezig dat wat betreft instrument, orgelfront en repertoire een eenheid vormt (ijkfunctie). Het orgel is in zijn huidige vorm een zuiver interbelluminstrument."² De Raad voor Cultuur hamerde in een advies van 21 februari 2006 inzake dit complexe object, op de 'schakelfunctie' ervan in de amusementsindustrie tijdens het interbellum: het einde van een fase van publiek vermaak voor de verspreiding van radio, jukebox en andere platendraaiers. Het gebruik in het dagelijks leven en de feestcultuur was belangrijk, wat ook de opname en bescherming van 43 bijbehorende orgelboeken mee verklaart.

Onthouden we vooral de complexiteit van dit soort materiële en immateriële cultuur dat de erfgoedstatus bereikt: het woord 'hybride' lijkt hier wonderwel van toepassing. Denk daarbij aan

de verschillende aanpassingen en zelfs radicale verbouwingen van 'hetzelfde' instrument in verschillende periodes. We kunnen hier ook wijzen op het gebruik van diverse materialen bij herstellingen, doorgaans niet vanuit een transmissie-voor-de-eeuwigheids- of erfgoedprioriteit, maar wel omdat 'the show must always go on'. De amusementsorgels stonden in rokerige ruimten, waar ambiance, liefde, haat en zweet in de lucht hingen, waar bier en andere vochten rijkelijk vloeiden, waar God en klein Pierke met elkaar in de clinch gingen ... Mechanische defecten moesten snel en goedkoop worden opgelost; tijdens de dansavond, voor de danspartij begon, direct na het verplaatsen van het orgel ... Als er bijvoorbeeld in een bepaalde fase elektriciteit werd toegevoegd of gebruikt, was het vaak een kwestie van knutselwerk. De elektrische bedradingen, de zekeringen en aarding van voor de Tweede Wereldoorlog doorstaan geen grondige controles naar hedendaagse normen, laat staan dat veiligheids- of ecologische principes overeind blijven. Mag men dat soort *bricolage*, gebeurd tijdens het leven van dit object en bestaande uit wat wij nu zien als ouderwetse materialen en technieken, zomaar vervangen zonder aan de erfgoedwaarde te raken of aan geschiedvervalsing of anachronisme te doen? Mogen spaarlampen de niet meer verkrijgbare gloeilampen vervangen? Hoe zit het met plastics, pvc, moderne kunststoffen of verven, die in een latere fase zijn toegevoegd? Als we nadenken over de toekomst, de bewaring en de erfgoedfunctie van zo'n object, moeten we ons vele vragen stellen en eigenlijk gaan al deze vragen over waarden. Er moet dus bepaald worden welke waarden we het belangrijkste achten. Bewaren we zoveel mogelijk materiële sporen aangebracht tijdens het leven van het object? Eindigt het leven van het object nu het een erfgoedstatus heeft gekregen? Vinden we het nu nog belangrijk dat 'the show must always go on', of vinden we dat de geschiedenis net letterlijk te lezen valt in de huidige materiële staat en kiezen we daarom heel bewust voor minimale interventie? Digitaliseren we het geluid, of moet het orgel zelf blijvend kunnen spelen met onvermijdelijk een zekere slijtage tot gevolg? Al deze keuzes hebben heel wat consequenties en mogen dan ook niet lichtzinnig gemaakt worden en liefst wel met duurzame oplossingen voor ogen. Een volgende vraag is: wie, of welke groep van mensen moet dit



De collectie Ghysels staat vandaag in een depot in Kallo (Katoen Natie), waar ze wordt onderhouden en geconserveerd.
© FARO, Foto: Philippe Debroe

alles bepalen? Het verwerven van een heuse erfgoedstatus van kermis-, dans- en draaiorgels is vanuit democratisch oogpunt en gezien de grote verbreding en verschuiving van het cultuurbegrip en de erfgoedpraktijk absoluut te verantwoorden. Maar typisch aan dit soort samengestelde (mechanische) objecten die helemaal afgestemd zijn op het *'the show must go on'*-principe, is dat ze regelmatig moeten werken, moeten spelen, om maximale levenskansen te hebben en duurzaamheid te garanderen. Ze mogen als erfgoedobject liefst niet aan de 'glazen-stolp dood' of aan het 'depotvergeetputsyndroom' bezwijken! Bovendien heeft het musealiseringproces in dit geval nog een heel specifieke dimensie, doordat orgels doorgaans niet alleen mooie dingen zijn om naar te kijken, maar ook om naar te luisteren. Als het even kan, zou het klassieke museumgeschiedenis (de klassieke *'museum shuffle'*) dus ook omgezet mogen worden in dansspasjes. De overgang van deze staaltjes van mechanisch vernuft naar de erfgoedwereld brengt paradoxaal genoeg ook, naar analogie met techniek musea, met zich mee dat bij de ontsluiting ook de werking achter het front(on) tot de interessesfeer behoort. Daar waar bij bijvoorbeeld stoommachines, mechanische weefgetouwen en andere objecten met aandrijfkracht ook wel ervaring is opgebouwd met de risicobeperking voor een al te geïnteresseerd publiek, is dat voor deze amusementsmachines – die misschien net door die vertierfunctie een grotere uitnodiging tot gevaarlijk bezoekersgedrag opwekken – nog niet echt ontwikkeld. Het verantwoordelijkheid dragen voor of het moeten ontsluiten van dit soort mechanisch erfgoed van grote omvang blijkt bij nader inzien dus allerm minst eenvoudig, maar is – uiteraard – des te interessanter en uitdagender. Niet alleen voor erfgoed- en vakspecialisten uit de behoud- en beheerwereld en de curatoren die dit als een complex schaakspel op meerdere borden tegelijkertijd kunnen benaderen, maar ook voor het geïnteresseerde publiek.

DE COLLECTIE GHYSELS ALS UITDAGING

Aan het einde van de 19^e eeuw en in de eerste decennia van de 20^e eeuw waren in België, en in het bijzonder in Antwerpen, verschillende families van orgelbouwers actief die wereldberoemd zijn geworden met hun mechanische dansorgels. Namen als Mortier, Hooghuys, Decap en Burssens zijn een begrip in Vlaanderen en daarbuiten. Toen vanaf de jaren 1950 de jongerencultuur en de vrijetijdsbeleving grondig evolueerden, verdwenen de dansorgels snel uit het uitgaansleven. Verzamelaars begonnen de mooiste exemplaren naar de Verenigde Staten en Japan te verschepen. Geleidelijk aan werd men er zich in Vlaanderen van bewust dat dergelijke getuigen van onze amusementscultuur niet mochten verdwijnen. Na het verwijderen van kermisorgels uit de meeste amusements- en danstempels en cafés en hun vervanging door andere media (zoals jukeboxes, draaitafels en diskjockeys,

computers ...) in de partyzones, zijn diverse van deze objecten in de tweede helft van de 20^e eeuw in handen van verzamelaars gekomen, zowel in als buiten België. Gezien de omvang van deze objecten gaat het om relatief uitzonderlijke verzamelcircuits. Op het einde van de 20^e en in het begin van de 21^e eeuw komt er bovenop de activiteiten van privéverzamelaars en sommige musea (voor volkscultuur en/of voor techniek), een 'top' erfgoedstufase, waarbij een set van sleutelwerken voor de eeuwigheid onvervreemdbaar wordt gemaakt door de overheid. Naar analogie met wat in Nederland gebeurde, is ook een uitgebreide collectie van mechanische muziekinstrumenten van het echtpaar Ghysels-Picalausa in 2007 bezit geworden van de Vlaamse Gemeenschap, onder impuls van de toenmalige minister van Cultuur Bert Anciaux. De schrijver Ghysels had in Schaarbeek in de loods die zijn werkplaats was een privéwerk- en toonplek ingericht die hij ook museum noemde en waar hij buitenlandse en Belgische gasten ontving. Hij wendde zijn vaardigheden als timmerman en doe-het-zelver (in elektriciteit, mechanica ...) aan om de instrumenten op te lappen, aan de praat te houden, om te bouwen, aan te vullen met lampjes en lichteffecten ... Dit hele proces volgde het motto van de verzamelaar-ondernemer-liefhebber die passioneel omgaat met het *'the show must go on'*-principe. Na een overgangsritueel van een passage via het federale Muziekinstrumentenmuseum te Brussel in 2008–2009 en in afwachting van de meer permanente opname in een museum of op een andere erfgoedontsluitingsplek, zocht en vond de Vlaamse overheid een plaats om deze omvangrijke collectie tegen betaling onder te brengen in een grote depotruimte. Dit betekent de definitieve overgang van de collectie naar een erfgoedregime. Naast de papieren bescherming en de financiële afwikkeling via het Vlaamse topstukkenfonds van de overgang van privé-eigendom naar de status van onvervreemdbaarheid in het publieke domein, kwam er nu een fase van stabilisering van de collectie en een zoektocht naar de implicaties van erfgoedzorg.

Zoals gezegd is dit voor specialisten die streng in de leer van het behoud en beheer zijn, of voor overheden die 'het juiste' willen doen, een soort 'doos van Pandora' die opengaat. In de zoektocht naar goede manieren om er erfgoedzorg op toe te passen, wordt men genadeloos geconfronteerd met de erg complexe vraagstukken over al die verschillende soorten materialen die gecombineerd worden, over het feit dat het erfgoed beweegt en moet bewegen, over al die gevaren die rond deze objecten geconcentreerd zijn, over de paradoxen van authenticiteitsvraagstukken en de keuzes die behoud en beheer met zich meebrengen. Ze zijn niet op te lossen met vijf minuten erfgoedmoed, maar openen een lange en fascinerende weg van verantwoordelijkheid nemen en keuzes maken. Bovendien schuilt achter elke hoek het gevaar dat de problemen

Goede conservering vereist in het geval van technisch erfgoed zoals elektrisch aangedreven orgels ook een opstelling die het mogelijk maakt om het erfgoed in werking te stellen.

© FARO, Foto: Bart Van der Moeren

zo complex zijn dat ze niet meer ontsnappen aan behoud- en beheerdilemma's die verleiden tot uitstel van beslissing en dus slapend overleven in het depot. Hoe kan de publieke ontsluiting gerealiseerd worden, zeker als men rekening houdt met de grote gevaren die gepaard gaan met het actief tentoonstellen – ten dans spelen – in een museum (waar alle ICOM-functies moeten gehonoreerd worden) voor het publiek en voor het object zelf? Is het dat allemaal waard, om mensen nog even nostalgisch te laten mijmeren over de tijd van toen (met instrumenten die men als consumenten heeft laten vallen of die men niet van de ene generatie van consumenten en fuifnummers naar de andere heeft willen of kunnen doorgeven)? Mijmeren mensen even nostalgisch weg en is de ervaring even compleet als deze objecten in werking worden gebracht in een museum en niet in hun 'bedoelde' context? Maar onderschatten we het publiek dan niet? Zijn mensen niet gewoon in staat om doorheen die schone schijn van frontons en vluchtige nostalgie te kijken en bovenop het genieten en bewonderen van dat staaltje mechanisch vernuft en vroege multimedia, nu ook de erfgoeddimensie te zien, te smaken en te proeven? Hoort het niet ook gewoon bij een eigentijdse vorm van ontsluiting om het publiek te sensibiliseren over de onontkoombare behouds-keuzes en hun consequenties en hoe doen we dit dan?

EXPERT IN DE KLAS

In 2007 ontwikkelden het Natuurwetenschappelijk museum Naturalis, samen met Ecomare en Kennisnet in Nederland het pilootproject 'Expert in de Klas'. Via een webconferentie-opstelling kon een expert van Naturalis een interactieve les in een school geven. Deze *pilot* werd positief geëvalueerd en sindsdien kunnen Nederlandse scholen een beroep doen op het platform 'Expert op afstand', om via *web conferencing tools* live in de klas te praten met experts die op dat moment ergens anders zijn.

Om deze vernieuwende educatieve methode in Vlaanderen te introduceren, werkte FARO in samenwerking met Amsab-Instituut voor Sociale geschiedenis en de lerarenopleiding van de Arteveldehogeschool in 2010 onder de naam 'De virtuele erfgoedexpert in de klas' een webles uit over papierrestauratie.³ De lerarenopleiding van de Arteveldehogeschool ontwikkelde een didactische omkadering voor de virtuele erfgoedexpert aan de hand van één thema voor de derde graad lager onderwijs, waar de rol van een 'erfgoedexpert' is ingebed. Ze vonden de basisschool O.-L.-V.-Visitatie in Mariakerke (Gent) bereid om hieraan mee te werken. Voorafgaand aan de webles kregen de leerlingen van het vijfde leerjaar een les over affiches en deden ze proefjes met het restaureren van affiches. De kinderen stelden een vragenlijst op die vooraf aan de restauratrice van Amsab-ISG werd bezorgd. Bij de voorbereiding van de les kreeg de restauratrice eveneens didactische ondersteuning. Om het



effect van deze methodiek (leercurve) na te gaan, observeerden de pedagogen van de Arteveldehogeschool de reacties van de kinderen tijdens de les.

Voor de webconferentie werd voor een zo eenvoudig mogelijke opstelling gekozen. De (technologische) instap voor scholen en erfgoedorganisaties om deze methodiek te hanteren werd zo laagdrempelig mogelijk gehouden. De communicatie, de uitwisseling van beeld en geluid, verloopt via Adobe Connect, een online videoconferentieplatform. Op een beeldscherm in de klas zien de leerlingen een expert aan het werk en krijgen ze de kans om live vragen te stellen. Op donderdag 6 mei 2010, de dag waarop de demonstratie van het project plaatsvond,



stonden de twee klasjes van het vijfde leerjaar via een beeldscherm in direct contact met het restauratieatelier van Amsab-ISG waar twee papier- en boekrestauratrices, Kris Desij en Elke De Smet, voor hen de knepen van het vak live uit de doeken deden. De leerlingen maakten kennis met de werkplek van de restauratrices en kregen de kans om rechtstreeks vragen te stellen. De restauratrices lieten hen stapsgewijs zien hoe een affiche wordt gerestaureerd en onder aangeven van de restauratrices deden de leerlingen zelf enkele proefjes, zoals het reinigen van een affiche.

De interactie met de experts van Amsab-ISG zorgde voor een unieke toevoeging aan het reguliere onderwijsprogramma. Ze verschaften de leerlingen praktijkkennis die niet vanzelfsprekend

is, omdat de werkzaamheden van het restauratieatelier achter de schermen plaatsvinden en dus fysiek ontoegankelijk zijn voor een klas.

Deze succesvolle testles toonde aan dat erfgoedexperts en hun werkomgeving virtueel met een webcam in de klas kunnen worden gehaald. Hiermee wordt het mogelijk om interessante beroepen, die achter de muren van archieven en musea schuilen voor leerlingen zichtbaar te maken. Daarom stelde FARO een vervolgtraject op waarbij een webplatform werd gerealiseerd om erfgoedinstellingen weblessen te laten aanbieden. Het resultaat hiervan is dat er sinds 1 oktober 2011 in Vlaanderen vier erfgoedinstellingen zijn die een webles aanbieden aan het

Interactie tussen de virtueel-live-aanwezige-expert-in-het-erfgoeddepot te Kallo te midden van de collectie Ghysels enerzijds en tachtig-senior-belangstellenden in het gemeenschapscentrum te Mortsel anderzijds (21 november 2011).
© FARO, Foto: Philippe Debroe

onderwijs (Huis van Alijn Gent, het Speelgoedmuseum Mechelen, het Museum Plantin-Moretus Antwerpen en het Agentschap Onroerend Erfgoed). Het aanbod is te vinden op www.faronet.be/expert-in-de-klas. Het is de bedoeling van FARO om in de loop van 2012 nieuw aanbod te creëren, dat zich specifiek richt op leerlingen binnen het Buitengewoon Onderwijs.

De ervaring met het conservatie-/restauratieatelier van Amsab-ISG werkte wel inspirerend. Het zou onmogelijk zijn om met een klas van lagereschoolkinderen in het conservatie-/restauratieatelier rond te lopen, met alle chemische producten, vlijmscherpe snij-instrumenten, dure apparatuur die er opgesteld staat en niet te vergeten, allerlei kostbare en net heel fragiele erfgoedstukken. Het spannende en interessante aan het expert-in-haar-atelier-maar-toch-ook-via-weblink-in-de-klas-experiment was dat het niet een doe-het-zelfcursus was, maar dat de nodige en soms gevaarlijke stoffen en technieken en het waarom uitgelegd werden en dat men de realiteit en complexiteit van interventies op erfgoedmateriaal live kon meemaken. Zou de vlek verdwijnen of niet? Welke kleur komt er tevoorschijn na reiniging? Het bleek dat kinderen erg openstonden voor die realiteit en voor het belang van dit soort werk van conservatoren/restauratoren; erfgoedwerk dat anders bijna nooit in beeld komt of in de publieksontsluiting vermeld wordt. Om begrijpelijke redenen raakt men meestal niet verder dan de museumzalen of de varianten die dan 'open kijkdepots' genoemd worden, maar de plekken waar het verborgen *cutting edge*-erfgoedwerk gebeurt, bleven tot nog toe ontoegankelijk.

Deze virtuele weg zou ook kunnen toegepast worden om te gaan kijken naar de uitdagingen die mechanische orgels stellen, bijvoorbeeld in hun momenteel de facto ontoegankelijke locatie in het depot dat gehuurd wordt van Katoen Natie in Kallo. Het ei van Columbus bestond er vervolgens in om het principe van de expert-op-afstand in dit geval niet alleen toe te passen voor schoolgaande jeugd – voor wie ook de referentie dat dit de voorlopers van de juke-box (de wat???) waren al even grote vraagtekens oproept – maar ook en vooral voor die bevolkingsgroepen die deze instrumenten nog in werking hebben gehoord en gezien in danszalen. Expert-in-het-bejaardenhuis? In het verzorgingshuis? In het ontmoetingscentrum ...? Dit is een experiment dat, onder impuls van het Departement CJSM en van minister van Cultuur Joke Schauvliege, in november 2011 werd uitgetest.



HET GEMEENSCHAPSCENTRUM IN PLAATS VAN DE KLAS

Het is al langer bekend: vele ouderen hebben een bovengemiddelde interesse in erfgoed.⁴ Maar sommige soorten erfgoed oefenen op hen een heel bijzondere aantrekkingskracht uit, omdat ze herinneringen oproepen aan 'die goeie ouwe tijd' en vervolgens, in een tweede beweging, de kans bieden om te reflecteren over de bredere historische context, over dingen die voorbijgaan en over zaken (verhalen, herinneringen ...) die we willen bijhouden of waarvan we vinden dat ze moeten worden bijgehouden. Dat leidt als vanzelf tot verder nadenken over wat dat dan allemaal impliceert: "Dat moeten we bijhouden! Daarvan moeten de kleinkinderen van onze kleinkinderen nog kunnen genieten of toch minstens kennis van nemen of dat even kunnen ervaren".

Zeker als diverse zintuigen er tegelijkertijd door worden geprikkeld: geluiden, deuntjes en liedjes, geuren, smaken, visuele impressies, en zelfs (bijvoorbeeld) dansbewegingen ..., dan spreekt dat blijkbaar erg aan vandaag. Het blijkt een bijzondere beleving, ervaring of reflectie te activeren over de verhouding verleden-heden-toekomst. Oude dans- en draai-orgels behoren onmiskenbaar tot de categorie van erfgoed dat dit effect genereert. Om daarop in te spelen, werd de methodiek van expert-in-de-klas in het experiment toegepast voor een publiek van Mortselse ouderen (en ook iets minder ouderen) die in het lokale gemeenschapscentrum verzamelden voor een online blik achter de schermen op de orgelcollectie Ghysels, die zich momenteel in een depot van Katoen Natie te Kallo bevindt. Jo Santy (Muziekinstrumentenmuseum, Brussel) gaf vanuit het erfgoeddepot een boeiende en enthousiasmerende rondleiding doorheen de collectie dans-, draai- en kermisorgels en liet de meeste orgels zelfs draaien. Hij vertelde over de uitdagingen van behoud en beheer, van ontsluiting en over de erfgoedstatus. Via een webconferentie-opstelling werd deze presentatie rechtstreeks binnen het gemeenschapscentrum in Mortsel gebracht. Tegelijk kregen de deelnemers in Mortsel de kans om rechtstreeks vragen te stellen of te reageren.

De (technologische) instap om zo'n 'virtuele' rondleiding te organiseren is relatief laagdrempelig. In het gemeenschaps-



centrum van Mortsel was er nodig: een computer met een breedbandinternet aansluiting, luidsprekers, een microfoon en een handcamera met webcamfunctie. In het depot van Kallo was de opstelling identiek. De communicatie, de uitwisseling van beeld en geluid, verliep via Adobe Connect, een online videoconferentieplatform. De belangrijkste voorwaarde om zo'n virtuele rondleiding vlot te laten verlopen betreft de bandbreedte: die moet sterk genoeg zijn om beeld en geluid te kunnen doorsturen.

De werkvorm van expert-in-de-klas bleek ook uitermate geschikt te zijn voor andere doelgroepen, zoals 60-plussers. Wie minder goed te been is of om een andere reden beperkt is in zijn mobiliteit, kan op deze manier kennismaken met erfgoed

Ministeriële belangstelling voor het experiment. In haar gelegenheidstoespraak onderstreepte Joke Schauvliege: "De interactieve webmogelijkheden bieden ons vandaag de uitzonderlijke kans om een bijzonder facet van het cultureel erfgoed in Vlaanderen op een levendige manier onder de aandacht te brengen."
© FARO, Foto: Philippe Debroe

en ervan genieten, alsof men er ter plekke bij is. Tegelijk bleek in Mortsel dat zo'n virtuele rondleiding de participanten (nog) sterker bewust kan maken van de bepalende rol van de nieuwe media in onze samenleving en de vele mogelijkheden van het internet voor cultuurbeleving en -participatie. Op deze manier verhoogde het experiment het mediabewustzijn bij de Mortselse ouderen.

- 1 Prof. dr. Marc Jacobs is professor kritische erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Brussel (Vakgroep Kunstgeschiedenis en Archeologie) en directeur van FARO. Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO.
- 2 Zie M. JACOBS, 'De Ghysels. Schrijnwerk, mechanische instrumenten en erfgoed', in: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 8 (2007) 3, pp. 15–18 en Idem, 'Dansen op de wind. Mechanische amusementsmuziek van de tweede industriële revolutie', in: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 8 (2007) 3, pp. 5–14.
- 3 B. DE NIJ & A. VAN DE COTTE, 'De virtuele erfgoedexpert in de klas. Kennis van buiten de schoolmuren binnen het klaslokaal', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3 (2010) 2, pp. 46–47.
- 4 Zie: A. VANDER STICHELE, 'Vlamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4 (2011) 3, pp. 17–35; G. VERCAUTEREN, 'Nog lang. Leven. Gelukkig. Cultureel en erfgoed: een toekomstperspectief', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2 (2009) 2, pp. 73–78.

Een nieuw handboek digitaliseren

Op Informatie aan Zee 2011 stelde FARO het Handboek digitaliseren: technische aspecten en kwaliteitseisen voor. Het handboek kan gedownload worden van de webstek van FARO² en vloeit voort uit het cursustraject 'Digitaliseren en digitaal archiveren'. Een van de cursussen uit dit traject (Module 2) spitst zich toe op de technische kant van het digitaliseren van documenten. Het cursusmateriaal van deze module werd gebundeld, uitgebreid en geactualiseerd.

Onder 'documenten' verstaan we alles wat tweedimensionaal is (Eng: *still image*). Het begrip omvat niet alleen dossiers en boeken, maar ook foto's, kaarten, lijntekeningen, dia's, glasnegatieven ... Schilderijen en microfilms blijven buiten beschouwing. We kozen bewust voor de publicatie van een online handboek in plaats van een papieren uitgave. Via een online publicatie kan kennis sneller verspreid worden onder een grotere groep lezers. Een digitaal handboek kan ook sneller geüpdatet worden. Op deze wijze willen we op een snelle en toegankelijke manier tegemoetkomen aan de vraag naar informatie over digitaliseren. En die vraag is er. Toen we de tweedaagse basis-cursus digitaliseren voor het eerst organiseerden, was de vraag zo groot dat de cursus in allerijl een tweede keer werd georganiseerd tijdens dezelfde twee weken. Daarnaast ontvingen we talrijke verzoeken om het cursusmateriaal door te mailen en om te adviseren in verschillende digitaliseringstrajecten. Sinds

de start van het cursustraject in oktober 2010 bleven we deze cursussen organiseren. De cursussen konden telkens rekenen op een ruime belangstelling.

HET HANDBOEK

Waar gaat dit boek over? Eerst en vooral doorlopen we het volledige digitaliseringsproces waarbij elke stap wordt uitgelegd. Wanneer er verschillende mogelijkheden zijn, geven we aan in welke situatie u best welke mogelijkheid kiest. De onderwerpen die we behandelen gaan van het soort toestel over de bewerkingen tot de verschillende bestandsformaten en programma's.

Deze kennis is niet alleen nuttig om in eigen huis te digitaliseren. Ook bij het uitbesteden is een grondige kennis van digitaliseren nodig. Dit laat toe een goed bestek op te stellen en inhoudelijk te discussiëren met digitaliseringsfirma's.

Het handboek bevat een uitgebreide bijdrage van Inge Moris en Bart Thoelen van het Stadsarchief Leuven. Zij beschrijven het Itinera Nova-project.³ Dit project digitaliseert de registers van de Leuvense Schepenbank. Hun bijdrage beschrijft de gemaakte keuzes, de problemen die ze ondervonden en de oplossingen die hiervoor werden uitgewerkt.

Het handboek bevat eveneens een bijdrage van Griet Kockelkoren (FARO vzw) en Guy De Witte (De Zilveren Passer bvba). Zij bespreken hoe op een erfgoedveilige manier kan omgegaan worden met de analoge stukken. Werken met historische documenten vereist immers een zekere voorzichtigheid. De stukken mogen de scanstudio zeker niet beschadigd verlaten. Op zoek naar nog meer informatie over digitaliseren? Het handboek bevat een selectie van toonaangevende websites en publicaties evenals een volledige bibliografie van de geraadpleegde literatuur en webstekken. De selectie websites en publicaties bevat eveneens verwijzingen naar informatiebronnen over de niet-technische aspecten van digitaliseren zoals projectmanagement en auteursrecht. Verder bevat het handboek een uitgebreide lijst met websites uit binnen- en buitenland waarop gedigitaliseerde documenten gepubliceerd zijn.

Het handboek sluit af met verschillende handige *checklists* voor de aankoop van een scanner, de kwaliteitseisen van uw scans, een lijst met digitaliseringsfirma's ... Hierin worden verschillende elementen opgesomd die u best vermeldt in een lastenboek. Per element worden ook de verschillende (volgens ons zinvolle) mogelijkheden opgesomd.





B. ROBERTUS de Brugis oriund.
ex prenobili famil. De Gruythuyse, 1^{us} Abbas
De Dunis statuitur. A. 1138. et 1153 electus fuit
2. Abb. Claraevallens; obiit 1157.



R.D.
de Aerd
totam
Parisi
molem



B. ALBERO de Campania, Nepos
Theodorici de Alsatia Comitis fland. 1155. presuit
Ann. 2. resignavit, et obiit in Clara valle, 1161.



R.
de Aerd
totam
Parisi
molem



B. JDES BALDUS vander Graght
presuit ann. 12. obiit 1167. magna Sanctitatis opinione,
cujus Corpus ann. 1237. et 1624. integrum inventum fuit.



R.D. WALTERUS de Dickebusch
presuit ann. 12. resignavit a. 1179. sub hoc Abbate
Initium sumpsit Abbatia de Thofan. A. 1175.



R.D. HACKETUS



R.D. WALTERUS de Dickebu
iterum regimen assumpsit, presuit ann. 4. et se
fractus, iterum resignavit. obiit 1189

R.D. HELIAS de Coxida
Richardo Anglia. Regi, et c
multis p

→ *Metadata van gedigitaliseerde foto's worden toegevoegd in het lab. De metadata zijn daarna toegankelijk voor collectie- en onderzoeksdoeleinden.*
© Binghamton University Libraries

Manuscript uit Abdij Ten Duinen. Door documenten als deze te digitaliseren, brengt men ze onder de aandacht van een ruimer publiek. Tegelijk worden ze beschermd tegen veelvuldige manipulatie.
© Erfgoeddag, Foto: Philippe Debroe

KWALITEITSNIVEAUS

Veel digitaliseringrichtlijnen vertellen hoe men 'moet' digitaliseren zonder te motiveren waarom ze kiezen voor deze werkwijze of te vermelden waarop ze zich baseren. Bovendien vertellen ze niets over de te verwachten kwaliteit van de scans die men volgens de voorgeschreven werkwijze maakt, noch over de beperkingen van deze werkwijze. Leidt dit tot een leesbare scan? Zullen de kleuren accuraat zijn ...?

FARO gooide het over een andere boeg. We introduceerden kwaliteitsniveaus (afgekort: KN) in het digitaliseren. Er zijn veel factoren die de kwaliteit van een scan kunnen beïnvloeden, zoveel zelfs dat de digitaliserende erfgoedmedewerker het noorden dreigt kwijt te raken in dit labyrint van kleurtemperaturen, dynamisch bereik, luminantie, kleurprofielen ... De vraag is niet alleen wat al deze begrippen betekenen, maar ook hoe zwaar ze wel of niet wegen op de kwaliteit van de digitale kopie. En of die impact relevant is voor het digitaliserings-traject. Afhankelijk van de doelstelling, de soort documenten en het ambitieniveau van de organisatie kan gekozen worden voor een bepaald kwaliteitsniveau.

KN 1: administratief digitaliseren

Dit is een basisniveau voor administraties die bijvoorbeeld dagelijks de ontvangen post scannen of dossiers digitaliseren op aanvraag. Het hoofddoel is het reproduceren van teksten die goed leesbaar zijn.

KN 2: semiprofessioneel digitaliseren

Op dit niveau voegen we aan leesbaarheid de eis van accurate kleurreproductie toe. KN2 is de kwalitatieve benedengrens bij het digitaliseren van de meeste documenten met erfgoedwaarde.

KN 3: professioneel digitaliseren

Dit is digitaliseren op topniveau volgens de Nederlandse Metamorfozerichtlijnen.⁴ KN3 leidt tot een exacte digitale kopie van het analoge origineel. Dit is de kwalitatieve bovengrens voor de erfgoedsector.

Het handboek legt volledig uit hoe u kan digitaliseren op de kwaliteitsniveaus 1 en 2. KN3 wordt niet behandeld. FARO organiseert wel een cursus digitaliseren voor gevorderden (Module 3) waarin we uitleggen hoe u kan digitaliseren volgens de Metamorfozerichtlijnen.

GOEDE PRAKTIJK: ALTIJD IN VERANDERING

Hoewel er al twintig jaar gedigitaliseerd wordt, is het streven naar echt kwaliteitsvolle opnames van recentere datum. In 1998 publiceerde NARA voor het eerst richtlijnen over digitaliseren,⁵ gevolgd door meer gedetailleerde richtlijnen in 2004. Bureau Metamorfoze publiceerde zijn eerste richtlijnen in 2007. Metamorfoze is een samenwerkingsverband van de Koninklijke Bibliotheek en het Nationaal Archief in Nederland. In 2010 was er een ware digitaliseringsrichtlijnwoede. Een nieuwe versie

van de Metamorfozerichtlijnen zag toen het licht. Intussen was in de USA het Federal Agencies Digitization Guidelines Initiative of kortweg FADGI⁶ opgericht door onder andere NARA en de Library of Congress. FADGI publiceerde in 2010 een opvolger voor de oude NARA-richtlijnen. Het Nationaal Archief publiceerde op Metamorfoze gebaseerde richtlijnen voor het digitaliseren van foto's en negatieven.⁷ Naast deze highlevelrichtlijnen waren er ook allerhande meer laagdrempelige initiatieven zoals CEST⁸ en De Basis.⁹ In 2011 staat een derde versie van de Metamorfozerichtlijnen reeds in de steigers ...

De richtlijnen van Metamorfoze of FADGI zijn voor een leek moeilijk of zelfs helemaal niet te begrijpen. Bovendien zijn ze strijdig met elkaar. Hoe leggen we deze complexe materie op een verstaanbare manier uit en welke keuze maken we best, wanneer de specialisten tegenstrijdige adviezen geven? FARO ploos dit grondig uit. Hierbij maakten we een duidelijke keuze voor Metamorfoze ten nadele van FADGI. De Metamorfozerichtlijnen zijn kwalitatief beter. Elke Metamorfozerichtlijn is onderbouwd door beeldwetenschappelijk onderzoek. Ook in het buitenland schakelen hoe langer hoe meer organisaties over op Metamorfoze (o.a. het Metropolitan Museum of Art, NY). Tijdens het schrijven van het handboek werd Hans van Dormolen (auteur Metamorfozerichtlijnen) regelmatig geraadpleegd, wat een sterke kwalitatieve impact had.

Digitaliseringsrichtlijnen waren echter lang niet het enige bronnenmateriaal. We raadpleegden ook literatuur over de recentste ontwikkelingen op het vlak van digitaliseren en beeldwetenschap. Hiervoor trad FARO toe tot de IS&T (Society for Imaging Science and Technology).¹⁰ Dit lidmaatschap verschaftte ons toegang tot een volledige beeldwetenschappelijke bibliotheek. Hiervan maakten we gebruik om het handboek te verbeteren, te actualiseren en te motiveren.

Bij het doornemen van al deze literatuur en tijdens contacten met beeldwetenschappers viel op hoezeer de praktijk van het digitaliseren in beweging is. Dit komt niet alleen door de constant evoluerende technologie, maar ook door nieuwe inzichten in de beeldwetenschap. Tijdens het schrijven van het handboek was het herhaaldelijk nodig hele stukken tekst te herschrijven omdat de nieuwe technologie, kennis en standaarden hun intrede hadden gedaan. Ook wanneer FARO advies verleent over digitaliseren doet dit fenomeen zich voor. De digitaliseringspraktijk staat nu eenmaal niet stil.

De voorbije jaren is een grote stap vooruit gezet om kwalitatief goed te digitaliseren. We hebben vandaag veel meer inzicht in en controle op het digitaliseringsproces. We zijn er echter nog niet. In de komende jaren zal het digitaliseringsproces ongetwijfeld verder geperfectioneerd worden.



BESLUIT

Met dit handboek komt FARO tegemoet aan de vraag naar betrouwbare, technische informatie over digitaliseren. We zetten zowel een stap omhoog als een stap vooruit: hogere kwaliteit door gebruik te maken van de nieuwste technologie en wetenschappelijke inzichten.

- 1 Jeroen Poppe is historicus en archivaris. Hij was als FARO-projectmedewerker betrokken bij de meeste onderdelen van het Archipelproject. Jeroen is deskundig op het vlak van digitaliseren en digitaal documentbeheer.
- 2 Zie: www.faronet.be/e-documenten/handboek-digitaliseren-van-documenten-technische-aspecten-en-kwaliteitseisen.
- 3 Zie: www.itineranova.be/in/itineranova.
- 4 Zie: www.metamorfoze.nl/publicaties/richtlijnen.html.
- 5 Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access: Creation of Production Master Files – Raster Images, 2004.
- 6 Zie: www.digitizationguidelines.gov/.
- 7 Zie: <http://en.nationaalarchief.nl/public-access/projects-o>.
- 8 Zie: www.projectcest.be.
- 9 Zie: www.den.nl/debasis.
- 10 Zie: www.imaging.org.

Sociale media zijn een heet hangijzer dezer dagen, en heus niet alleen voor mensen die met communicatie of cultuurmarketing bezig zijn. Dankzij Facebook en Twitter, twee van de bekendste sociale media, werd in het Nabije Oosten het vuur aan de lont gestoken van het broeiend maatschappelijke ongenoegen. In eigen land leverden Facebookgroepen meer dan driehonderd dagen lang commentaar op en soms verdiepend inzicht in diverse aspecten van de regeringsvorming. Wat kan de erfgoedsector dan leren uit de participatieve dynamiek die zo eigen is aan sociale media? Hoe kan een publiek online bijdragen aan uw erfgoedwerking en welke meerwaarde levert dat dan op? Hier zijn alvast enkele inspirerende voorbeelden die u misschien mogelijkheden laten ontdekken of stof leveren voor toekomstige discussies.

'GEOESTERD MECHELEN' OP FACEBOOK

www.facebook.com/gekoesterdmechelen



Als uitloper van (een zowel communicatief als participatief) experiment naar aanleiding van Erfgoeddag 2011 zette de erfgoedcel Mechelen in de lente van dit jaar een nieuw project op met als

roepnaam 'Gekoesterd Mechelen'. Het werd naar voren geschoven als een van de paradepaardjes van het socialemediaproject van de erfgoedcel en kadert in het bredere E-landtraject, dat aan de hand van lokale erfgoedprojecten expertise wil delen met collega's uit het Vlaamse erfgoedveld. In een notendop: Mechelaars konden via Facebook delen welk 'stukje Mechelen' ze persoonlijk koesteren. De vraag werd heel open gesteld: van museale voorwerpen, tradities, woorden en uitdrukkingen tot bijzondere plekken, gebouwen of vergezichten, het kan allemaal gekoesterd worden. Kandidaten stuurden een foto met bijgaande motivatie op. De opzet was even eenvoudig als efficiënt: die inzendingen die de meeste 'vind-ik-leuks' kregen (iets wat pas kan, eens je 'fan' wordt van het betrokken initiatief; wat dan weer communicatieve kansen biedt voor de retentie van de betrokkene), verwierven daardoor een fysiek plekje in de Erfgoedmobiel. Deze tentoonstellingsconstructie staat opgesteld in het Lamotcomplex. Zij geeft bezoekers zo een kijk op het diverse en verrassende karakter van het Mechelse erfgoed.

Dit 'van onderuit' bouwen aan een draagvlak binnen een gemeenschap – in dit geval een brede, stedelijke context – wordt in het jargon *crowdsourcing* genoemd. De organisatie zorgt voor een duidelijke context en voor een afgelijnde manier van werken, evenals voor materiële (een plaats in de mobiel; postkaartjes met de populairste items erop) en immateriële (erkenning, symbolisch kapitaal) *incentives*. De Mechelse erfgoedcel deelde haar ervaringen met dit gebruik van een Facebook-pagina tijdens een druk bijgewoonde studiedag op 20 december. De bevindingen werden netjes gebundeld in een *hands-on* handleiding, waarin u alles leest over de uitdagingen, valkuilen en kansen die *crowdsourcing* biedt. De handleiding (en de verslagen en presentaties van de studiedag) kan u digitaal ophalen via <http://erfgoedland.be/sociale-media>, of bestellen bij liesbeth.deridder@mechelen.be.

'GEZOCHT: HELD (M/V)'

www.facebook.com/erfgoeddagvlaanderenbrussel



Na thema's als 'Uit vriendschap!?' (2009), 'FAKE?' (2010) en 'Armoetroof' (2011) is het thema van Erfgoeddag 2012 'Helden'. Naar aanleiding hiervan werkten de

Erfgoedcel Brussel (www.erfgoedbrussel.be), het Vlaams-Nederlands huis deBuren (www.deburen.eu) en de Coördinatiecel Erfgoeddag (www.erfgoeddag.be) samen een *crowdsourcing*-project uit. Om het thema op een kritische én ongewone manier te belichten, organiseren de drie partners op 17 april 2012 in de Brusselse Beursschouwburg een debatavond. De input daarvoor zal/kan van uzelf komen.

Anno 2011 weet iedereen dat helden schoolvoorbeelden zijn van constructies die vaak eerst *post mortem* tot stand gebracht zijn, en niet zelden in functie van een ideologisch doel. Helden kunnen mensen verbinden of mobiliseren door hun verleden te verpersoonlijken en te verklaren, en het daarbij op een bepalende manier in te kleuren. Zijn we ons daar voldoende bewust van? Hoe verklaart dat onze hang naar helden, voorbeeldfiguren en idolen? Wie onderwerpt vandaag de helden uit heden en verleden nog aan een kritisch onderzoek? Dat zijn vragen die in het debat aan bod zullen komen, naar aanleiding van concrete voorbeelden. Om die te sprokkelen, worden sociale media ingeschakeld. Het publiek wordt vanaf 1 februari uitgenodigd om foto's, tekeningen of filmpjes van hun held of heldin in te sturen, vergezeld van een korte tekst die de keuze voor deze of gene figuur beargumenteert. Een jury (met o.a. Dan Hassler-Forest (UvA), Bruno De Wever (UGent) en Sven Speybrouck (VRT)) kiest de meest verrassende, creatieve, bewuste ... enz. held(in). Die krijgt een toepasselijk, op maat geschreven en gesignd heldendicht van Saskia De Coster en een geldprijs.

Daarnaast zal ook het publiek zelf zijn 'winnaar' (de held der helden) kunnen kiezen, door via Facebook de beelden te *liken*. Degene die de foto/het filmpje met het meeste *likes* heeft, wint de publieksprijs. Daarmee slaan de organisatoren twee vliegen in één klap: enerzijds wordt het heldenconcept uitvoerig en diepgaand geproblematiseerd, op een moment dat dit voor heel wat media interessant is; vandaar dat dit steeds voor het evenement zelf plaatsvindt. Opnieuw aandacht aantrekken, dat is de boodschap. Daarnaast is het ook een uitstekende manier om nieuwe 'fans' voor de Facebookpagina van het evenement te genereren. Mee dankzij de *incentives* en het wedstrijdelement gaan de organisatoren ervan uit dat dit initiatief heel wat bijval zal kennen.

TIKKIT

www.mijntikk.nl



Een derde inspirerend voorbeeld levert de Nederlandse website www.mijntikk.nl. Deze laagdrempelige en aantrekkelijk vormgegeven website is bedoeld voor kinderen uit de tweede en derde graad lager onderwijs (en hoger). Tikkit stelt onder de tab

'Over Tikkit' dat het "laat zien wat er in musea te ontdekken is! In spannende games en leuke wedstrijden ontdek je van alles. Je kunt racen op milieuvriendelijke brandstof, of op zoek naar het begin van het leven op aarde. En wist je dat je kunt stunts met een oude koets? Of dat een hermelijnen mantel heel cool staat op jouw model? Meld je snel aan en doe mee!"

De site verzamelt en biedt op een voorbeeldige manier gratis toegang tot tientallen games die de werking en/of de collecties van tal van Nederlandse musea als uitgangspunt hebben. De funfactor is heel prominent aanwezig, maar naast *games* als ontspanning bieden de spelen ook heel wat boeiende elementen voor het informele leren. Er zijn ook wedstrijden (waar prijzen mee te winnen zijn), links naar alle deelnemende musea en naar andere gamesites en het verzamelement ontbreekt evenmin. De site maakt op een ingenieuze manier gebruik van de webcam van zijn bezoekers. Uiteraard wordt ook – heel eigen aan sociale media – aan spelers de kans geboden om met gelijkgestemden te interageren, o.m. via de Hyves-interface (<http://hyves.nl>), dé Nederlandse sociale-netwerksite, met – aldus Wikipedia – zo'n elf miljoen gebruikersaccounts. Interessant is ook dat gamers op Mijntikk een eigen pagina (www.mijntikk.nl/mijn-pagina) kunnen aanmaken, waarmee de site ook weer content kan aanleveren voor andere socialemediaplatformen. Scores, 'speelspullen'-verzamelingen enz. worden op die persoonlijke pagina's gegroepeerd. Nuttig voor de *metrics* van de deelnemende musea en voor de gameontwikkelaars. Tikkit schakelt ook de 'Museuminspecteur' in als een nog veel explicieter meetinstrument. Gebruikers halen via www.museuminspecteurs.nl een inspectielijst op, worden vervolgens uitgenodigd om ter plekke in het museum op inspectie te gaan en over hun bevindingen online te communiceren. De site is een initiatief van de Nederlandse Museumvereniging (www.museumvereniging.nl) in samenwerking met een aantal andere partners.

1 Roel Daenen is coördinator van Erfgoeddag.

Geen kinderlijke idylle

Een gelukkig en gezond nieuw jaar! We wensen het u allen van harte toe. Toen we nog niet quasi permanent in contact waren met familie, vrienden en kennissen via gsm, sms, e-mail en sociale media, was het overmaken van deze wensen via een *hardcopy* nieuwjaarskaart een zeer algemene geplogenheid. Op de hieronder afgebeelde exemplaren uit het begin van de 20^e eeuw staan twee kinderen als schoorsteenveger afgebeeld. Dat is geen toevallige keuze. Naast allerlei andere gelukssymbolen zoals een hoefijzer, het klavertjevier of een varken gold immers ook de schoorsteenveger bij ons en elders als een geluksbrenger. De verklaring daarvoor mag wellicht gezocht worden in het feit dat de schoorsteenveger een belangrijke rol vervulde inzake brandpreventie.

Onder andere in Duitsland bestaat dan ook het bijgeloof dat wie op nieuwjaarsdag een schoorsteenveger de hand drukt of een van zijn knopen aanraakt daardoor verzekerd is van zijn

geluk voor het net begonnen jaar. Het Angelsaksische bijgeloof kent de *chimney sweep* als een geluksbrenger op de huwelijksdag. Ook in Frankrijk kent men *le petit ramonneur* als een geluksbode. Hier waren het lange tijd seizoensarbeiders uit de Alpijnse regio's van onder meer de Savoye en Piémont, die van september tot mei het hele land rondtrokken om als ambulante schoorsteenvegers de kost te verdienen. Omdat men toen nog door de schoorsteen klom om met de hand het roet los te vegen en weg te schrapen, kende deze stiel een zeer hoog percentage aan kinderarbeid. De groepjes schoorsteenvegers die onder leiding van een volwassen ploegbaas rondtrokken, bestonden lange tijd dan ook grotendeels uit jongens. In Frankrijk werd het aanwerven van kinderen jonger dan twaalf voor dit doeleinde eerst in 1863 bij wet verboden, waarna in 1914 een algemene wet op kinderarbeid volgde. De afgebeelde geluksbrengers op deze nieuwjaarskaarten zijn dus geen onschuldige romantische fantasietjes.

1 Dr. Rob Belemans is stafmedewerker van FARO en zal met ingang van jaargang 5 (2012) ook hoofdredacteur zijn van *faro* | tijdschrift over cultureel erfgoed.

Bron: Stadsarchief Leuven, collectie Sprengers



→ Abonnee-info Van oud naar nieuw ...

Met dit nummer voltooit *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* zijn vierde jaargang. Tijd voor wat opfrissing en vernieuwing, vonden we. Vanaf het volgende nummer zal u dan ook een *faro* nieuwe stijl in handen krijgen of op uw digitale scherm kunnen lezen. Want vanaf 2012 zetten we ook meer in op de verspreiding van ons *tijdschrift over cultureel erfgoed* in digitale vorm.

Zoals ook nu reeds het geval is, zullen de afzonderlijke bijdragen telkens na het verschijnen van het volgende nummer als aparte pdf's via www.faronet.be opgevraagd kunnen worden. We werken daarbij aan een digitale index, die het gericht doorzoeken van de meer dan 170 *faro*-artikels uit de jaargangen 1 tot 4 moet vergemakkelijken. Daarnaast zal vanaf jaargang 5 ook elk nieuw *faro*-nummer meteen in een doorbladerbare digitale vorm online beschikbaar gesteld worden. Op die manier hopen we ons lezerspubliek in en buiten de cultureel-erfgoedsector te maximaliseren.

Uiteraard blijft *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* in de allereerste plaats wel een gedrukte publicatie, die we u graag viermaal per jaar toesturen aan de uitzonderlijke abonnementsprijs van € 12,50/jaar. Wie een abonnement voor de komende jaargang wenst, moet ons dit per e-mail (bestellingen@faronet.be) of brief laten weten, met vermelding van de factuurgegevens en de naam en het postadres van de ontvanger. Losse nummers kunnen – zolang de voorraad strekt – op dezelfde manier besteld worden aan € 5,00/exemplaar (excl. portokosten).

Alle door de Vlaamse Gemeenschap erkende en/of gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties krijgen *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* gratis toegestuurd. Andere organisaties, verenigingen en instellingen moedigen we aan om ons een voorstel tot ruilabonnement te doen via redactie@faronet.be.

→ Projectendatabank

Tallose boeiende erfgoedprojecten werden de voorbije jaren verwezenlijkt door een breed scala van organisaties binnen en buiten de cultureel-erfgoedsector. Op www.faronet.be/projectendatabank vindt u een overzicht van de ontwikkelingsgerichte en internationale cultureel-erfgoedprojecten en publicatieprojecten, uitgevoerd sinds 2009 met steun van de Vlaamse overheid. Het gaat zowel over reeds uitgevoerde als lopende projecten. De projecten staan in chronologische volgorde, de meest recente bovenaan. U kan via de zoekfunctie of met behulp van de trefwoorden gericht naar projectinformatie zoeken.

De projectendatabank is een initiatief van het agentschap Kunsten en Erfgoed in samenwerking met FARO. Ze wordt permanent aangevuld en door FARO beheerd. Voor meer informatie kan u contact opnemen met de webmaster via: webmaster@faronet.be.



- FARO: VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE